

Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ

VERICA TRSTENJAK

της 8ης Σεπτεμβρίου 2011¹

Υπόθεση C-282/10

Maribel Dominguez

κατά

Centre informatique du Centre Ouest Atlantique

κατά

Préfet de la région Centre

[αίτηση του Cour de cassation (Γαλλία) για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη — Θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα — Γενικές αρχές του δικαίου — Οριζόντιο αποτέλεσμα των οδηγιών — Άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88/EK — Όροι εργασίας — Οργάνωση του χρόνου εργασίας — Δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών — Γένεση δικαιώματος αδείας ανεξάρτητα από το είδος και τη διάρκεια της απουσίας του εργαζομένου — Εθνική ρύθμιση κατά την οποία η χορήγηση τέτοιας αδείας εξαρτάται από τον πραγματικό ελάχιστο χρόνο εργασίας κατά τη διάρκεια του έτους αναφοράς — Υποχρέωση εθνικού δικαστηρίου να μην εφαρμόσει διατάξεις του εθνικού δικαίου οι οποίες αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης»

Περιεχόμενα

I	– Εισαγωγή	3
II	– Το νομικό πλαίσιο	4
	A – Το δίκαιο της Ένωσης	4
	1. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης	4
	2. Η οδηγία 2003/88	4
	B – Το εθνικό δίκαιο	5
III	– Τα πραγματικά περιστατικά, η κύρια δίκη και τα προδικαστικά ερωτήματα	6
IV	– Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου	7

¹ — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γερμανική.
Γλώσσα διαδικασίας: η γαλλική.

V – Βασικά επιχειρήματα των μετεχόντων στη διαδικασία	8
Α – Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος	8
Β – Επί του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος	8
Γ – Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος	9
VI – Νομική εκτίμηση	10
Α – Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος	10
Β – Επί του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος	12
1. Γενικές παρατηρήσεις	12
α) Βασικά νομικά ζητήματα	12
β) Ύπαρξη διαφοράς μεταξύ ιδιωτών	13
2. Η αποστολή του εθνικού δικαστή επί διαφοράς μεταξύ ιδιωτών	14
α) Τα όρια εφαρμογής των οδηγιών στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης	14
β) Πιθανές εναλλακτικές περιπτώσεις	16
i) Άμεση εφαρμογή του θεμελιώδους δικαιώματος του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη	16
– Δυνατότητα εφαρμογής του Χάρτη	16
– Ο χαρακτήρας του θεμελιώδους δικαιώματος	17
– Η μη αναγνώριση τριτενέργειας	19
– Συμπέρασμα	22
ii) Άμεση εφαρμογή γενικής αρχής του δικαίου	22
– Η θέση του δικαιώματος ετήσιας αδείας στην έννομη τάξη της Ένωσης	22
– Δυνατότητα εφαρμογής των γενικών αρχών του δικαίου μεταξύ ιδιωτών	30
– Συμπέρασμα	36
iii) Εφαρμογή της γενικής αρχής του δικαίου όπως συγκεκριμενοποιείται από την οδηγία 2003/88	36
– Η θέση του Δικαστηρίου στην απόφαση Kócskdeveci	36
– Δυνατότητα εφαρμογής αυτής της θέσεως επί του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών	37
– Συμπέρασμα	41
γ) Τελικό συμπέρασμα	42

3. Επικουρική ευθύνη του κράτους μέλους λόγω παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης	42
4. Συμπέρασμα	43
Γ – Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος	43
VII – Πρόταση	45

I – Εισαγωγή

1. Με την υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, το γαλλικό Cour de cassation (στο εξής: αιτούν δικαστήριο) υπέβαλε στο Δικαστήριο τρία ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας².

2. Αυτή η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως υποβλήθηκε στο πλαίσιο εκδικάσεως διαφοράς μεταξύ της M. Dominguez (στο εξής: αναιρεσείουσα της κύριας δίκης) και του εργοδότη της, του Centre Informatique du Centre Ouest Atlantique (στο εξής: αναιρεσίβλητος της κύριας δίκης), η οποία έχει ως αντικείμενο το αν και σε ποια έκταση υποχρεούται ο εργοδότης να καταβάλει χρηματική αποζημίωση λόγω ετήσιας αδειάς την οποία η αναιρεσείουσα δεν μπορούσε να λάβει λόγω ατυχήματος. Κατά το αιτούν δικαστήριο, σημαντικό ζήτημα το οποίο χρήζει διευκρινίσεως είναι ο τρόπος υπολογισμού της διάρκειας της εν λόγω αδειάς, καθόσον εν προκειμένω υφίσταται η ιδιαιτερότητα ότι, αφενός, κατά το επίμαχο εθνικό δίκαιο η γένεση του δικαιώματος ετήσιας αδειάς εξαρτάται από την υποχρέωση του εργαζομένου να συμπληρώσει ελάχιστο αριθμό ημερών εργασίας και, αφετέρου, δεν λογίζεται ως χρόνος εργασίας κάθε είδους απουσία από την εργασία λόγω ατυχήματος.

3. Ωστόσο, δεν μπορεί να διαπιστωθεί η ύπαρξη δικαιώματος αδειάς ούτε και η ακριβής έκτασή του, εφόσον δεν είναι σαφές αν οι ανωτέρω εθνικές ρυθμίσεις συνάδουν εν γένει με το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 και αν η αναιρεσείουσα μπορεί να επικαλεσθεί άμεσα αυτήν την οδηγία σε σχέση με τον αναιρεσίβλητο. Από την προκειμένη υπόθεση προκύπτουν, αφενός, νομικά ζητήματα στα οποία έχει δοθεί ήδη σαφής απάντηση από το Δικαστήριο και ως εκ τούτου αρκεί η παραπομπή στις σχετικές αποφάσεις. Αφετέρου, ζητείται από το Δικαστήριο να λάβει θέση ως προς την κατάταξη του δικαιώματος ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών στο πλαίσιο της ιεραρχίας των κανόνων δικαίου στην έννομη τάξη της Ένωσης, καθώς και ως προς τη δυνατότητα του εργαζομένου να επικαλεσθεί άμεσα αυτό το δικαίωμα ενδεχομένως και έναντι του εργοδότη του.

4. Για τον σκοπό αυτό πρέπει να εξετασθούν τέσσερις διαφορετικές περιπτώσεις οι οποίες θα μπορούσαν να βοηθήσουν τον εργαζόμενο να διεκδικήσει τα δικαιώματά του έναντι του εργοδότη του. Κατ' αρχάς, πρέπει να εξετασθεί η δυνατότητα οριζοντίου αποτελέσματος των οδηγιών. Εν συνεχεία, δεδομένου ότι ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει αποκτήσει ήδη δεσμευτικό χαρακτήρα, θα πρέπει να ερευνηθεί και το ενδεχόμενο άμεσης εφαρμογής του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη. Περαιτέρω, χρήζει εξετάσεως και η δυνατότητα άμεσης εφαρμογής της γενικής αρχής του δικαίου, η οποία απονέμει στον εργαζόμενο το δικαίωμα ετήσιας αδειάς. Τέλος, θα ερευνησω σε ποιο βαθμό μπορεί να τύχει εφαρμογής η άποψη την οποία υιοθέτησε το Δικαστήριο στην απόφαση Küçükdereci³. Συναφώς, θα αναλύσω τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα αυτής της απόψεως. Η προκειμένη υπόθεση παρέχει τη δυνατότητα στο Δικαστήριο να επανεξετάσει επί της αρχής την εν λόγω άποψη και αν χρειαστεί να τη βελτιώσει.

2 — ΕΕ L 299, σ. 9.

3 — Απόφαση της 19ης Ιανουαρίου 2010, C-555/07 (Συλλογή 2010, σ. I-365).

II – Το νομικό πλαίσιο

A – Το δίκαιο της Ένωσης⁴

1. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

5. Με το άρθρο 31 του τίτλου IV («Αλληλεγγύη») του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης) θεσπίζεται το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε «δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας». Το άρθρο 31, παράγραφος 2, ορίζει τα εξής:

«Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε ένα όριο μέγιστης διάρκειας εργασίας, σε ημερήσιες και εβδομαδιαίες περιόδους ανάπαυσης, καθώς και σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών.»

6. Με το άρθρο 31 του τίτλου VII («Γενικές Διατάξεις που διέπουν την ερμηνεία και την εφαρμογή του Χάρτη») το άρθρο 51 καθορίζει το πεδίο εφαρμογής του Χάρτη. Το άρθρο 51, παράγραφος 1, ορίζει τα ακόλουθα:

«Οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης, τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας, καθώς και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Κατά συνέπεια, οι ανωτέρω σέβονται τα δικαιώματα, τηρούν τις αρχές και προάγουν την εφαρμογή τους, σύμφωνα με τις αντίστοιχες αρμοδιότητές τους.»

2. Η οδηγία 2003/88

7. Το άρθρο 1 της οδηγίας 2003/88 προβλέπει τα εξής:

«Αντικείμενο και πεδίο εφαρμογής

1. Η παρούσα οδηγία καθορίζει τις στοιχειώδεις προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου εργασίας.

2. Εφαρμόζεται:

α) [...] στις ελάχιστες περιόδους [...] ετήσιας αδειάς [...]

[...].»

8. Το άρθρο 7 της οδηγίας αυτής ορίζει:

«Ετήσια άδεια

1. Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές για την απόκτηση του σχετικού δικαιώματος και τη χορήγηση της αδειάς.

2. Η ελάχιστη περίοδος ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών μπορεί να αντικαθίσταται από χρηματική αποζημίωση μόνο σε περίπτωση τερματισμού της εργασιακής σχέσης.»

4 — Σύμφωνα με τους όρους που περιλαμβάνονται στη ΣΕΕ και στη ΣΛΕΕ, χρησιμοποιείται ο όρος «δίκαιο της Ένωσης» ως γενική έννοια που καλύπτει το κοινοτικό δίκαιο και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οσάκις κατωτέρω γίνεται αναφορά σε κατ' ιδίαν διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου, παρατίθενται οι ισχύουσες *ratione temporis* διατάξεις.

9. Το άρθρο 17 της οδηγίας 2003/88 προβλέπει ότι τα κράτη μέλη μπορούν να παρεκκλίνουν από ορισμένες διατάξεις της οδηγίας. Καμία παρέκκλιση δεν επιτρέπεται από το άρθρο 7 της εν λόγω οδηγίας.

B – Το εθνικό δίκαιο

10. Το άρθρο L. 223-2, πρώτο εδάφιο, του Code du travail (Εργατικός Κώδικας), το οποίο τυγχάνει εφαρμογής στην κύρια δίκη, ορίζει ότι:

«Εργαζόμενος ο οποίος, κατά τη διάρκεια του έτους αναφοράς, έχει απασχοληθεί στον ίδιο εργοδότη επί ελάχιστο διάστημα ενός μηνός πραγματικής εργασίας δικαιούται άδεια, κατά τον υπολογισμό της οποίας λαμβάνονται υπόψη δύο και μισή εργάσιμες ημέρες ανά μήνα εργασίας και η συνολική διάρκεια της αδείας δεν δύναται να υπερβαίνει τις τριάντα εργάσιμες ημέρες.»

11. Το άρθρο L. 3141-3 του νέου Code du travail της 20ής Αυγούστου 2008 προβλέπει ότι:

«Εργαζόμενος ο οποίος έχει απασχοληθεί στον ίδιο εργοδότη επί ελάχιστο διάστημα δέκα ημερών πραγματικής εργασίας δικαιούται άδεια, κατά τον υπολογισμό της οποίας λαμβάνονται υπόψη δύο και μισή εργάσιμες ημέρες ανά μήνα εργασίας. Η συνολική διάρκεια της αδείας δεν δύναται να υπερβαίνει τις τριάντα εργάσιμες ημέρες.»

12. Κατά τον χρόνο εφαρμογής του, το άρθρο L. 223-4 του Code du travail όριζε τα εξής:

«Για τον υπολογισμό της διάρκειας αδείας, ένας μήνας πραγματικής εργασίας εξομοιούται με τέσσερις εβδομάδες εργασίας ή 28 ημέρες εργασίας. Οι περίοδοι αδείας μετ' αποδοχών, οι προβλεπόμενες στο άρθρο L. 212-5-1 του Code du travail και στο άρθρο L. 713-9 του Code rural [Αγροτικός Κώδικας] αντισταθμιστικές αναπαύσεις, οι περίοδοι αναπαύσεως λοχείας οι οποίες προβλέπονται από τα άρθρα L. 122-25 έως L. 122-30, οι ημέρες αντισταθμιστικής αναπαύσεως που χορηγούνται στο πλαίσιο μειώσεως του χρόνου εργασίας και οι περίοδοι μέγιστης συνεχόμενης διάρκειας ενός έτους κατά τις οποίες η εκτέλεση της συμβάσεως εργασίας αναστέλλεται λόγω εργατικού ατυχήματος ή επαγγελματικής νόσου θεωρούνται περίοδοι πραγματικής εργασίας. (Ως περίοδοι πραγματικής εργασίας, για τον υπολογισμό της διάρκειας αδείας, λογίζονται επίσης οι περίοδοι κατά τις οποίες μισθωτός ή μαθητευόμενος υπηρετεί πρόσθετη στρατιωτική ή πολιτική υποχρεωτική θητεία [Service national] ή καλείται ως επίστρατος για οποιαδήποτε αιτία.)»

13. Η ισχύουσα διάταξη του άρθρου L. 3141-5 του Code du travail ορίζει τα εξής:

«Για τον υπολογισμό της διάρκειας αδείας λογίζονται ως πραγματικός χρόνος εργασίας:

- 1) οι περίοδοι αδείας μετ' αποδοχών•
- 2) οι περίοδοι αδείας μητρότητας, αδείας πατρότητας και υιοθεσίας, αδείας υιοθεσίας και ανατροφής τέκνων•
- 3) οι υποχρεωτικές αντισταθμιστικές αναπαύσεις που προβλέπονται από το άρθρο L. 3121-26 του Code du travail και από το άρθρο L. 713-9 Code rural•
- 4) οι ημέρες αντισταθμιστικής αναπαύσεως που χορηγούνται στο πλαίσιο μειώσεως του χρόνου εργασίας•
- 5) οι περίοδοι μέγιστης συνεχόμενης διάρκειας ενός έτους κατά τις οποίες η εκτέλεση της συμβάσεως εργασίας αναστέλλεται λόγω εργατικού ατυχήματος ή επαγγελματικής νόσου, καθώς και

- 6) οι περίοδοι κατά τις οποίες μισθωτός ή μαθητευόμενος υπηρετεί πρόσθετη στρατιωτική ή πολιτική υποχρεωτική θητεία ή καλείται ως επίστρατος για οποιαδήποτε αιτία.»

14. Κατά το άρθρο XIV, παράγραφος 4, του πρότυπου κανονισμού του παραρτήματος της συλλογικής συμβάσεως εργασίας του προσωπικού των οργανισμών κοινωνικής ασφαλίσεως, δεν θεμελιώνεται δικαίωμα ετήσιας αδείας όσον αφορά έτος κατά το οποίο ο εργαζόμενος απουσίαζε λόγω ασθενείας ή μακροχρόνιας ασθενείας, η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη διακοπή της εργασίας επί διάστημα ίσο ή μεγαλύτερο των δώδεκα διαδοχικών μηνών, απουσίαζε λόγω υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας ή τελούσε σε άδεια άνευ αποδοχών, χορηγηθείσα βάσει των άρθρων 410, 44 και 46 της συλλογικής συμβάσεως• το εν λόγω δικαίωμα αναγνωρίζεται εκ νέου κατά την ημερομηνία αναλήψεως της εργασίας και η διάρκεια της αδείας υπολογίζεται ανάλογα με τον χρόνο πραγματικής εργασίας για τον οποίο δεν έχει χορηγηθεί ακόμη ετήσια άδεια.

III – Τα πραγματικά περιστατικά, η κύρια δίκη και τα προδικαστικά ερωτήματα

15. Η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης εργάζεται από τις 10 Ιανουαρίου 1987 ως υπάλληλος του αναιρεσίβλητου της κύριας δίκης υποκείμενη στις διατάξεις της συλλογικής συμβάσεως εργασίας του προσωπικού των οργανισμών κοινωνικής ασφαλίσεως.

16. Στις 3 Νοεμβρίου 2005, η αναιρεσείουσα υπέστη ατύχημα κατά τη μετάβαση από την κατοικία της στον τόπο εργασίας της. Κατόπιν τούτου έλαβε πιστοποιητικό ασθενείας όσον αφορά το διάστημα από την 3η Νοεμβρίου 2005 έως την 7η Ιανουαρίου 2007.

17. Στις 8 Ιανουαρίου 2007, ανέλαβε εκ νέου την εργασία της υπό καθεστώς μερικής απασχολήσεως και στις 8 Φεβρουαρίου υπό καθεστώς πλήρους απασχολήσεως. Μετά την επιστροφή της ο αναιρεσίβλητος της κύριας δίκης την ενημέρωσε σχετικά με τον αριθμό των ημερών αδείας οι οποίες της αναλογούσαν για το διάστημα της απουσίας της, κατά τους υπολογισμούς του. Η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης αμφισβήτησε αυτόν τον υπολογισμό ζητώντας από τον εργοδότη της 22 και μισή ημέρες αδείας μετ' αποδοχών όσον αφορά το διάστημα απουσίας της ή επικουρικώς αντισταθμιστική καταβολή ποσού ύψους 1 971,39 ευρώ.

18. Τις εν λόγω αξιώσεις της προέβαλε, κατ' αρχάς, ενώπιον του Conseil de prud'hommes de Limoges το οποίο απέρριψε τα αιτήματά της με την απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2008. Κατά της αποφάσεως αυτής άσκησε εν συνεχεία έφεση ενώπιον του Cour d'appel de Limoges. Ωστόσο, η εν λόγω έφεση απορρίφθηκε με την απόφαση της 16ης Σεπτεμβρίου 2008, στην οποία το Cour d'appel έκρινε ότι ο αναιρεσίβλητος της κύριας δίκης, ως εργοδότης, εφάρμοσε ορθώς τις σχετικές διατάξεις του εργατικού δικαίου και δικαιολογημένα αρνήθηκε την ύπαρξη δικαιώματος αδείας, καθόσον η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης απουσίασε λόγω του ατυχήματός της για διάστημα μεγαλύτερο των δώδεκα μηνών κατά τη διάρκεια του οποίου δεν παρείχε καθόλου πραγματική εργασία. Το Cour d'appel διαπίστωσε επίσης ότι η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης δεν μπορούσε να επικαλεσθεί τις ρυθμίσεις του εργατικού δικαίου οι οποίες εφαρμόζονται σε περίπτωση εργατικού ατυχήματος.

19. Με την άσκηση ενδίκου μέσου ενώπιον του Cour de cassation η αναιρεσείουσα βάλλει κατά της ανωτέρω αποφάσεως ζητώντας, αφενός, την εξομοίωση ατυχήματος κατά τη μετάβαση στον τόπο εργασίας ή την αποχώρηση από αυτόν με εργατικό ατύχημα προκειμένου να ωφεληθεί και η ίδια από την εν λόγω ρύθμιση. Αφετέρου, ισχυρίζεται ότι, ως προς τον υπολογισμό της διάρκειας αδείας μετ' αποδοχών, το διάστημα διακοπής της συμβάσεως εργασίας της το οποίο επακολούθησε μετά το ατύχημα πρέπει να εξομοιωθεί με χρόνο πραγματικής εργασίας.

20. Δεδομένης της νομολογίας του Δικαστηρίου, η οποία παρατίθεται πλήρως, το αιτούν δικαστήριο εκφράζει αμφιβολίες ως προς το αν συνάδουν οι σχετικές εθνικές διατάξεις του εργατικού δικαίου με το δίκαιο της Ένωσης, αλλά και όσον αφορά την υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου να μην εφαρμόσει διατάξεις του εσωτερικού δικαίου οι οποίες αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης.

21. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Cour de cassation αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- 1) Έχει το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 την έννοια ότι αποκλείει εθνικές διατάξεις ή πρακτικές οι οποίες εξαρτούν το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών από τη συμπλήρωση ελάχιστου χρόνου πραγματικής εργασίας δέκα ημερών (ή ενός μηνός) κατά την περίοδο αναφοράς;
- 2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, επιβάλλει το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88, το οποίο δημιουργεί ιδιαίτερη υποχρέωση για τον εργοδότη, καθόσον αναγνωρίζει δικαίωμα αδείας μετ' αποδοχών υπέρ του εργαζομένου που απουσιάζει για λόγους υγείας επί διάστημα ίσο ή μεγαλύτερο του έτους, στον επιληφθέντα διαφοράς μεταξύ ιδιωτών εθνικό δικαστή την υποχρέωση να μην εφαρμόσει την αντίθετη εθνική διάταξη η οποία εξαρτά στην περίπτωση αυτήν τη θεμελίωση δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών από τη συμπλήρωση ελάχιστου χρόνου πραγματικής εργασίας δέκα ημερών;
- 3) Καθόσον το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν διακρίνει μεταξύ των εργαζομένων με κριτήριο τον λόγο της απουσίας τους από την εργασία κατά την περίοδο αναφοράς (ατύχημα κατά τη διάρκεια της εργασίας, επαγγελματική νόσος, ατύχημα κατά τη μετάβαση από την κατοικία στον χώρο εργασίας και αντιστρόφως ή μη επαγγελματική νόσος), δικαιούνται οι εργαζόμενοι, δυνάμει της εν λόγω διατάξεως, άδεια μετ' αποδοχών ίσης διάρκειας, ανεξαρτήτως της αιτίας στην οποία οφείλεται η απουσία τους για λόγους υγείας, ή πρέπει να δοθεί στην εν λόγω διάταξη η ερμηνεία ότι αυτή δεν αποκλείει τη δυνατότητα διαφοροποιήσεως της διάρκειας της αδείας μετ' αποδοχών, με κριτήριο την αιτία της απουσίας του εργαζομένου, καθόσον η εθνική νομοθεσία προβλέπει, σε ορισμένες περιπτώσεις, ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας μεγαλύτερης της ελάχιστης διάρκειας των τεσσάρων εβδομάδων που προβλέπεται από την οδηγία;

IV – Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

22. Η από 2 Ιουνίου 2010 διάταξη περί παραπομπής περιήλθε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 7 Ιουνίου 2010.

23. Οι διάδικοι της κύριας δίκης, η Γαλλική, η Δανική και η Ολλανδική Κυβέρνηση καθώς και Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις εντός της προθεσμίας που τάσσει το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου.

24. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση της 17ης Μαΐου 2011 εμφανίστηκαν οι δικαστικοί πληρεξούσιοι των διαδίκων της κύριας δίκης, της Γαλλικής, της Δανικής και της Ολλανδικής Κυβερνήσεως καθώς και της Επιτροπής και ανέπτυξαν τις παρατηρήσεις τους.

V – Βασικά επιχειρήματα των μετεχόντων στη διαδικασία

A– Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

25. Όλοι οι μετέχοντες στη διαδικασία συμφωνούν ότι η απάντηση που πρέπει να δοθεί στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου και κυρίως από τις αποφάσεις BECTU⁵ και Schultz-Hoff κ.λπ.⁶. Προτείνουν, λοιπόν, σε αυτό το προδικαστικό ερώτημα να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 έχει την έννοια ότι αυτό αντίκειται σε εθνικές διατάξεις ή πρακτικές οι οποίες εξαρτούν το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών από τη συμπλήρωση ελάχιστου χρόνου πραγματικής εργασίας δέκα ημερών (ή ενός μηνός) κατά την περίοδο αναφοράς.

B – Επί του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος

26. Τόσο η επιχειρηματολογία όσο και οι προτάσεις των μετεχόντων στη διαδικασία σχετικά με την απάντηση η οποία πρέπει να δοθεί σε αυτό το προδικαστικό ερώτημα αποκλίνουν σε μεγάλο βαθμό μεταξύ τους.

27. Η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης παραπέμπει στις αποφάσεις Simmenthal⁷ και Melki⁸ επεξηγώντας ότι η δυνατότητα άμεσης εφαρμογής του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88/EK δεν αποκλείεται από τις θέσεις που έλαβε το Δικαστήριο στην απόφαση BECTU. Κατά τη δική της άποψη η περίπτωση είναι απλή για τον εθνικό δικαστή, εφόσον φέρει την υποχρέωση να μην εφαρμόσει όποιες διατάξεις εσωτερικού δικαίου εξαρτούν την άσκηση του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών από προϋπόθεση η οποία δεν συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης.

28. Ο αναιρεσίβλητος της κύριας δίκης επικαλούμενος την παρατιθέμενη από το αιτούν δικαστήριο νομολογία συνάγει το αντίθετο συμπέρασμα. Κατά την άποψή του, οι αρχές οι οποίες αναπτύσσονται στην εν λόγω νομολογία υποδηλώνουν ότι ο εθνικός δικαστής ο οποίος κρίνει διαφορά μεταξύ ιδιωτών δεν δύναται να μην εφαρμόσει εθνική διάταξη με τη δικαιολογία ότι αυτή αντιβαίνει σε οδηγία. Τέτοια ενέργεια θα ισοδυναμούσε με ερμηνεία *contra legem*. Λαμβάνοντας υπόψη καθαυτό τον ορισμό της οδηγίας, η οποία θέτει τις κατευθυντήριες γραμμές για τα κράτη μέλη χωρίς να συνεπάγεται άμεσες υποχρεώσεις για τους πολίτες, δεν υπάρχει λόγος αναθεωρήσεως αυτής της πάγιας νομολογίας, διότι άλλως θα εξαλειφόταν η διαφορά μεταξύ οδηγιών και κανονισμών.

29. Η Γαλλική και η Ολλανδική Κυβέρνηση επεκτείνουν περισσότερο την ανάλυση της νομολογίας.

30. Η Γαλλική Κυβέρνηση επισημαίνει, επί παραδείγματι, όχι μόνον τη νομολογία την οποία παραθέτει το Cour de cassation αλλά και τις αποφάσεις Mangold⁹ και Küçükdeveci¹⁰. Στις αποφάσεις αυτές το Δικαστήριο ανέπτυξε περαιτέρω τη νομολογία του όσον αφορά τη στάση του εθνικού δικαστή όταν υφίστανται διατάξεις του εσωτερικού δικαίου οι οποίες αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης. Από τις εν λόγω αποφάσεις προκύπτει ότι σε περίπτωση συγκρούσεως μεταξύ εθνικών διατάξεων και γενικής αρχής του δικαίου της Ένωσης ο εθνικός δικαστής οφείλει να μην εφαρμόσει την εθνική διάταξη. Στο πλαίσιο αυτό, η Γαλλική Κυβέρνηση υπενθυμίζει ότι το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών θεωρείται μεν

5 — Απόφαση της 26ης Ιουνίου 2001, C-173/99 (Συλλογή 2001, σ. I-4881).

6 — Απόφαση της 20ής Ιανουαρίου 2009, C-350/06 και C-520/06 (Συλλογή 2009, σ. I-179).

7 — Απόφαση της 9ης Μαρτίου 1978, C-106/77 (Συλλογή τόμος 1978, σ. 239).

8 — Απόφαση της 22ας Ιουνίου 2010, C-188/10 και C-189/10 (Συλλογή 2010, σ. I-5667).

9 — Απόφαση της 22ας Νοεμβρίου 2005, C-144/04 (Συλλογή 2005, σ. I-9981).

10 — Προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 3 απόφαση.

κατά πάγια νομολογία «ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης», αλλά δεν έχει αναγνωρισθεί ακόμα από το Δικαστήριο ως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης, όπως παραδείγματος χάρη η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ηλικίας. Ως εκ τούτου, η ανωτέρω νομολογία δεν μπορεί να επεκταθεί και στο δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών.

31. Συνεπώς, η Γαλλική Κυβέρνηση προτείνει να δοθεί η απάντηση στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα ότι, εφόσον διάταξη του εθνικού δικαίου η οποία εξαρτά τη θεμελίωση δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών από τη συμπλήρωση ελάχιστου χρόνου πραγματικής εργασίας δέκα ημερών (ή ενός μηνός) κατά την περίοδο αναφοράς αντιβαίνει στο άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88, η εν λόγω διάταξη της οδηγίας δεν επιτρέπει στον επιληφθέντα διαφοράς μεταξύ ιδιωτών εθνικό δικαστή να μην εφαρμόσει την εθνική διάταξη.

32. Η Ολλανδική Κυβέρνηση περιορίζει τις παρατηρήσεις της σε αυτό το προδικαστικό ερώτημα. Υποστηρίζει την άποψη ότι, κατά την παρατιθέμενη από το Cour de cassation πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ο εθνικός δικαστής ο οποίος κρίνει διαφορά μεταξύ ιδιωτών δεν υποχρεούται να μην εφαρμόσει εθνική διάταξη που αντιβαίνει σε διάταξη οδηγίας. Τουναντίον, ο εθνικός δικαστής οφείλει να ερμηνεύσει και να εφαρμόσει το εθνικό δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο προς την οδηγία.

33. Κατά την Ολλανδική Κυβέρνηση, η απόφαση Küçükdeveci και το γεγονός ότι το δικαίωμα ετήσιας αδείας θεωρείται «ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης» δεν επιτρέπουν άλλο συμπέρασμα, δεδομένου μάλιστα ότι η συγκεκριμένη αρχή δεν συνιστά γενική αρχή του δικαίου.

34. Μολονότι η Γαλλική και η Ολλανδική Κυβέρνηση καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι οι θέσεις του Δικαστηρίου στην απόφαση Küçükdeveci δεν μπορούν εν προκειμένω να τύχουν εφαρμογής, για την Επιτροπή δεν υφίσταται λόγος ο οποίος να αποκλείει αναλογική εφαρμογή στην υπόθεση της κύριας δίκης.

35. Κατά την Επιτροπή, στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι συνιστά καθήκον του εθνικού δικαστή να εξασφαλίσει την έννομη προστασία των ιδιωτών και την πλήρη αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του και ως εκ τούτου μπορεί εν ανάγκη να μην εφαρμόσει όποια εθνική διάταξη δεν συνάδει με το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών.

Γ – Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος

36. Η *αναιρεσείουσα της κύριας δίκης* προτείνει ως απάντηση στο επίμαχο προδικαστικό ερώτημα ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι αποκλείει τη δυνατότητα διαφοροποιήσεως της διάρκειας αδείας μετ' αποδοχών, με κριτήριο τον λόγο της απουσίας του εργαζομένου. Αντιθέτως, αυτή η διάταξη της οδηγίας επιτάσσει το σχετικό δικαίωμα των εργαζομένων να αφορά άδεια μετ' αποδοχών ίδιας διάρκειας, ανεξαρτήτως του λόγου απουσίας του εργαζομένου.

37. Ο *αναιρεσίβλητος της κύριας δίκης* εκφράζει την αντίθετη άποψη. Υποστηρίζει, δηλαδή, ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν αποκλείει ρυθμίσεις οι οποίες, λαμβάνοντας υπόψη το χρονικό διάστημα απουσίας και τον χρόνο πραγματικής υπηρεσίας, καθορίζουν με ευνοϊκότερο τρόπο τη διάρκεια αδείας μετ' αποδοχών όσον αφορά εργαζομένους που απουσιάζουν λόγω ασθένειας ή εργατικού ατυχήματος σε σχέση με εργαζομένους η απουσία των οποίων δεν οφείλεται σε τέτοιους λόγους.

38. Από την ανωτέρω νομολογία του Δικαστηρίου η Γαλλική Κυβέρνηση συνάγει το συμπέρασμα ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι η διάρκεια της ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών μπορεί να διαφοροποιείται ανάλογα με την αιτία της απουσίας του εργαζομένου, καθόσον η εν λόγω διάταξη της οδηγίας εξασφαλίζει την ελάχιστη προβλεπόμενη διάρκεια αδείας των τεσσάρων εβδομάδων.

39. Η *Επιτροπή* επισημαίνει μεν ότι από τη διάταξη περί προδικαστικής παραπομπής δεν προκύπτει ακριβώς η περίπτωση του εθνικού δικαίου την οποία αφορά το εν λόγω προδικαστικό ερώτημα, αλλά προτείνει να δοθεί σε αυτό απάντηση παρόμοια με την προτεινόμενη από τη Γαλλική Κυβέρνηση.

VI – Νομική εκτίμηση

A– Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

40. Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ζητεί διευκρίνιση ως προς το αν το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 επιτρέπει σε κράτος μέλος να εξαρτά το δικαίωμα ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών από τη συμπλήρωση ελάχιστου χρόνου εργασίας ο οποίος καθορίζεται ειδικότερα από την εθνική νομοθεσία και κατά το γαλλικό δίκαιο αντιστοιχούσε αρχικώς σε διάστημα ενός μηνός, ενώ μετά από σχετική νομοθετική τροποποίηση ανέρχεται πλέον σε δέκα ημέρες.

41. Η απάντηση σε αυτό το προδικαστικό ερώτημα προκύπτει από τη νομολογία του Δικαστηρίου και κυρίως από τις αποφάσεις BECTU και Schultz-Hoff κ.λπ. Για τον λόγο αυτό κρίνεται σκόπιμο να υπομνησθούν οι σχετικές διαπιστώσεις του Δικαστηρίου και κατόπιν να εξετασθεί η δυνατότητα εφαρμογής τους στην υπόθεση της κύριας δίκης.

42. Κατά την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το δικαίωμα ετήσιας αδειάς κάθε εργαζομένου πρέπει να θεωρηθεί ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινοτικού κοινωνικού δικαίου από την οποία δεν χωρεί εξαίρεση, και της οποίας η εφαρμογή από τις αρμόδιες εθνικές αρχές μπορεί να γίνεται μόνον εντός των ορίων που θέτει ρητώς η ίδια η οδηγία 2003/88¹¹. Με τη νομοθετική κατοχύρωση του δικαιώματος ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών σε επίπεδο παραγώγου δικαίου, ο νομοθέτης της Ένωσης θέλησε να εγγυηθεί στην πράξη την παροχή ελεύθερου χρόνου στους εργαζομένους όλων των κρατών μελών «χάριν αποτελεσματικής προστασίας της ασφάλειας και της υγείας τους»¹². Όπως διευκρίνισε το Δικαστήριο στη νομολογία του, σκοπός του δικαιώματος ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών του εργαζομένου είναι η παροχή δυνατότητας για αναπλήρωση των δυνάμεών του και ελεύθερου χρόνου για χαλάρωση και ψυχαγωγία¹³.

43. Άλλωστε, κυρίως λόγω της εξέχουσας σημασίας η οποία αποδίδεται στην εν λόγω αρχή στο πλαίσιο της έννομης τάξεως της Ένωσης, το Δικαστήριο διαπίστωσε στην πεντηκοστή δεύτερη σκέψη της προαναφερθείσας αποφάσεως BECTU ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104/EK –το γράμμα της οποίας ταυτίζεται με αυτό της μεταγενέστερης διατάξεως του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88– «απαγορεύει στα κράτη μέλη να περιορίζουν μονομερώς το δικαίωμα για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών που παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους, με τη θέσπιση *όρου* για την κτήση του εν λόγω δικαιώματος έχοντος ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό ορισμένων εργαζομένων από αυτό».

44. Στη σκέψη 53 της ίδιας αποφάσεως, το Δικαστήριο εξηγεί ότι αυτά [τα κράτη μέλη] μπορούν να ορίσουν, «στο εθνικό τους δίκαιο, τους όρους ασκήσεως και εφαρμογής του δικαιώματος για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, διευκρινίζοντας τις συγκεκριμένες συνθήκες υπό τις οποίες οι εργαζόμενοι μπορούν να κάνουν χρήση του εν λόγω δικαιώματος που απολαμβάνουν βάσει του συνόλου του χρόνου εργασίας που έχουν συμπληρώσει, χωρίς ωστόσο να μπορούν να εξαρτούν από οποιονδήποτε όρο την ίδια τη γένεση αυτού του δικαιώματος που απορρέει ευθέως από την οδηγία 93/104/EK».

11 — Βλ. αποφάσεις BECTU (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 5, σκέψη 43), της 18ης Μαρτίου 2004, C-342/01, Merino Gómez (Συλλογή 2004, σ. I-2605, σκέψη 29), και της 16ης Μαρτίου 2006, C-131/04 και C-257/04, Robinson-Steele κ.λπ. (Συλλογή 2006, σ. I-2531, σκέψη 48)• ως προς την οδηγία 2003/88, βλ. αποφάσεις Schultz-Hoff κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 6, σκέψη 22), της 10ης Σεπτεμβρίου 2009, C-277/08, Vicente Pereda (Συλλογή 2009, σ. I-8405, σκέψη 18), και της 22ας Απριλίου 2010, C-486/08, Zentralbetriebsrat der Landeskrankenhäuser Tirols (Συλλογή 2010, σ. I-3527, σκέψη 28). Βλ. τη σύνθεση της νομολογίας σε Schrammel, W. και Winkler, G., *Europäisches Arbeits- und Sozialrecht*, Βιέννη 2010, σ. 179 επ.

12 — Βλ. αποφάσεις BECTU (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 5, σκέψη 44), Merino Gómez (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 11, σκέψη 30), Schultz-Hoff κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 6, σκέψη 23) και Vicente Pereda (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 11, σκέψη 21).

13 — Βλ. αποφάσεις Schultz-Hoff κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 6, σκέψη 25) και Zentralbetriebsrat der Landeskrankenhäuser Tirols (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 11, σκέψη 30).

45. Στη σκέψη 55 της εν λόγω αποφάσεως, το Δικαστήριο διευκρίνισε περαιτέρω ότι τα μέτρα τα οποία λαμβάνουν τα κράτη μέλη με σκοπό την εφαρμογή αυτών των διατάξεων μπορούν να περιέχουν ορισμένες αποκλίσεις όσον αφορά τις συνθήκες ασκήσεως του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών, διότι η οδηγία περιορίζεται μόνο στη θέσπιση βασικών κοινοτικών διατάξεων όσον αφορά την εναρμόνιση της οργανώσεως του χρόνου εργασίας, αναθέτοντας στα κράτη μέλη τη θέσπιση των αναγκαίων διατάξεων εκτελέσεως και εφαρμογής. Συναφώς, το Δικαστήριο τόνισε ότι «η οδηγία δεν επιτρέπει στα κράτη μέλη να αποκλείουν την ίδια τη γένεση του δικαιώματος που απονέμεται ρητώς σε όλους τους εργαζομένους».

46. Από την παρουσίαση της ανωτέρω νομολογίας προκύπτει η διαπίστωση ότι το Δικαστήριο αναγνωρίζει, καταρχήν, την αρμοδιότητα των κρατών μελών όσον αφορά τη ρύθμιση των λεγόμενων λεπτομερειών εφαρμογής προκειμένου να επιλύσουν κατά περίπτωση συγκεκριμένα ζητήματα σχετικά με την άσκηση του δικαιώματος ετήσιας αδείας, όπως ο τρόπος λήψεως της αδείας που δικαιούνται οι εργαζόμενοι κατά τις πρώτες εβδομάδες εργασίας τους. Εντούτοις, αυτή η ρυθμιστική αρμοδιότητα των κρατών μελών περιορίζεται όταν θίγει την αποτελεσματικότητα του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών σε τέτοιο βαθμό που να μην εξασφαλίζεται πλέον η επίτευξη του σκοπού της ετήσιας αδείας. Τούτο συμβαίνει όταν εθνική ρύθμιση δεν αφορά το «πώς», αλλά το «αν» μπορεί να ασκηθεί το επίμαχο δικαίωμα.

47. Τέτοια ρύθμιση υφίσταται, βεβαίως, και στην υπόθεση της κύριας δίκης, όπως άλλωστε παραδέχεται και η Γαλλική Κυβέρνηση, καθόσον η γένεση του δικαιώματος εξαρτάται από την προϋπόθεση ότι ο εργαζόμενος έχει συμπληρώσει ελάχιστο χρόνο εργασίας ενός μηνός (κατά το ήδη τροποποιηθέν άρθρο L. 223-2, πρώτο εδάφιο, του Code du travail) ή αντιστοίχως δέκα ημερών (κατά το ισχύον σήμερα άρθρο L. 3141-3 του Code du travail). Όπως εξηγεί λεπτομερώς η Γαλλική Κυβέρνηση στις γραπτές παρατηρήσεις της, η θέσπιση του ελάχιστου χρόνου εργασίας των δέκα ημερών οφείλεται στον τρόπο υπολογισμού της διάρκειας της ετήσιας αδείας. Η εν λόγω άδεια αναλογεί σε ορισμένο αριθμό εργάσιμων ημερών και κατ' αυτήν τη μέθοδο υπολογισμού κάθε ημέρα αδείας αντιστοιχεί σε δέκα εργάσιμες ημέρες.

48. Ωστόσο, όπως επίσης παραδέχεται η Γαλλική Κυβέρνηση, η ανάγκη ακριβούς υπολογισμού της ετήσιας αδείας σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση δεν μεταβάλλει το γεγονός ότι η νομολογία του Δικαστηρίου δεν προβλέπει καμία εξαίρεση στον κανόνα βάσει του οποίου η άσκηση του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών δεν δύναται να περιορισθεί με κρατικά μέτρα κατά τη μεταφορά αυτού του δικαιώματος στο εσωτερικό δίκαιο. Στο πλαίσιο αυτό κρίνεται ενδεδειγμένη η επισήμανση ότι η απόφαση BECTU αφορούσε πραγματικά περιστατικά παρόμοια με αυτά της υπό κρίση υποθέσεως και ως εκ τούτου οι νομολογιακές αρχές οι οποίες αναπτύχθηκαν στην ανωτέρω απόφαση μπορούν να εφαρμοσθούν άμεσα και στην περίπτωση της κύριας δίκης. Στην υπόθεση BECTU ζητήθηκε από το Δικαστήριο να κρίνει αν το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104 επιτρέπει σε κράτος μέλος να θεσπίσει εθνική κανονιστική ρύθμιση κατά την οποία εργαζόμενος αρχίζει να αποκτά δικαίωμα για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών μόνον εφόσον έχει συμπληρώσει αδιαλείπτως ελάχιστη περίοδο δεκατριών εβδομάδων εργασίας στον ίδιο εργοδότη. Δεδομένου ότι το Δικαστήριο έδωσε ρητώς αρνητική απάντηση στην ανωτέρω ερώτηση, θεωρώ εύλογο ότι και η υπό κρίση γαλλική ρύθμιση δεν μπορεί να συνάδει με την οδηγία 2003/88.

49. Περαιτέρω νομικό ζήτημα που ανέκυψε στο πλαίσιο της διαφοράς της κύριας δίκης –το οποίο εύστοχα επισημαίνει ο αναιρεσίβλητος της κύριας δίκης στις γραπτές παρατηρήσεις του¹⁴– και πρέπει να θεωρηθεί ότι χρήζει διευκρινίσεως όσον αφορά τους σκοπούς της προκειμένης διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, συνίσταται στο αν το δικαίωμα ετήσιας αδείας μπορεί να αφορά και χρονική περίοδο κατά την οποία ο εργαζόμενος απουσίαζε λόγω ασθένειας. Η ανάγκη διευκρινίσεως αυτού του ζητήματος δικαιολογείται καθόσον εν τέλει από αυτό εξαρτάται αν η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης μπορεί να θεμελιώσει εν γένει δικαιώματα αδείας για την επίμαχη χρονική περίοδο ή η απουσία της από τον χώρο εργασίας αποκλείει την αναγνώριση τέτοιων δικαιωμάτων.

14 — Βλ. σ. 8 των γραπτών παρατηρήσεων του αναιρεσίβλητου της κύριας δίκης.

50. Ως προς την απάντηση σε αυτό το ερώτημα η νομολογία παρέχει επίσης χρήσιμες κατευθύνσεις. Ιδιαίτερη σημασία έχει η απόφαση Schultz-Hoff κ.λπ., στη σκέψη 39 της οποίας το Δικαστήριο διαπιστώνει κατ' αρχάς ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας τυγχάνει εφαρμογής όσον αφορά το δικαίωμα ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών «κάθε εργαζομένου». Σχετικές μπορούν να θεωρηθούν και οι παρατηρήσεις στη σκέψη 40 της εν λόγω αποφάσεως, όπου το Δικαστήριο επισημαίνει ότι «η οδηγία 2003/88 δεν πραγματοποιεί διάκριση ως προς το δικαίωμα ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών μεταξύ των εργαζομένων που απουσιάζουν από την εργασία με σύντομη ή μακροχρόνια αναρρωτική άδεια κατά την περίοδο αναφοράς και εκείνων που πράγματι εργάστηκαν κατά την εν λόγω περίοδο».

51. Ακολούθως, στη σκέψη 41 της ίδιας αποφάσεως, το Δικαστήριο συνάγει συμπέρασμα το οποίο θεωρώ κρίσιμο όσον αφορά τους σκοπούς της προκειμένης διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, κατά το οποίο «όσον αφορά τους εργαζομένους που ευρίσκονται σε αναρρωτική άδεια η οποία έχει χορηγηθεί δεόντως, τα κράτη μέλη δεν μπορούν να εξαρτήσουν το δικαίωμα ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών, που παρέχεται από την ίδια την οδηγία 2003/88 σε όλους τους εργαζομένους, από υποχρέωση πραγματικής παροχής εργασίας κατά τη διάρκεια της περιόδου αναφοράς που καθορίζει το εν λόγω κράτος».

52. Συνεπώς, η ανωτέρω εκτεθείσα νομολογία πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι η απουσία εργαζομένου λόγω ασθενείας κατά το έτος αναφοράς δεν αποκλείει τη γένεση δικαιώματος ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών, εφόσον ο εργαζόμενος έχει λάβει δεόντως αναρρωτική άδεια. Τούτο σημαίνει, από νομικής απόψεως, ότι οι απουσίες από την εργασία από λόγους ανεξάρτητους της θελήσεως του ενδιαφερόμενου εργαζομένου, όπως οι απουσίες λόγω ασθενείας, συνυπολογίζονται στον χρόνο υπηρεσίας. Αυτό άλλωστε προβλέπει και το άρθρο 5, παράγραφος 4, της Συμβάσεως 132 της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας, της 24ης Ιουνίου 1970, περί της ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών (αναθεωρηθείσα), στο οποίο στήριξε το Δικαστήριο τις θέσεις του όσον αφορά τη σχέση μεταξύ ετήσιας αδειάς και αναρρωτικής αδειάς.

53. Συνοψίζοντας, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η υπό κρίση ρύθμιση δεν συνάδει με την οδηγία 2003/88. Το ίδιο συμπέρασμα συνήγαγε και η Γαλλική Κυβέρνηση, η οποία γνωστοποίησε στις γραπτές παρατηρήσεις της την πρόθεση τροποποιήσεως του άρθρου L. 3141-3 του Code du travail¹⁵. Κατά συνέπεια, στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι αυτό αποκλείει εθνικές διατάξεις ή πρακτικές οι οποίες εξαρτούν το δικαίωμα ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών από τη συμπλήρωση ελάχιστου χρόνου πραγματικής εργασίας δέκα ημερών (ή ενός μηνός) κατά την περίοδο αναφοράς.

B – Επί του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος

1. Γενικές παρατηρήσεις

α) Βασικά νομικά ζητήματα

54. Το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, όπως ρητώς επισημαίνεται, χρήζει απαντήσεως μόνον εφόσον διαπιστωθεί —όπως συνέβη ήδη ανωτέρω— ότι η επίμαχη εθνική διάταξη δεν συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης. Όπως προκύπτει από τις παρατηρήσεις της διατάξεως περί προδικαστικής παραπομπής, οι οποίες αφορούν ειδικά αυτό το προδικαστικό ερώτημα¹⁶, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινισθεί κατ' ουσία αν το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 επιτάσσει, στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης, να μην εφαρμοστεί το εν λόγω δικαστήριο την υπό κρίση εθνική διάταξη επί εκδικάσεως διαφοράς μεταξύ ιδιωτών.

15 — Βλ. σημείο 29 των γραπτών παρατηρήσεων της Γαλλικής Κυβερνήσεως.

16 — Βλ. σ. 5 της διατάξεως περί παραπομπής, όπου παρουσιάζεται με μεγαλύτερη ακρίβεια το αντικείμενο του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος.

55. Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα προϋποθέτει ορισμένες διευκρινίσεις όσον αφορά δύο βασικά νομικά ζητήματα τα οποία συνδέονται μεταξύ τους. Το πρώτο συνίσταται στην αποστολή των εθνικών δικαστηρίων σε σχέση με την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, όπως διαμορφώνεται από τη νομολογία του Δικαστηρίου. Το δεύτερο αφορά τόσο τη σημασία την οποία αποδίδει η έννομη τάξη της Ένωσης στο δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών όσο και τη δυνατότητα επιβολής αυτού του δικαιώματος.

β) Ύπαρξη διαφοράς μεταξύ ιδιωτών

56. Πριν από τη μελέτη αυτών των κρίσιμων ζητημάτων του προδικαστικού ερωτήματος θα ήθελα να σημειώσω, χάριν της πληρότητας της παρούσας αναλύσεως, ότι κατά την εκτίμησή μου δεν χωρεί αμφιβολία όσον αφορά την ιδιότητα των διαδίκων της κύριας δίκης ως ιδιωτών.

57. Κατ' αρχάς, πρέπει να υπομνησθεί ότι κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, απόκειται αποκλειστικώς στο αιτούν δικαστήριο να καθορίσει το αντικείμενο των ερωτημάτων που προτίθεται να θέσει. Πράγματι, αποκλειστικώς τα εθνικά δικαστήρια, τα οποία έχουν επιληφθεί της διαφοράς και φέρουν την ευθύνη της δικαστικής αποφάσεως που πρόκειται να εκδοθεί, μπορούν να εκτιμήσουν, σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση, τόσο την αναγκαιότητα εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως για την έκδοση της δικής τους αποφάσεως όσο και τη λυσιτέλεια των ερωτημάτων που υποβάλλουν στο Δικαστήριο¹⁷.

58. Εφόσον στη διάταξη περί παραπομπής το αιτούν δικαστήριο αναφέρεται σαφώς σε διαφορά μεταξύ ιδιωτών χωρίς όμως να εξετάζει διεξοδικά το ενδεχόμενο ο αναιρεσίβλητος της κύριας δίκης να ανήκει στο γαλλικό Δημόσιο και μάλιστα να είναι φορέας της δημόσιας διοικήσεως, το Δικαστήριο δεσμεύεται από αυτήν την εκτίμηση.

59. Κατ' εξαίρεση, το Δικαστήριο μπορεί να εξετάσει τους λόγους στους οποίους οφείλεται η υποβολή συγκεκριμένου προδικαστικού ερωτήματος από εθνικό δικαστήριο. Αυτό μπορεί να συμβεί, κατά τη νομολογία, όταν ζητηθεί προδήλως από το Δικαστήριο να κρίνει διαφορά υποθετικής φύσεως ή να διατυπώσει συμβουλευτικές γνώμες επί γενικών και υποθετικών ζητημάτων καθώς και όταν η ζητηθείσα ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης δεν έχει καμία σχέση με το υποστατό ή το αντικείμενο της διαφοράς ή το Δικαστήριο δεν έχει στη διάθεσή του τα πραγματικά ή νομικά στοιχεία, τα οποία είναι αναγκαία προκειμένου να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που του υποβλήθηκαν¹⁸.

60. Εν προκειμένω όμως δεν συντρέχουν οι ανωτέρω προϋποθέσεις. Βάσει των διευκρινιστικών παρατηρήσεων των μετεχόντων στη διαδικασία κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση η κύρια δίκη αφορά εργατικού δικαίου διαφορά κατά την οποία ο αναιρεσίβλητος της κύριας δίκης εμφανίζεται σε σχέση με την αναιρεσειούσα της κύριας δίκης ως ιδιώτης και σε καμία περίπτωση ως Αρχή με αρμοδιότητες ασκήσεως δημόσιας εξουσίας. Τέλος, οι παρατηρήσεις αυτές επιβεβαιώνουν την εκτίμηση του αιτούντος δικαστηρίου.

17 — Βλ. αποφάσεις της 5ης Μαΐου 2011, C-316/09, MSD Sharp (Συλλογή 2011, σ. I-3249, σκέψη 21), και της 30ής Νοεμβρίου 2006, C-376/05 και C-377/05, Brünsteiner και Autohaus Hilgert (Συλλογή 2006, σ. I-11383, σκέψη 26).

18 — Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1981, 244/80, Foglia (Συλλογή 1981, σ. 3045, σκέψη 18), της 15ης Ιουνίου 1995, C-422/93 έως C-424/93, Zabala Erasun κ.λπ. (Συλλογή 1995, σ. I-1567, σκέψη 29), της 15ης Δεκεμβρίου 1995, C-415/93, Bosman (Συλλογή 1995, σ. I-4921, σκέψη 61), της 12ης Μαρτίου 1998, C-314/96, Djabali (Συλλογή 1998, σ. I-1149, σκέψη 19), της 13ης Μαρτίου 2001, C-379/98, PreussenElektra (Συλλογή 2001, σ. I-2099, σκέψη 39), της 5ης Φεβρουαρίου 2004, C-380/01, Schneider (Συλλογή 2004, σ. I-1389, σκέψη 22), της 1ης Απριλίου 2008, C-212/06, Gouvernement de la Communauté française και gouvernement wallon (Συλλογή 2008, σ. I-1683, σκέψη 29), και της 23ης Απριλίου 2009, C-261/07 και C-299/07, VTB-VAB (Συλλογή 2009, σ. I-2949, σκέψη 33).

2. Η αποστολή του εθνικού δικαστή επί διαφοράς μεταξύ ιδιωτών

α) Τα όρια εφαρμογής των οδηγιών στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης

61. Όσον αφορά την αποστολή που έχει ο εθνικός δικαστής οσάκις καλείται να επιλύσει διαφορά μεταξύ ιδιωτών στην οποία η επίμαχη εθνική κανονιστική ρύθμιση αντιβαίνει προφανώς στο δίκαιο της Ένωσης, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι στα εθνικά δικαστήρια απόκειται να διασφαλίζουν τη νομική προστασία που παρέχουν στους πολίτες οι διατάξεις του δικαίου της Ένωσης και να κατοχυρώνουν το πλήρες αποτέλεσμα αυτών¹⁹. Ωστόσο, όσον αφορά διαφορά μεταξύ ιδιωτών, υφίσταται σημαντικός περιορισμός, καθόσον το Δικαστήριο έχει κρίνει παγίως ότι μια οδηγία, αυτή καθαυτήν, δεν γεννά υποχρεώσεις εις βάρος ιδιώτη και επομένως δεν μπορεί να γίνει επίκλησή της κατ' αυτού²⁰.

62. Επομένως, κατά το Δικαστήριο, ακόμη και μια σαφής, ακριβής και απαλλαγμένη αιρέσεων διάταξη οδηγίας η οποία σκοπεύει στην απονομή δικαιωμάτων ή στην επιβολή υποχρεώσεων στους ιδιώτες δεν μπορεί να έχει εφαρμογή, αυτή καθαυτήν, στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς ανακλύπτουσας αποκλειστικώς μεταξύ ιδιωτών. Το Δικαστήριο θεμελιώνει τη θέση του, επισημαίνοντας ότι κάθε άλλη περίπτωση θα κατέληγε στο να αναγνωρισθεί στην Κοινότητα η εξουσία να επιβάλλει με άμεσο αποτέλεσμα υποχρεώσεις σε βάρος ιδιωτών, μολοντί έχει την αρμοδιότητα αυτή μόνο στις περιπτώσεις που της απονέμεται η εξουσία εκδόσεως κανονισμών²¹. Η θέση αυτή σέβεται την ιδιαίτερη φύση της οδηγίας, η οποία, εξ ορισμού, γεννά απευθείας υποχρεώσεις μόνο σε βάρος των κρατών μελών στα οποία απευθύνεται κατά το άρθρο 288, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ και δεν μπορεί να επιβάλει υποχρεώσεις στους ιδιώτες παρά μόνο διά των εθνικών μέτρων μεταφοράς.

63. Αυτή η νομολογία με βρίσκει σύμφωνη. Κατά συνέπεια, πρέπει να απορριφθούν οι διάφορες προτάσεις²² περί διακρίσεως μεταξύ θετικού και αρνητικού άμεσου αποτελέσματος των οδηγιών όσον αφορά τις οριζόντιες σχέσεις. Κατά την άποψη αυτή, οι οδηγίες οι οποίες δεν έχουν μεταφερθεί στο εθνικό δίκαιο δεν μπορούν να θεμελιώσουν μεν άμεσες υποχρεώσεις ιδιωτών σε σχέση με άλλα υποκείμενα ιδιωτικού δικαίου, αλλά το εθνικό δίκαιο το οποίο αντιβαίνει στις οδηγίες –λαμβάνοντας υπόψη την αρχή της κατά προτεραιότητα εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης– δεν πρέπει να εφαρμόζεται ούτε σε διαφορές μεταξύ ιδιωτών. Ορθώς όμως προσάπτεται στην άποψη αυτή ότι θα λειτουργούσε σε βάρος της ασφάλειας δικαίου²³. Πράγματι, ανάλογα με το κανονιστικό πλαίσιο στο οποίο εμπίπτει διάταξη του εθνικού δικαίου η οποία αντιβαίνει σε οδηγία, η μη εφαρμογή της μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση των υποχρεώσεων των υποκειμένων του ιδιωτικού δικαίου• αυτό όμως –από τη σκοπιά του δικαίου της Ένωσης– εξαρτάται μάλλον από τυχαίους παράγοντες όπως, επί παραδείγματι, από την ύπαρξη άλλης διατάξεως του εθνικού δικαίου (που να συνεπάγεται υποχρεώσεις), η οποία να μπορεί να ενεργοποιηθεί σε περίπτωση μη εφαρμογής αντίθετων προς τις οδηγίες κανόνων δικαίου.

19 — Βλ. αποφάσεις Küçükdeveci (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 3, σκέψη 45), της 15ης Απριλίου 2008, C-268/06, Impact (Συλλογή 2008, σ. I-2483, σκέψη 42), και της 5ης Οκτωβρίου 2004, C-397/01 έως C-403/01, Pfeiffer κ.λπ. (Συλλογή 2004, σ. I-8835, σκέψη 111).

20 — Βλ. αποφάσεις Küçükdeveci (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 3, σκέψη 46), Pfeiffer κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 19, σκέψη 108), της 14ης Ιουλίου 1994, C-91/92, Faccini Dori (Συλλογή 1994, σ. I-3325, σκέψη 20), της 11ης Ιουνίου 1987, 14/86, Pretore di Salò (Συλλογή 1987, σ. 2545, σκέψη 19), και της 26ης Φεβρουαρίου 1986, 152/84, Marshall (Συλλογή 1986, σ. 723, σκέψη 48). Βλ., σχετικά με το οριζόντιο αποτέλεσμα των οδηγιών, Vclouch, P., *Kommentar zu EU- und EG-Vertrag* (επιμέλεια Heinz Mayer), Βιέννη 2004, άρθρο 249 EK, σ. 23, σημείο 72, Knes, R., «Uporaba in učinkovanje direktiv s področja varstva okolja v upravnih in sodnih postopkih», *Varstvo narave*, 2008, σ. 14, 15, και ειδικά ως προς το εργατικό δίκαιο Thüsing, G., *Europäisches Arbeitsrecht*, Μόναχο 2008, σ. 14, σημεία 29 και 30.

21 — Απόφαση Faccini Dori (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 20, σκέψη 24).

22 — Βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα S. Alber της 18ης Ιανουαρίου 2000, C-343/98, Collino και Chiappero (Συλλογή 2000, σ. I-6659, σημεία 29 έως 31) και προτάσεις του γενικού εισαγγελέα D. Ruiz-Jarabo Colomer της 6ης Μαΐου 2003 στην υπόθεση Pfeiffer κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 19, σημείο 58)• λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιαιτερότητες της ρυθμίσεως περί απαγορεύσεως των διακρίσεων: προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Y. Bot της 7ης Ιουλίου 2009 στην υπόθεση Küçükdeveci (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 3, σημεία 63, 70).

23 — Βλ. Herresthal, C., *Rechtsfortbildung im europarechtlichen Bezugsrahmen – Methoden, Kompetenzen, Grenzen dargestellt am Beispiel des Privatrechts*, Μόναχο, 2006, σ. 81 επ., και v. Danwitz, T., «Rechtswirkung von Richtlinien in der neueren Rechtsprechung des EuGH», *Juristenzeitung*, 2007, σ. 697, 703.

64. Συνεπώς, κατά τη νομολογία αυτή, η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης δεν θα μπορούσε να επικαλεσθεί το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 προκειμένου να ζητήσει από το αιτούν δικαστήριο να μην εφαρμόσει την εθνική ρύθμιση η οποία αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης.

65. Αντισταθμίζοντας τη μη αναγνώριση άμεσου οριζόντιου αποτελέσματος των οδηγιών το Δικαστήριο υπογράμμισε ότι υπάρχουν εναλλακτικές λύσεις δυνάμενες να ικανοποιήσουν τον ιδιώτη που θεωρεί ότι βλάπτεται από τη μη μεταφορά ή την εσφαλμένη μεταφορά μιας οδηγίας. Πρόκειται, αφενός, για τη δυνατότητα σύμφωνης προς την οδηγία ερμηνείας του εθνικού δικαίου και, αφετέρου, για την εφαρμογή των αρχών του δικαίου της Ένωσης περί ευθύνης των κρατών μελών λόγω παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης.

66. Το Δικαστήριο έχει θεμελιώσει τη μέθοδο της σύμφωνης προς την οδηγία ερμηνείας στην υποχρέωση όλων των εθνικών αρχών των κρατών μελών, περιλαμβανομένων στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους και των δικαστικών αρχών, να επιτύχουν το αποτέλεσμα που προβλέπει σχετική οδηγία, καθώς και στο καθήκον τους να λαμβάνουν όλα τα γενικά ή ειδικά μέτρα που μπορούν να διασφαλίσουν την εκπλήρωση της υποχρέωσης αυτής²⁴. Τούτο συνεπάγεται ότι με τη συνδρομή όλων των διαθέσιμων ερμηνευτικών μεθόδων το εθνικό δίκαιο κατά την εφαρμογή του ερμηνεύεται κατά τρόπο ανταποκρινόμενο στον μέγιστο δυνατό βαθμό στο γράμμα και στον σκοπό της σχετικής οδηγίας, ώστε να επιτευχθεί το επιδιωκόμενο με αυτήν αποτέλεσμα και να τηρηθεί το άρθρο 288, παράγραφος 3, ΣΛΕΕ²⁵. Στην απόφαση Pfeiffer κ.λπ.²⁶ το Δικαστήριο αναλύει με ποιο τρόπο πρέπει να ενεργήσει το εθνικό δικαστήριο όταν κρίνει διαφορά μεταξύ ιδιωτών. Συναφώς, αν το εθνικό δίκαιο, διά της εφαρμογής μεθόδων ερμηνείας αναγνωρισμένων από αυτό, καθιστά δυνατή, υπό ορισμένες συνθήκες, την ερμηνεία μιας διατάξεως της εσωτερικής έννομης τάξεως κατά τρόπον αποτρέποντα τη σύγκρουση προς άλλον κανόνα εσωτερικού δικαίου ή τον περιορισμό της ρυθμιστικής της εμβέλειας, διά της εφαρμογής της μόνον καθόσον συμβιβάζεται προς τον εν λόγω κανόνα, το εθνικό δικαστήριο έχει την υποχρέωση να χρησιμοποιεί τις ίδιες μεθόδους προκειμένου να επιτύχει το αποτέλεσμα το οποίο επιδιώκει η οδηγία.

67. Όπως κατ' επανάληψη έχει διευκρινίσει το Δικαστήριο, η υποχρέωση σύμφωνης προς την οδηγία ερμηνείας του εθνικού δικαίου δεν βαίνει πάντως πέρα από τα όρια που θέτουν οι γενικές αρχές του δικαίου, και συγκεκριμένα η αρχή της ασφάλειας δικαίου, πράγμα που σημαίνει ότι η εν λόγω υποχρέωση δεν μπορεί να χρησιμεύσει ως έρεισμα για *contra legem* ερμηνεία του εθνικού δικαίου²⁷.

68. Από τη διάταξη περί παραπομπής δεν προκύπτει ακριβώς αν είναι εν γένει δυνατή η σύμφωνη προς την οδηγία ερμηνεία του εθνικού δικαίου. Εντούτοις, από τη συνολική εκτίμηση της αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι ο μοναδικός τρόπος που είχε στη διάθεσή του το αιτούν δικαστήριο προκειμένου να προβεί σε ερμηνεία σύμφωνη προς την οδηγία ήταν προδήλως η μη εφαρμογή της επίμαχης ρυθμίσεως. Λαμβάνοντας υπόψη ότι στη διάταξη περί παραπομπής το αιτούν δικαστήριο παραθέτει τη νομολογία του Δικαστηρίου όσον αφορά τα όρια αυτής της ερμηνευτικής μεθόδου, μπορεί να θεωρηθεί ότι στην περίπτωση της κύριας δίκης η σύμφωνη προς την οδηγία ερμηνεία δεν θα ήταν δυνατή χωρίς να ερμηνευθεί *contra legem* το εθνικό δίκαιο.

24 — Βλ. αποφάσεις Küçükdeveci (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 3, σκέψη 47), της 10ης Απριλίου 1984, C-14/83, von Colson και Kamann (Συλλογή 1984, σ. 1891, σκέψη 26), της 13ης Νοεμβρίου 1990, C-106/89, Marleasing (Συλλογή 1990, σ. I-4135, σκέψη 8), Faccini Dori (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 20, σκέψη 26), της 18ης Δεκεμβρίου 1997, C-129/96, Inter-Environnement Wallonie (Συλλογή 1997, σ. I-7411, σκέψη 40), Pfeiffer κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 19, σκέψη 110), καθώς και της 23ης Απριλίου 2009, C-378/07 έως C-380/07, Αγγελιδάκη κ.λπ. (Συλλογή 2009, σ. I-3071, σκέψη 106).

25 — Βλ. αποφάσεις Küçükdeveci (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 24, σκέψη 48) και von Colson και Kamann (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 24, σκέψη 26).

26 — Απόφαση Pfeiffer κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 19, σκέψη 116).

27 — Βλ., συναφώς, τις αποφάσεις της 8ης Οκτωβρίου 1987, 80/86, Kolpinghuis Nijmegen (Συλλογή 1987, σ. 3969, σκέψη 13), της 4ης Ιουλίου 2006, C-212/04, Αδενέλερ κ.λπ. (Συλλογή 2006, σ. I-6057, σκέψη 110), Impact (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 19, σκέψη 100), Αγγελιδάκη κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 24, σκέψη 199), και της 16ης Ιουλίου 2009, C-12/08, Mono Car Styling (Συλλογή 2009, σ. I-6653, σκέψη 61).

β) Πιθανές εναλλακτικές περιπτώσεις

69. Εκκρεμεί λοιπόν το ερώτημα αν θα επιτρεπόταν στο εθνικό δικαστήριο υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις να μην εφαρμόσει την επίμαχη ρύθμιση όσον αφορά σχέση μεταξύ ιδιωτών. Κατά την εκτίμησή μου πρέπει να ληφθούν υπόψη τρία διαφορετικά ενδεχόμενα, τα οποία θα αναλύσω χωριστά εξετάζοντας τη δυνατότητα εφαρμογής τους.

70. Κατ' αρχάς, πρέπει να εξετασθεί αν υπάρχει ενδεχόμενο άμεσης εφαρμογής του θεμελιώδους δικαιώματος του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη²⁸. Εν συνεχεία, χρήζει απαραιτήτως αναλύσεως το ερώτημα αν το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών συνιστά γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης και αν μπορεί να τύχει άμεσης εφαρμογής στο πλαίσιο σχέσης μεταξύ ιδιωτών²⁹. Τέλος, είναι αναγκαία η κριτική εξέταση της θέσεως του Δικαστηρίου στην απόφαση Küçükdeveci, προκειμένου να εκτιμηθεί αν μπορεί αυτή να τύχει εφαρμογής και στην υπό κρίση υπόθεση³⁰.

ι) Άμεση εφαρμογή του θεμελιώδους δικαιώματος του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη

71. Όπως επισημάνθηκε, η πρώτη περίπτωση συνίσταται στη δυνατότητα άμεσης εφαρμογής του θεμελιώδους δικαιώματος σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών το οποίο απορρέει από το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη.

– Δυνατότητα εφαρμογής του Χάρτη

72. Μολονότι αρχικώς ο Χάρτης είχε πρώτιστα χαρακτήρα διακηρύξεως, καθώς συνιστούσε έκφραση αυτόβουλης δεσμεύσεως της Ένωσης να σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, μετά την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας, την 1η Δεκεμβρίου 2009, απέκτησε οριστικώς ισχύ πρωτογενούς δικαίου στο πλαίσιο της έννομης τάξεως της Ένωσης δυνάμει του άρθρου 6, παράγραφος 1, ΣΕΕ³¹. Κατόπιν τούτου, οι πράξεις τις οποίες εκδίδουν τα όργανα της Ένωσης στον τομέα της οργάνωσης του χρόνου εργασίας πρέπει να κρίνονται πλέον βάσει του θεμελιώδους δικαιώματος το οποίο θεσπίζει η διάταξη του άρθρου 51, παράγραφος 1, του Χάρτη. Ομοίως δεσμεύονται και τα κράτη μέλη στο μέτρο που εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης³².

73. Δεδομένου ότι τα περιστατικά στα οποία ανάγεται η διαφορά της κύριας δίκης έλαβαν χώρα κατά τα έτη 2005 έως 2007, ήτοι πριν από τον χρόνο έναρξεως της ισχύος του Χάρτη, θα έπρεπε κανονικά *ratione temporis* να μη γίνει δεκτή η εφαρμογή του Χάρτη όσον αφορά το ιστορικό της προκειμένης υποθέσεως. Στην περίπτωση αυτή όμως δεν θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη ότι τα Δικαστήρια της Ένωσης απέδιδαν ιδιαίτερη σημασία στον Χάρτη κατά την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης πολύ πριν από την τυπική

28 — Βλ. σημεία 71 έως 88 των παρουσών προτάσεων.

29 — Βλ. σημεία 89 έως 143 των παρουσών προτάσεων.

30 — Βλ. σημεία 144 έως 169 των παρουσών προτάσεων.

31 — Βλ. αποφάσεις Küçükdeveci (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 3, σκέψη 22) και της 22ας Δεκεμβρίου 2010, C-279/09, DEB (Συλλογή 2010, σ. I-13849, σκέψη 30).

32 — Βλ. Jarass, H. D., *Charta der Grundrechte der Europäischen Union – Kommentar*, Μόναχο 2010, άρθρο 31, σημείο 3, σ. 277, και άρθρο 51, σημείο 6, σ. 413.

ενσωμάτωση του Χάρτη στην έννομη τάξη της Ένωσης³³. Η χρήση του Χάρτη ως ερμηνευτικό βοήθημα είναι αποδεκτή εφόσον ο Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα τα οποία θεμελιώνονται σε πλήθος νομικών εργαλείων και απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών με αποτέλεσμα να μπορεί να θεωρηθεί εν τέλει ως έκφραση της ευρωπαϊκής κλίμακας αξιών.

74. Μετά την έναρξη ισχύος του Χάρτη, ο δεσμευτικός χαρακτήρας του δεν επέτρεπε πλέον την αμφισβήτησή του ως ερμηνευτικού εργαλείου και τούτο επιβεβαιώνεται καθόσον το Δικαστήριο τον περιέλαβε στις παρατηρήσεις του στην εικοστή δεύτερη σκέψη της αποφάσεως *Kücükdeveci*, μολονότι ήταν πρόδηλη χρονικά η αδυναμία εφαρμογής του³⁴. Για τον λόγο αυτό, στην προκειμένη υπόθεση θα ήταν συνεπής η χρησιμοποίηση των σχετικών διατάξεων του Χάρτη ως προς την ερμηνεία όλων των λοιπών κανόνων του δικαίου της Ένωσης, περιλαμβανομένων των γενικών αρχών και του παραγώγου δικαίου. Ιδιαίτερως, θα πρέπει να αποτραπεί κάθε ερμηνεία κανόνων η οποία θα μπορούσε να είναι ενδεχομένως αντίθετη προς τις αξιολογήσεις του Χάρτη.

– Ο χαρακτήρας του θεμελιώδους δικαιώματος

75. Ο χαρακτηρισμός του δικαιώματος των εργαζομένων σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών ως θεμελιώδους κοινωνικού δικαιώματος το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη δεν δημιουργεί, κατά την εκτίμησή μου, ιδιαίτερες δυσχέρειες. Όπως έχω επισημάνει ήδη με τις προτάσεις μου στην υπόθεση *Schultz-Hoff* κ.λπ.³⁵, το γεγονός ότι το δικαίωμα αυτό περιλήφθηκε στον Χάρτη συνιστά επιβεβαίωση του χαρακτήρα του ως θεμελιώδους δικαιώματος. Συναφώς, συμμερίζομαι την άποψη του γενικού εισαγγελέα A. Tizzano, την οποία είχε διατυπώσει με τις προτάσεις του στην υπόθεση *BECTU*³⁶. Καθόσον μπορώ να εκτιμήσω, την ίδια άποψη υποστηρίζει και σημαντικό τμήμα της νομικής θεωρίας³⁷, χρησιμοποιώντας παρόμοια επιχειρήματα. Κατ' ουσία η άποψη αυτή στηρίζεται στο γράμμα καθώς και στη νομική κατασκευή του κανόνα ο οποίος κατοχυρώνει το επίμαχο θεμελιώδες δικαίωμα.

76. Πράγματι, το γράμμα της εν λόγω διατάξεως επιτρέπει το συμπέρασμα ότι το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών θεσπίσθηκε ως «θεμελιώδες δικαίωμα», ενώ παράλληλα μπορεί να αποκλεισθεί οποιαδήποτε σχέση με τις λεγόμενες «γενικές αρχές» του άρθρου 51, παράγραφος 1, του Χάρτη, οι οποίες δεν θεμελιώνουν κανένα άμεσο υποκειμενικό δικαίωμα, αλλά αντιθέτως απαιτούν συγκεκριμενοποίηση από τους αποδέκτες τους στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους. Ειδικότερα, το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη ορίζει ότι «[κ]άθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε ένα όριο μέγιστης διάρκειας εργασίας, σε ημερήσιες και εβδομαδιαίες περιόδους ανάπαυσης, καθώς και σε ετήσια περίοδο

33 — Βλ. σχετικά *Lenaerts, K./Van Nuffel, P., European Union Law*, Λονδίνο 2011, σ. 832, σημείο 22-022. Βλ. τις αποφάσεις του Δικαστηρίου της 27ης Ιουνίου 2006, C-540/06, Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου (Συλλογή 2006, σ. I-5769, σκέψεις 38 και 58), της 13ης Μαρτίου 2007, C-432/05, *Unibet* (Συλλογή 2007, σ. I-2271, σκέψη 37), της 11ης Δεκεμβρίου 2007, C-438/05, *International Transport Workers' Federation και Finnish Seamen's Union* (Συλλογή 2007, σ. I-10779, σκέψεις 90 και 91), της 29ης Ιανουαρίου 2008, C-275/06, *Promusicae* (Συλλογή 2008, σ. I-271, σκέψεις 61 έως 65), της 3ης Σεπτεμβρίου 2008, C-402/05 P και C-415/05 P, *Al Barakaat International Foundation* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής (Συλλογή 2008, σ. I-6351, σκέψη 335), *Kücükdeveci* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 3, σκέψη 22), και της 9ης Νοεμβρίου 2010, C-92/09 και C-93/09, *Eifert* κατά *Land Hessen* (Συλλογή 2010, σ. I-11063, σκέψεις 45 επ.). Βλ. την απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 3ης Μαΐου 2002, T-177/01, *Jégo-Quéré* κατά Επιτροπής (Συλλογή 2002, σ. II-2365). Επίσης, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έλαβε υπόψη του τον Χάρτη στις αποφάσεις *Goodwin* κατά *Ηνωμένου Βασιλείου* της 11ης Ιουλίου 2002 (αριθ. προσφυγής 28957/95, σκέψη 100) καθώς και *Bosphorus* κατά *Ιρλανδίας* της 30ής Ιουνίου 2005 (αριθ. προσφυγής 45036/98, σκέψη 159).

34 — Όπως επισημαίνει ο *Fischinger, P.*, “Normverwerfungskompetenz nationaler Gerichte bei Verstößen gegen primärrechtliche Diskriminierungsverbote ohne vorherige Anrufung des EuGH”, *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 2011, σ. 206, το άρθρο 21 του Χάρτη δεν μπορούσε να εφαρμοσθεί στα πραγματικά περιστατικά επί των οποίων στηρίχθηκε η απόφαση *Kücükdeveci*, καθόσον η έναρξη ισχύος του Χάρτη ήταν πολύ μεταγενέστερη της απολύσεως.

35 — Προτάσεις της 24ης Ιανουαρίου 2008 στην υπόθεση *Schultz-Hoff* κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 6, σημείο 38).

36 — Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα A. Tizzano της 8ης Φεβρουαρίου 2001 στην υπόθεση *BECTU* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 5, σημείο 28).

37 — *Lenaerts, K.*, «La solidarité ou le chapitre IV de la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne», *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, 2010, αριθ. 28, σ. 217 επ. • *Jarass, H.* (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 32), σημείο 2 • *Picod, F.*, *Traité établissant une Constitution pour l'Europe, Partie II – La Charte des droits fondamentaux de l'Union*, τόμος 2, Βρυξέλλες 2005, άρθρο II-91, σ. 424, 653 • *Frenz, W.*, *Handbuch Europarecht*, τόμος 4 (Europäische Grundrechte), σ. 1078, σημείο 3597, καθώς και σ. 1164, σημείο 3881 • *Riedel, E.*, *Charta der Grundrechte der Europäischen Union*, 3η έκδοση, Baden-Baden 2011, άρθρο 31, σ. 442, σημείο 12. Ο *Seifert, A.*, «Mangold und kein Ende – die Entscheidung der Großen Kammer des EuGH vom 19.1.2010 in der Rechtssache *Kücükdeveci*», *Europarecht*, 2010, σ. 808, αναφέρεται σε θεμελιώδες δικαίωμα όσον αφορά το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη.

αμειβόμενων διακοπών». Συναφώς, αναδεικνύεται η ποιότητα της εγγυήσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς στο εν λόγω άρθρο προέχει η ανθρώπινη αξιοπρέπεια στον εργασιακό βίο³⁸. Ως εκ τούτου το άρθρο αυτό διαφέρει σαφώς από τις λοιπές διατάξεις του τέταρτου τίτλου («αλληλεγγύη») του Χάρτη, οι οποίες διατυπώνονται κυρίως υπό μορφή αντικειμενικών εγγυήσεων προβλέποντας την «αναγνώριση» ή τον «σεβασμό» των δικαιωμάτων. Η διαφορετική διατύπωση καθιστά πρόδηλη την κλιμακούμενη ένταση της προστασίας ανάλογα με το έννομο αγαθό³⁹.

77. Αντίστοιχα με αυτό το κλιμακωτό σύστημα προστασίας, οι διατάξεις οι οποίες περιέχουν αποκλειστικά «γενικές αρχές» και ως εκ τούτου δεσμεύουν προπαντός τον νομοθέτη όσον αφορά την εφαρμογή τους, κατά το άρθρο 52, παράγραφος 5, εδάφιο 1, του Χάρτη, προβλέπουν επίσης συχνά ότι η προστασία μπορεί να παρέχεται μόνο «σύμφωνα με τους κανόνες που ορίζονται στο δίκαιο της Ένωσης και τις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές»⁴⁰. Όντως, συνιστά ουσιώδες γνώρισμα των γενικών αρχών το ότι η εφαρμογή τους προϋποθέτει συνήθως εκτελεστικά μέτρα, η θέσπιση των οποίων μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνον εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που απονέμονται από τις Συνθήκες και τηρουμένης της αρχής της επικουρικότητας⁴¹. Το γεγονός ότι η εκδήλωση του αποτελέσματος των γενικών αρχών εξαρτάται από τη λήψη νομοθετικών, οργανωτικών και πρακτικών μέτρων εκ μέρους της Ένωσης και των κρατών μελών της καθίσταται πρόδηλο στη φράση «προάγουν την εφαρμογή τους» του άρθρου 51, παράγραφος 1, δεύτερη περίοδος, του Χάρτη, η οποία αφορά και τις γενικές αρχές.

78. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο και στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, το οποίο αφορά αξίωση σε ατομικό επίπεδο. Η σχετικά αόριστη διατύπωση του άρθρου 31, παράγραφος 1, του Χάρτη, το οποίο αναφέρεται στο «δικαίωμα σε συνθήκες εργασίας οι οποίες σέβονται την υγεία, την ασφάλεια και την αξιοπρέπεια» και χρήζει συγκεκριμενοποίησης από τη δεύτερη παράγραφο, δεν συνιστά επιχείρημα για τον χαρακτηρισμό αυτής της διατάξεως στο σύνολό της ως «γενικής αρχής» κατά την έννοια του άρθρου 51, παράγραφος 1, του Χάρτη, καθόσον οι κανόνες που θεσπίζουν θεμελιώδη δικαιώματα δύνανται κατ' αρχήν να είναι αρκετά αόριστοι στη διατύπωσή τους, ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν στις πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές⁴². Αυτό ισχύει κυρίως όσον αφορά τα κοινωνικά δικαιώματα, που χρήζουν συνήθως συγκεκριμενοποίησης, και οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις σχετικές δαπάνες οι οποίες ενδέχεται να εξαρτούν εν τέλει την άσκηση αυτών των δικαιωμάτων από τις πραγματικές οικονομικές δυνατότητες του κράτους⁴³.

79. Η συστηματική ερμηνεία δεν έχει διαφορετικό αποτέλεσμα. Το άρθρο 28 και το άρθρο 29 του Χάρτη ορίζουν επίσης ότι οι φορείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων έχουν «δικαίωμα»⁴⁴. Λόγω της συνάφειας των διατάξεων με το άρθρο 31 του Χάρτη, αλλά και της σύνδεσής τους ως προς το περιεχόμενο καθώς και της δομικής ομοιότητάς τους θα πρέπει να θεωρηθεί ότι και το άρθρο 31 του Χάρτη αφορά δικαίωμα.

38 — Συναφώς, Riedel, E. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), άρθρο 31, σ. 442, σημείο 12.

39 — Schwarze, J., «Der Grundrechtsschutz für Unternehmen in der Europäischen Grundrechtecharta», *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, 2001, σ. 519.

40 — Frenz, W. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 134, σημείο 444.

41 — Βλ. Borowsky, M., *Charta der Grundrechte der Europäischen Union*, 3η έκδοση, Baden-Baden 2011, άρθρο 51, σ. 660, σημείο 34.

42 — Frenz, W. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 1164, σημείο 3882.

43 — Όπ.π., σ. 135, σημείο 444.

44 — Lenaerts, K. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), Frenz, W. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 1165, σημείο 3884.

– Η μη αναγνώριση τριτενέργειας

Το σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά τον Χάρτη

80. Η διατύπωση του άρθρου 31 θα μπορούσε εκ πρώτης όψεως να προσδώσει τριτενέργεια⁴⁵ στον εν λόγω κανόνα καθιστώντας δυνατή την έμμεση εφαρμογή του στη σχέση μεταξύ εργαζομένου και εργοδότη. Με τον τρόπο αυτό θα μπορούσαν θεωρητικά να υποχρεωθούν και οι ιδιώτες να εξασφαλίσουν δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας. Εντούτοις, κατά το άρθρο 51, παράγραφος 1, πρώτη περίοδος, «οι διατάξεις του [...] Χάρτη απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης [...] και στα κράτη μέλη, μόνον όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης». Περαιτέρω, το άρθρο 52, παράγραφος 2, ορίζει ότι «τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη και θεμελιώνονται στις κοινοτικές συνθήκες ή στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση ασκούνται υπό τους όρους και εντός των ορίων που καθορίζονται σε αυτές». Κατά την εκτίμησή μου, αυτές οι διατάξεις υποδηλώνουν τον σκόπιμο περιορισμό του κύκλου των φορέων θεμελιωδών δικαιωμάτων με αποτέλεσμα να καταδεικνύεται και ο επιδιωκόμενος από τον νομοθέτη της Ένωσης τρόπος προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

81. Ως εκ τούτου, το εγγυητικό πεδίο του άρθρου 31 του Χάρτη θίγεται μόνον όταν η Ένωση ή τα κράτη μέλη δεν εξασφαλίζουν στους υπαλλήλους τους δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας ή όταν δεν θεσπίζουν τις αναγκαίες ρυθμίσεις προς εξασφάλιση των προβλεπόμενων στο άρθρο 31 του Χάρτη δικαιωμάτων, μολονότι έχουν σχετικές αρμοδιότητες⁴⁶. Συνεπώς, η διάταξη χορηγεί στον ιδιώτη δικαίωμα, το οποίο συνίσταται προπαντός στην υποχρέωση προστασίας του που φέρουν η Ένωση και τα κράτη μέλη.

82. Όπως ρητώς ορίζει το γράμμα του άρθρου 51, παράγραφος 1, εδάφιο 1, του Χάρτη, προσβολή θεμελιώδους δικαιώματος εκ μέρους των κρατών μελών μπορεί να υφίσταται μόνον όταν αυτά εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, επί παραδείγματι κατά τη μεταφορά οδηγίων στο εσωτερικό δίκαιο⁴⁷. Τέλος, η εν λόγω διάταξη επιβεβαιώνει την αναγνωρισμένη από τη νομολογία του Δικαστηρίου δεσμευτική ισχύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων όσον αφορά την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης από

45 — Το ζήτημα της «τριτενέργειας» αφορά το ερώτημα αν τα θεμελιώδη δικαιώματα λαμβάνονται υπόψη μόνον όσον αφορά τη σχέση των ιδιωτών με το κράτος (δηλαδή αν ασκούνται μόνον έναντι του Δημοσίου) ή αν ισχύουν και ως προς τις σχέσεις των ιδιωτών μεταξύ τους. Συναφώς, υποστηρίζεται τόσο η θεωρία της «άμεσης τριτενέργειας» των θεμελιωδών δικαιωμάτων όσο και η θεωρία της «έμμεσης τριτενέργειας». Η «άμεση τριτενέργεια» υποδηλώνει την άμεση ισχύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Κατά την άποψη αυτή οι δικαιοπραξίες δεν θα ήταν ισχυρές αν έθιγαν κάποιο θεμελιώδες δικαίωμα. Τουναντίον, η θεωρία της «έμμεσης τριτενέργειας» θεωρεί ότι οι γενικές ρήτρες συνιστούν «σημεία διεισδύσεως» των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο ιδιωτικό δίκαιο• κατά την ερμηνεία αυτών των γενικών ρητρών πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το σύστημα αξιών των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Μόνο στο πλαίσιο της έμμεσης τριτενέργειας θα ήταν δυνατή η στάθμιση σημαντικών ζητημάτων (παραδείγματος χάρι, θεμελιώδες δικαίωμα και ελευθερία των συμβάσεων) (βλ., σχετικά, Walter, R. και Mayer, H., *Grundriss des österreichischen Bundesverfassungsrechts*, 9η έκδοση, Βιέννη 2000, σ. 548 επ., και τις προτάσεις μου της 29ης Μαρτίου 2007, στην υπόθεση C-80/06, Carip, απόφαση της 7ης Ιουνίου 2007, Συλλογή 2007, σ. I-4473, σημείο 69). Από τη συγκριτική εξέταση της τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στα κράτη μέλη (βλ. Rengeling, H.-W. και Szczekalla, P., *Grundrechte in der Europäischen Union – Charta der Grundrechte und Allgemeine Rechtsgrundsätze*, Κολωνία 2004, σ. 179 επ., σημεία 338 επ.) προκύπτει ότι είναι γνωστή και συζητείται στα περισσότερα κράτη μέλη, μολονότι μεμονωμένα ερωτήματα παραμένουν εν μέρει αδιευκρίνιστα και εξετάζονται. Στην Ιταλία αναγνωρίζεται τόσο η έμμεση δέσμευση όσον αφορά σχέσεις ιδιωτικού δικαίου μεταξύ ισοδύναμων μερών όσο και η άμεση δέσμευση των ιδιωτών στο πλαίσιο εννόμων σχέσεων στις οποίες ο ένας συμβαλλόμενος μπορεί να ασκήσει ισχυρότερη εξουσία από τον άλλον. Στο Βέλγιο η τριτενέργεια των θεμελιωδών δικαιωμάτων συζητείται και έχει δημιουργήσει νομολογική τάση προς την αναγνώριση της έμμεσης τριτενέργειας. Και στην Αυστρία εξελίσσεται ακόμη εν μέρει η αντιπαράθεση. Ομοίως δεν έχει δοθεί οριστική απάντηση στο ερώτημα ούτε στην Ελλάδα. Ωστόσο, η τριτενέργεια μεμονωμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων έχει αναγνωρισθεί στη Γαλλία, στην Ιρλανδία, στις Κάτω Χώρες, στην Πορτογαλία, στην Ισπανία και στη Σλοβενία. Η σλοβενική νομική θεωρία επισημαίνει ότι ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα του σλοβενικού συντάγματος επιτρέπουν την (άμεση) τριτενέργεια. [βλ. Krivic, M., «Ustavno sodište, pristojnosti in postopek», σε Pavčnik και Mančič (επιμέλεια), *Ustavno sodstvo*, Cankarjeva založba, 2000, σ. 69]. Έως τώρα δεν έχει αναγνωρισθεί η τριτενέργεια διατάξεων που θεσπίζουν θεμελιώδη δικαιώματα στη Δανία και στο Λουξεμβούργο. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, λόγω απουσίας γραπτού συντάγματος υπό την έννοια ενιαίου κειμένου, τα θεμελιώδη δικαιώματα απορρέουν από τους νόμους και τον Common Law (βλ. «*Soziale Grundrechte in Europa*», Europäisches Parlament – Generaldirektion Wissenschaft, Arbeitsdokument SOCI 104 DE, σ. 26 επ.). Ολοένα μεγαλύτερη σημασία αποκτά επίσης η νομολογία σχετικά με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, κυρίως μετά τον «Human Rights Act» του 1998, αλλά και νομίτερα σε σχέση με το δίκαιο της Ένωσης. Στη Φινλανδία τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν δεσμεύουν άμεσα τους πολίτες• το κράτος όμως υποχρεούται να αποτρέψει την προσβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων από ιδιώτες.

46 — Jarass, H. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 32), σημείο 9, και Frenz, W. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 1171, σημείο 3909.

47 — Jarass, H. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), άρθρο 51, σ. 419, σημείο 21.

τα κράτη μέλη⁴⁸. Συναφώς όμως πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι στους αποδέκτες των υποχρεώσεων οι οποίες απορρέουν από τα θεμελιώδη δικαιώματα παρέχεται και σημαντική ευχέρεια εκτιμήσεως ως προς την εφαρμογή τους, καθόσον το άρθρο 31 του Χάρτη ως θεμελιώδες δικαίωμα με προστατευτική λειτουργία προϋποθέτει τη θέσπιση ειδικότερων ρυθμίσεων⁴⁹.

83. Δεδομένου ότι, πρώτον, το άρθρο 51, παράγραφος 1, εδάφιο 1, του Χάρτη καθορίζει με σαφήνεια τους αποδέκτες των υποχρεώσεων οι οποίες απορρέουν από τα θεμελιώδη δικαιώματα και, δεύτερον, η λειτουργία του θεμελιώδους δικαιώματος του άρθρου 31 του Χάρτη, κρίνοντας κατά τον σκοπό της εν λόγω ρυθμίσεως, εξαντλείται στη θεμελίωση υποχρεώσεως προστασίας όσον αφορά την Ένωση και τα κράτη μέλη, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι οι ιδιώτες δεν φέρουν άμεσα υποχρεώσεις απορρέουσες από αυτό το θεμελιώδες δικαίωμα⁵⁰. Ως πρόσθετο επιχείρημα κατά του άμεσου αποτελέσματος των θεμελιωδών δικαιωμάτων έναντι τρίτων εν γένει μπορεί να προβληθεί επίσης το ότι η προβλεπόμενη από το άρθρο 52, παράγραφος 1, του Χάρτη επιφύλαξη υπέρ του νόμου («Κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο») δεν αφορά επίσης τους ιδιώτες. Αυτή η δικαιοκρατική επιταγή σχετικά με τις επεμβάσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα μπορεί να απευθύνεται εκ φύσεως μόνον προς την Ένωση και τα κράτη μέλη ως φορείς δημόσιας εξουσίας. Βεβαίως, οι ιδιώτες είναι δυνατόν να δεσμευθούν εμμέσως δυνάμει ρυθμίσεων στο πλαίσιο της υποχρεώσεως προστασίας⁵¹. Επιπλέον, η σύμφωνη με τα θεμελιώδη δικαιώματα ερμηνεία πρέπει να ληφθεί υπόψη και ως προς τις διατάξεις ιδιωτικού δικαίου. Τούτο όμως δεν είναι σχετικό με τους σκοπούς της προκειμένης διαδικασίας. Αντιθέτως, είναι σχετική η διαπίστωση ότι το θεμελιώδες δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη δεν τυγχάνει άμεσης εφαρμογής μεταξύ ιδιωτών.

48 — Συναφώς, Geiger, R., *EUV/AEUV-Kommentar* (επιμέλεια Rudolf Geiger, Daniel-Erasmus Khan και Markus Kotzur), 5η έκδοση, Μόναχο 2010, άρθρο 51, σ. 1016. Βλ. αποφάσεις της 12ης Δεκεμβρίου 1996, C-74/95, X (Συλλογή 1996, σ. I-6609, σκέψη 25), της 13ης Απριλίου 2000, C-292/97, Karlsson (Συλλογή 2000, σ. I-2737, σκέψη 37), της 6ης Νοεμβρίου 2003, C-101/01, Lindqvist (Συλλογή 2003, σ. I-12971, σκέψη 87), της 26ης Ιουνίου 2007, C-305/05, *Ordre des barreaux francophones et germanophone* κ.λπ. (Συλλογή 2007, σ. I-5305, σκέψη 28), *Promusicae* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 33, σκέψη 68).

49 — Jarass, H. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 32), άρθρο 31, σ. 279, σκέψη 9, καθώς και άρθρο 51, σ. 419, σημείο 21, και Frenz, W. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 1172, σημείο 3910.

50 — Κατά της άμεσης τριτενέργειας: Jarass, H. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 32), άρθρο 31, σ. 277, σημείο 3, καθώς και άρθρο 51, σ. 421, σημείο 24• του ίδιου, *EU-Grundrechte*, Μόναχο 2005, § 4, σ. 42• De Mol, M., «Küçükdeveci: Mangold Revisited – Horizontal Direct Effect of a General Principle of EU Law», *European Constitutional Law Review*, 2010, αριθ. 6, σ. 302• Frenz, W. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 1172, σημείο 3910• Schiek, D., «Constitutional Principles and Horizontal Effect: Küçükdeveci Revisited», *European Labour Law Journal*, 2010, αριθ. 3, σ. 373• Hatje, A., *EU-Kommentar* (επιμέλεια Jürgen Schwarze), 2η έκδοση, Baden-Baden 2009, άρθρο 51, σ. 2324, σημείο 20• ο Kingreen, T., *EUV/EGV – Kommentar*, 3η έκδοση, Μόναχο 2007, άρθρο 51 GRCh, σ. 2713, σημείο 18, επισημαίνει μεν ότι, με ελεύθερη ανάγνωση, ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα του Χάρτη θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχουν τριτενέργεια, αλλά υποστηρίζει ότι τα σχετικά θεμελιώδη δικαιώματα δεν μπορούν να εκδηλώσουν τριτενέργεια διότι το άρθρο 51, παράγραφος 1, πρώτη περίοδος, δεσμεύει αποκλειστικά την Ένωση και τα κράτη μέλη. Προσβολές θεμελιωδών δικαιωμάτων εκ μέρους ιδιωτών μπορούν να αποτραπούν, κατά τον συγγραφέα, διά της ασκήσεως της υποχρεώσεως που φέρει το κράτος να παρέχει προστασία από τις επεμβάσεις τρίτων μη φορέων δημόσιας εξουσίας. Ομοίως και ο Riesenhuber, K., *Europäisches Arbeitsrecht*, Αμβούργο 2009, § 2, σ. 45, σημείο 25, κατά τον οποίο τα θεμελιώδη δικαιώματα του Χάρτη δεν δεσμεύουν τους ιδιώτες άμεσα, αλλά μόνον εμμέσως διά των υποχρεώσεων προστασίας τις οποίες φέρει ο νομοθέτης. Οι Kokott, J. και Sobotta, C., «The Charter of fundamental rights of the European Union after Lisbon», *EU Working Papers* (2010/6) – *Academy of European Law*, σ. 14, υποστηρίζουν επίσης την άποψη ότι το άρθρο 51 του Χάρτη δεν επιτρέπει το άμεσο αποτέλεσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών.

Υπέρ της άμεσης τριτενέργειας: Dausers, M., *Der Schutz der Grundrechte in der Rechtsordnung der Europäischen Union*, Φρανκφούρτη 2010, σ. 99, ο οποίος, ως προς τη θεμελίωση της άποψής του, παραπέμπει στη νομολογία του Δικαστηρίου κατά την οποία υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις και οι ιδιώτες ενδέχεται να δεσμεύονται από τις εγγυήσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων, παραδείγματος χάρι, σε περίπτωση διακρίσεων λόγω ιθαγενείας ή όσον αφορά την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών.

Δεν λαμβάνει σαφή θέση ο Streinz, R., *EUV/EGV – Kommentar*, Μόναχο 2003, άρθρο 51, σ. 2652, σημείο 10, ο οποίος εξηγεί ότι παρέλκει η εξέταση των ζητημάτων τόσο της άμεσης ή έμμεσης τριτενέργειας των δικαιωμάτων του Χάρτη όσο και των υποχρεώσεων προστασίας που απορρέουν από τα θεμελιώδη δικαιώματα, καθόσον αυτά συνιστούν αντικείμενο της νομολογίας και της θεωρίας.

51 — Βλ. Jarass, H. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 32), άρθρο 31, σ. 277, σημείο 3• Knecht, M., *EU-Kommentar* (επιμέλεια Jürgen Schwarze), 2η έκδοση, Baden-Baden 2009, άρθρο 31, σ. 2276, σημείο 4• Kingreen, T. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 50)• ο Kühling, J., *Europäisches Verfassungsrecht* (επιμέλεια Armin von Bogdandy), Χαϊδελβέργη 2003, σ. 603, δέχεται ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα μπορούν να συνεπάγονται για το κράτος υποχρεώσεις προστασίας από πράξεις ιδιωτών και ως εκ τούτου κρίνεται απαραίτητη η αμφίβολη κατασκευή της δεσμευτικής ισχύος των θεμελιωδών δικαιωμάτων όσον αφορά τους ιδιώτες.

Το σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά την ΕΣΔΑ

84. Το σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων το οποίο προβλέπει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ) αποδεικνύει ότι δεν είναι αναγκαία η άμεση δεσμευτική ισχύς των θεμελιωδών δικαιωμάτων όσον αφορά τους ιδιώτες ώστε να εξασφαλισθεί η κατάλληλη προστασία στο πλαίσιο των λεγόμενων οριζοντίων σχέσεων, αλλά αντιθέτως επαρκεί η δυνατότητα του ιδιώτη να επικαλείται την υποχρέωση προστασίας, την οποία φέρει ο νομοθέτης, προκειμένου να αποτρέψει προσβολές των θεμελιωδών δικαιωμάτων εκ μέρους άλλων ιδιωτών.

85. Η ΕΣΔΑ δεν προβλέπει μεν αντίστοιχο δικαίωμα με αυτό του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, σχετικά με την ετήσια άδεια, αλλά πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι κατά τα άρθρα 52, παράγραφος 3, και 53 του Χάρτη το επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ είναι σημαντικό για την έννομη τάξη της Ένωσης. Ως προς την έννοια και τον σκοπό τους, οι διατάξεις αυτές πρέπει να ερμηνεύονται υπό την έννοια ότι το παρεχόμενο από τον Χάρτη επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν επιτρέπεται να υπολείπεται των κατώτατων ορίων προστασίας που θέτει η ΕΣΔΑ⁵². Για τον λόγο αυτό, αλλά και ενόψει μελλοντικής προσχωρήσεως της Ένωσης στην ΕΣΔΑ, όπως προβλέπει το άρθρο 6, παράγραφος 2, πρώτη περίοδος, ΣΕΕ, δεν θα μπορούσαν να μην ληφθούν υπόψη οι δυνατότητες επιλύσεως που παρέχει αυτό το ενιαίο ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

86. Συναφώς, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι για κανένα από τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ δεν υφίστανται ενδείξεις τριτενέργειας, αν και υπάρχουν διατάξεις οι οποίες δημιουργούν τέτοια εντύπωση⁵³. Η τριτενέργεια θα δημιουργούσε ανυπέρβλητες δυσχέρειες και σε δικονομικό επίπεδο, καθόσον οι προσφυγές λόγω προσβολής των εγγυήσεων της ΕΣΔΑ από ιδιώτες είναι εξ αρχής απαράδεκτες *ratione personae* κατά το άρθρο 35 της ΕΣΔΑ⁵⁴. Αντ' αυτού, η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών συνίσταται στην υποχρέωση προστασίας την οποία αναλαμβάνει το κράτος και οφείλει να την εκπληρώνει με τη λήψη θετικών μέτρων (των λεγόμενων «obligations positives»). Στο πλαίσιο αυτό απόκειται στο κράτος να αναχαιτίσει τις επεμβάσεις ιδιωτών (προσβάλλοντες) στις νομικές καταστάσεις των θιγόμενων φορέων θεμελιωδών δικαιωμάτων (προσβαλλόμενοι)⁵⁵, έχοντας στη διάθεσή του ορισμένη ευχέρεια επιλογής των σχετικών μέσων. Μόνο σε ιδιαίτερες περιπτώσεις, η ΕΣΔΑ απαιτεί νομοθετικές απαγορεύσεις με πρόβλεψη ποινής ως προς την προστασία θεμελιώδους δικαιώματος, όπως ενδεικτικώς ισχύει για την προστασία της ζωής από προσβολές ιδιωτών κατά το άρθρο 2 της ΕΣΔΑ. Το κράτος ανταποκρίνεται στην υποχρέωση προστασίας που το βαρύνει, με τη θέσπιση και την εφαρμογή νόμων, σταθμίζοντας, επί παραδείγματι, τα συμφέροντα του ιδιωτικού δικαίου κατά την ΕΣΔΑ, προστατεύοντας επαρκώς με διατάξεις του ποινικού δικαίου τους φορείς των θεμελιωδών δικαιωμάτων από προσβολές ιδιωτών ή ρυθμίζοντας καταλλήλως τις γειτονικές διαφορές στο πλαίσιο του διοικητικού δικαίου⁵⁶. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του

52 — Βλ. Becker, U., *EU-Kommentar* (επιμέλεια Jürgen Schwarze), 2η έκδοση, Baden-Baden 2009, άρθρο 53, σ. 2333, σημείο 1, κατά την άποψη του οποίου, το άρθρο 53 του Χάρτη έχει ως σκοπό τον αποκλεισμό των συγκρούσεων μεταξύ διαφορετικών πηγών εγγυήσεως των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το αποτέλεσμα της διατάξεως είναι ιδιαιτέρως ευνοϊκό: αν το έτερο θεμελιώδες δικαίωμα (παραδείγματος χάρι της ΕΣΔΑ) υπερβαίνει τα δικαιώματα του Χάρτη, τα τελευταία δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι απαγορεύουν αυτήν την ευρύτερη προστασία. Αν αντιστρόφως ο Χάρτης προβλέπει επιπλέον έννομες συνέπειες σε σύγκριση με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, αυτές επίσης δεν περιορίζονται.

53 — Συναφώς, Grabenwarter, C., *Europäische Menschenrechtskonvention*, 4η έκδοση, Βιέννη 2009, σ. 130, σημείο 14.

54 — Βλ. Rengeling, H.-W. και Szczekalla, P. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 45), σ. 180, σημείο 339. Βλ. τις αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα δικαιώματα του ανθρώπου της 11ης Οκτωβρίου 1988, Ian Nimmo κατά Ηνωμένου Βασιλείου (αριθ. προσφυγής 12327/86) και της 7ης Απριλίου 1997, Scientology Kirche Deutschland e.V. κατά Γερμανίας (αριθ. προσφυγής 34614/97).

55 — Βλ. Reid, K., *A practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights*, 2η έκδοση, Λονδίνο 2004, σ. 46, σημείο I-064•. Grabenwarter, C. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 53), σ. 127, σημείο 7• Jarass, H., *EU-Grundrechte*, Μόναχο 2005, σ. 52, σημείο 12• οι Rengeling, H.-W. και Szczekalla, P. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 45), σ. 180, σημείο 339, απορρίπτουν την τριτενέργεια των μεμονωμένων εγγυήσεων στην ΕΣΔΑ. Αντ' αυτού δέχονται μόνον τη σύμφωνη προς την ΕΣΔΑ ερμηνεία του δικαίου των συμβαλλομένων κρατών και τις λεγόμενες θετικές υποχρεώσεις (υποχρεώσεις προστασίας) τους, όσον αφορά μάλιστα την προστασία των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ στο πλαίσιο της εθνικής νομοθεσίας. Παρόμοια προσέγγιση ισχύει και ως προς τις λοιπές συμβάσεις του διεθνούς δικαίου οι οποίες αφορούν την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ιδίως ως προς το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα.

56 — Grabenwarter, C. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 53), σ. 131, σημείο 15.

Ανθρώπου διαπιστώνει κατά τρόπο δεσμευτικό την παράβαση αυτής της υποχρέωσης προστασίας, καταδικάζοντας το οικείο κράτος⁵⁷. Δεδομένου ότι δεν προβλέπεται παθητική νομιμοποίηση των ιδιωτών, τέτοια καταδίκη δεν συνεπάγεται καμία ευθύνη του προσβάλλοντος, μολονότι εκείνος διέπραξε την προσβολή του σχετικού δικαιώματος.

87. Αυτή η συνοπτική παρουσίαση καταδεικνύει ήδη ότι η θεωρία περί υποχρεώσεων προστασίας, στην οποία στηρίζεται το σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά την ΕΣΔΑ, καθιστά περιττή τη δεσμευτική ισχύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων για τους ιδιώτες, εφόσον παρέχει κατάλληλες δυνατότητες επιλύσεως των νομικών ζητημάτων τα οποία εξετάζονται συνήθως στο πλαίσιο της τριτενέργειας⁵⁸. Ως εκ τούτου, δεν ευσταθεί ο ισχυρισμός ότι το επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της Ένωσης θα υστερούσε σε σχέση με το επίπεδο προστασίας της ΕΣΔΑ, αν δεν γινόταν δεκτό το άμεσο αποτέλεσμα των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη στις οριζόντιες σχέσεις.

– Συμπέρασμα

88. Κατά συνέπεια, το αιτούν δικαστήριο δεν μπορεί να στηριχθεί στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, προκειμένου να μην εφαρμόσει εθνικές κανονιστικές διατάξεις οι οποίες αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης και δεν επιδέχονται ερμηνείας σύμφωνης προς την οδηγία.

ii) Άμεση εφαρμογή γενικής αρχής του δικαίου

89. Περαιτέρω, άλλη περίπτωση θα μπορούσε ενδεχομένως να συνιστά η εφαρμογή, όσον αφορά τη σχέση μεταξύ ιδιωτών, κάποιας γενικής αρχής του δικαίου της Ένωσης η οποία θα προέβλεπε δικαίωμα του εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών.

90. Η περίπτωση αυτή όμως θα απαιτούσε τη διευκρίνιση δύο βασικών ζητημάτων. Αφενός, θα έπρεπε να εξετασθεί αν το δικαίωμα ετήσιας αδειας μετ' αποδοχών έχει εν γένει την ιεραρχική θέση γενικής αρχής του δικαίου στην έννομη τάξη της Ένωσης. Αφετέρου, θα έπρεπε να διευκρινισθεί αν αυτή η γενική αρχή του δικαίου θα μπορούσε να εφαρμοσθεί και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών.

– Η θέση του δικαιώματος ετήσιας αδειας στην έννομη τάξη της Ένωσης

Η έννοια της γενικής αρχής του δικαίου

91. Εισαγωγικώς, όσον αφορά την εξέταση του πρώτου ζητήματος, θα πρέπει να παρουσιασθούν συνοπτικά τόσο η έννοια όσο και η λειτουργία των γενικών αρχών στο δίκαιο της Ένωσης.

57 — Βλ. ΕΔΔΑ, αποφάσεις Khurshid Mustafa και Tarzibachi κατά Σουηδίας της 16ης Δεκεμβρίου 2008 (αριθ. προσφυγής 23883/06, σκέψη 50, δικαίωμα πληροφορήσεως), Von Hannover κατά Γερμανίας της 24ης Ιουνίου 2004 (αριθ. προσφυγής 59320/00, σκέψη 57, δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), Moreno Gómez κατά Ισπανίας της 16ης Νοεμβρίου 2004 (αριθ. προσφυγής 4143/02, σκέψη 55, δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής), και Önerildiz κατά Τουρκίας της 30ής Νοεμβρίου 2004 (αριθ. προσφυγής 48939/99, σκέψη 135, δικαίωμα ιδιοκτησίας).

58 — Βλ. Grabenwarter, C. (προπαταθέν στην υποσημείωση 53), σ. 131, σημείο 15, ο οποίος υποστηρίζει ότι τα προβλήματα της τριτενέργειας ανάγονται στη θεωρία περί υποχρεώσεων προστασίας.

92. Οι γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης έχουν ιδιαίτερη σημασία στη νομολογία του Δικαστηρίου. Εντούτοις, η έννοια των γενικών αρχών αμφισβητείται έως σήμερα⁵⁹. Η ορολογία δεν είναι ενιαία ούτε στη θεωρία ούτε στη νομολογία. Εν μέρει, οι διαφορές αφορούν μόνον τη λεκτική επιλογή, όταν το Δικαστήριο και οι γενικοί εισαγγελείς αναφέρονται σε «γενικώς αναγνωρισθέντα κανόνα δικαίου»⁶⁰, «γενικώς αναγνωρισθείσα αρχή του δικαίου»⁶¹, «στοιχειώδεις αρχές του δικαίου»⁶², «θεμελιώδη αρχή»⁶³, απλή «αρχή»⁶⁴, «κανόνα»⁶⁵ ή τη «γενική αρχή της ισότητας, η οποία συγκαταλέγεται στις βασικές αρχές του δικαίου της Ένωσης»⁶⁶.

93. Εντούτοις, όλοι συμφωνούν ότι, στη νομολογία, οι γενικές αρχές του δικαίου έχουν μεγάλη σημασία για τη συμπλήρωση των κενών ή ως μέσον ερμηνείας⁶⁷. Αυτό απορρέει ειδικότερα από το γεγονός ότι το δίκαιο της Ένωσης αποτελεί έννομη τάξη σε εξέλιξη η οποία, επειδή συνοδεύει την εξέλιξη της ολοκληρώσεως, πρέπει κατ' ανάγκη να έχει κενά και να υπόκειται σε ερμηνεία. Λόγω της διαπιστώσεως αυτής, το Δικαστήριο παραιτήθηκε από την ακριβή κατάταξη των γενικών αρχών του δικαίου προκειμένου να διατηρήσει την αναγκαία ελαστικότητα για να μπορεί να αποφαίνεται επί των εμφανιζομένων ουσιαστικών θεμάτων ανεξαρτήτως των διαφορών ορολογίας⁶⁸. Επιπλέον, έχει ιδιαίτερη σημασία η λειτουργία των γενικών αρχών του δικαίου ως κανόνων εκτιμήσεως της νομιμότητας και του κύρους των πράξεων⁶⁹ της Ένωσης καθώς και ως θεμελίου της νομολογιακής διαπλάσεως του δικαίου⁷⁰.

94. Σύμφωνα με ορισμό που υποστηρίζεται στη θεωρία, στις γενικές αρχές του δικαίου συγκαταλέγονται εκείνες οι θεμελιώδεις διατάξεις του άγραφου πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης οι οποίες είναι συμφυείς με την έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή κοινές στις έννομες τάξεις των κρατών μελών⁷¹. Κατ' αρχήν, μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης υπό στενή έννοια, ήτοι εκείνων που απορρέουν αποκλειστικώς από το πνεύμα και την οικονομία των Συνθηκών και αφορούν ειδικά προβλήματα του δικαίου της Ένωσης και εκείνων των γενικών αρχών του δικαίου που είναι κοινές στις έννομες και συνταγματικές τάξεις των κρατών μελών⁷². Ενώ η πρώτη κατηγορία γενικών αρχών του δικαίου μπορεί να αντληθεί άμεσα από το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης, στην περίπτωση της δεύτερης κατηγορίας το Δικαστήριο χρησιμοποιεί για την εξεύρεσή τους κατ' ουσία συγκριτικό δίκαιο

59 — Βλ. Schwarze, J., *European Administrative Law*, Λουξεμβούργο 2006, σ. 65, και Sariyannidou, E., *Institutional balance and democratic legitimacy in the decision-making process of the EU*, Bristol 2006, σ. 145.

60 — Απόφαση της 16ης Ιουλίου 1956, 8/55, Fédération Charbonnière de Belgique κατά Ανωτάτης Αρχής (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 33).

61 — Απόφαση της 21ης Ιουνίου 1958, 13/57, Wirtschaftvereinigung Eisen- und Stahlindustrie κατά Ανωτάτης Αρχής (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 275).

62 — Απόφαση της 22ας Μαρτίου 1961, 42/59 και 49/59, SNUPAT κατά Ανωτάτης Αρχής (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 599).

63 — Απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 1979, 85/76, Hoffmann-La Roche κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1979/I, σ. 215).

64 — Απόφαση της 15ης Ιουλίου 1960, 43/59, 45/59 και 48/59, von Lachmüller κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 533).

65 — Απόφαση της 12ης Ιουλίου 1962, 14/61, Hoogovens κατά Ανωτάτης Αρχής (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 779).

66 — Απόφαση της 19ης Οκτωβρίου 1977, 117/76 και 16/77, Ruckdeschel κατά HZA Hamburg-St. Annen (Συλλογή τόμος 1977, σ. 531).

67 — Ο Tridimas, T., *The General Principles of EU Law*, 2η έκδοση, Λονδίνο 2006, σ. 17 επ. και 29 επ., αφενός, επισημαίνει τη λειτουργία των γενικών αρχών όσον αφορά τη συμπλήρωση των κενών στο κοινοτικό δίκαιο, η οποία οφείλεται στο γεγονός ότι η κοινοτική έννομη τάξη είναι νέα και αναπτυσσόμενη και απαιτεί περαιτέρω εξέλιξη. Επιπλέον, η ΣΕΚ συνιστά συνθήκη-πλαίσιο με πλήθος διατάξεων γενικής διατυπώσεως και αόριστων νομικών εννοιών, οι οποίες καθιστούν το Δικαστήριο σε μεγάλο βαθμό αρμόδιο όσον αφορά την εξέλιξη του δικαίου. Αφετέρου, ο συγγραφέας τονίζει και τη λειτουργία τους ως ερμηνευτικών μέσων κατά την ερμηνεία του παραγώγου δικαίου. Οι Lenaerts, K. και Van Nuffel, P., *Constitutional Law of the European Union*, 2η έκδοση, Λονδίνο 2005, σημείο 17-066, σ. 711, επισημαίνουν ότι οι διοικητικές αρχές ερμηνεύουν κατά κανόνα το κοινοτικό δίκαιο βάσει των γενικών αρχών του δικαίου, ιδίως σε περιπτώσεις ασάφειας του δικαίου ή σε ρυθμιστικά κενά. Ο Toriello, F., *I principi generali del diritto comunitario – Il ruolo della comparazione*, Μιλάνο 2000, σ. 141, αναφέρεται τόσο στη λειτουργία συμπληρώσεως κενών όσο και στη λειτουργία ως ερμηνευτικού βοηθήματος, αριθμώντας όμως και άλλες λειτουργίες.

68 — Συναφώς, Schwarze, J. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 59), σ. 65.

69 — Βλ. Lenaerts, K. και Gutiérrez-Fons, J. A., «The constitutional allocation of powers and general principles of law», *Common Market Law Review*, 2010, σ. 1629. Toriello, F. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 67), σ. 141.

70 — Βλ. Toriello, F. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 67), σ. 141.

71 — Βλ. Schweitzer, M., Hummer, W. και Obwexer, W., *Europarecht*, σ. 65, σημεία 240 και 241.

72 — Συναφώς, Lengauer, A.-M., *Kommentar zu EU- und EG-Vertrag* (επιμέλεια Heinz Mayer), Βιέννη 2004, άρθρο 220, σημείο 27, σ. 65. Toriello, F. (προπαρατεθείς στην υποσημείωση 67), σ. 315 έως 318.

κρίνοντας και αξιολογώντας⁷³, όπου όμως, σε καμία περίπτωση, δεν ισχύει η μέθοδος του ελάχιστου κοινού παρονομαστή. Δεν κρίθηκε απαραίτητο, επίσης, οι αρχές δικαίου που αναπτύχθηκαν με τον τρόπο αυτό, με τη συγκεκριμένη διατύπωσή τους σε επίπεδο Ένωσης, να εμφανίζονται πάντοτε ταυτόχρονα σε όλες τις συγκρινόμενες έννομες τάξεις⁷⁴.

95. Οι γενικές αρχές του δικαίου χαρακτηρίζονται από το γεγονός ότι ενσωματώνουν θεμελιώδεις αρχές της Ένωσης και των κρατών μελών της, πράγμα το οποίο εξηγεί την κατάταξή τους ως πρωτογενές δίκαιο εντός της ιεραρχίας των κανόνων της έννομης τάξεως της Ένωσης⁷⁵. Εξέχουσα σημασία έχει, ειδικότερα, η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπό στενή έννοια, η οποία αναπτύχθηκε και διασφαλίστηκε από τα δικαιοδοτικά όργανα της Ένωσης με αυτήν τη γενική ονομασία, καθώς και η διαμόρφωση εκείνων των εξομοιούμενων με θεμελιώδη δικαιώματα δικονομικών δικαιωμάτων τα οποία, ως γενικές αρχές του κράτους δικαίου, έχουν ανυψωθεί σε επίπεδο συνταγματικού δικαίου της Ένωσης⁷⁶. Στις γενικές αρχές του δικαίου ανήκουν, επομένως, και εκείνες οι αρχές που συνδέονται στενά με τις διαρθρωτικές αρχές της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, όπως η ελευθερία, η δημοκρατία, ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών και το κράτος δικαίου υπό την έννοια του άρθρου 2 ΣΕΕ, και που απορρέουν από αυτές. Η παραβίασή τους από κράτος μέλος μπορεί να θέσει σε κίνηση τον ειδικό μηχανισμό επιβολής κυρώσεων του άρθρου 7 ΣΕΕ.

96. Ως γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης έχουν αναγνωρισθεί, για παράδειγμα, σημαντικές αρχές του κράτους δικαίου, όπως η αρχή της αναλογικότητας⁷⁷, της σαφήνειας του δικαίου⁷⁸ ή το δικαίωμα του ατόμου για αποτελεσματική ένδικη προστασία⁷⁹. Στο πλαίσιο αυτό ανήκουν επίσης διάφορες γενικές αρχές της χρηστής διοικήσεως, όπως η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης⁸⁰, η αρχή «ne bis in idem»⁸¹, το δικαίωμα ακροάσεως⁸², υπό τη μορφή επίσης της δυνατότητας να εκφράζει τη γνώμη του ο αποδέκτης βλαπτικών μέτρων⁸³, η υποχρέωση αιτιολογήσεως των νομικών πράξεων⁸⁴ ή η

73 — Συναφώς, Schweitzer, M., Hummer, W. και Obwexer, W., *Europarecht*, σ. 66, σημείο 244 Oppermann, T., *Europarecht*, 3η έκδοση, Μόναχο 2005, σημείο 21, σ. 144 Toriello, F. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 67), σ. 140.

74 — Βλ. Tridimas, T. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 67), σ. 6.

75 — Κατά γενική άποψη, οι γενικές αρχές του δικαίου τοποθετούνται ιεραρχικά στο επίπεδο του πρωτογενούς δικαίου [βλ. Schroeder, W., *EUV/EGV – Kommentar* (επιμέλεια Rudolf Streinz), άρθρο 249, σ. 2159, σημείο 15]. Το Δικαστήριο έχει τονίσει επανειλημμένως ότι οι πράξεις των κοινοτικών οργάνων πρέπει να κρίνονται κατά τις γενικές αρχές του δικαίου. Βλ. αποφάσεις της 12ης Νοεμβρίου 1969, 29/69, Stauder (Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 148, σκέψη 7), και της 13ης Δεκεμβρίου 1979, 44/79, Hauer (Συλλογή τόμος 1979/II, σ. 749, σκέψεις 14 επ.).

76 — Βλ., επίσης, Wegener, B., σε Callies και Ruffert (επιμέλεια), *Kommentar zu EUV/EGV*, 3η έκδοση, Μόναχο 2007, άρθρο 220, σημείο 37, σ. 1956, και Tridimas, T. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 67), σ. 2 επ.

77 — Βλ. απόφαση της 9ης Αυγούστου 1994, C-359/92, Γερμανία κατά Συμβουλίου (Συλλογή 1994, σ. I-3681). Ήδη προτού η αρχή αυτή καταστεί θετικό δίκαιο στο άρθρο 5, παράγραφος 3, ΕΚ (άρθρο 5, παράγραφος 4, ΣΕΕ), τόσο στη νομολογία όσο και στη θεωρία, ήταν αναμφισβήτητο ότι η χρησιμοποίηση κοινοτικών αρμοδιοτήτων τελεί υπό την επιφύλαξη της αναλογικότητας [βλ. Lienbacher, G., *EU-Kommentar* (επιμέλεια Jürgen Schwarze), 1η έκδοση, Baden-Baden 2000, άρθρο 5 ΕΚ, σημείο 36, σ. 270].

78 — Βλ. απόφαση της 10ης Ιουλίου 1980, 32/79, Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Συλλογή τόμος 1980/II, σ. 547).

79 — Βλ. απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 6ης Μαρτίου 2001, T-192/99, Dunnett, Hackett και Turró Calvet κατά Ευρωπαϊκής Τράπεζας Επενδύσεων (Συλλογή 2001, σ. II-813). Βλ., ειδικά ως προς το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, αποφάσεις του Δικαστηρίου της 15ης Μαΐου 1986, 222/84, Johnston (Συλλογή 1986, σ. 1651, σκέψεις 18 και 19), της 15ης Οκτωβρίου 1987, 222/86, Heylens κ.λπ. (Συλλογή 1987, σ. 4097, σημείο 14), της 27ης Νοεμβρίου 2001, C-424/99, Επιτροπή κατά Αυστρίας (Συλλογή 2001, σ. I-9285, σκέψη 45), της 25ης Ιουλίου 2002, C-50/00 P, Unión de Pequeños Agricultores κατά Συμβουλίου (Συλλογή 2002, σ. I-6677, σκέψη 39), της 19ης Ιουνίου 2003, C-467/01, Eribrand (Συλλογή 2003, σ. I-6471, σκέψη 61), Unibet (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 33, σκέψη 37), DEB (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 31, σκέψη 29).

80 — Βλ. απόφαση της 6ης Ιουλίου 2000, C-402/98, ATB κ.λπ. (Συλλογή 2000, σ. I-5501).

81 — Βλ. απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 1969, 14/68, Wilhelm κ.λπ. (Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 1).

82 — Βλ. απόφαση της 4ης Ιουλίου 1963, 32/62, Alvis (Συλλογή 1954-1964, σ. 907).

83 — Βλ. αποφάσεις της 14ης Ιουλίου 1972, 55/69, Cassella Farbwerke Mainkur κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 205), της 28ης Μαΐου 1980, 33/79 και 75/79, Kuhner κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1980/II, σ. 221), της 29ης Ιουνίου 1994, C-135/92, Fiskano κατά Επιτροπής (Συλλογή 1994, σ. I-2885), της 24ης Οκτωβρίου 1996, C-32/95 P, Επιτροπή κατά Lisrestal κ.λπ. (Συλλογή 1996, σ. I-5373, σκέψη 21), της 21ης Σεπτεμβρίου 2000, C-462/98 P, Mediocurso κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-7183, σκέψη 36), της 12ης Δεκεμβρίου 2002, C-395/00, Cipriani (Συλλογή 2002, σ. I-11877, σκέψη 51), της 13ης Σεπτεμβρίου 2007, C-439/05 P και C-454/05 P, Land Oberösterreich και Αυστρία κατά Επιτροπής (Συλλογή 2007, σ. I-7141), και της 18ης Δεκεμβρίου 2008, C-349/07, Sopropre (Συλλογή 2008, σ. I-10369, σκέψεις 36 και 37).

84 — Βλ. απόφαση της 25ης Οκτωβρίου 1978, 125/77, Koninklijke Scholten-Honig (Συλλογή τόμος 1978, σ. 625).

αρχή της αυτεπάγγελτης έρευνας⁸⁵. Η επίκληση «ανωτέρας βίας»⁸⁶ επίσης συγκαταλέγεται στις εν λόγω αρχές. Πάντως, μπορούν επίσης να αναφερθούν αρχές που αφορούν το δίκαιο των συμβάσεων, όπως για παράδειγμα η γενική αρχή του δικαίου *pacta sunt servanda*⁸⁷ ή επίσης η αρχή *clausula rebus sic stantibus*⁸⁸.

97. Προς την κατεύθυνση του κοινωνικού κράτους δείχνουν, για παράδειγμα, η αναγνώριση της αρχής της αλληλεγγύης⁸⁹ ή το καθήκον αρωγής της διοικητικής αρχής έναντι των υπαλλήλων της⁹⁰. Η συχνή αναφορά στην αρχή της συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών και στις υποχρεώσεις σύμπραξής τους σε σχέση με την Ένωση δείχνει ότι αναγνωρίζονται ομοσπονδιακοί δεσμοί στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επικαλούμενο το άρθρο 10 ΕΚ, το Δικαστήριο διατύπωσε έτσι την αρχή της κοινοτικής πίστεως⁹¹. Επιπλέον, το Δικαστήριο αναγνώρισε τη δημοκρατική αρχή, για παράδειγμα, όταν επισήμανε την αναγκαιότητα της πραγματικής συμμετοχής του Κοινοβουλίου στη νομοθετική διαδικασία της Ένωσης σύμφωνα με τις διαδικασίες που προβλέπονται από τη Συνθήκη⁹².

98. Τα θεμελιώδη δικαιώματα και τα ανθρώπινα δικαιώματα που χαρακτηρίζουν τις φιλελεύθερες και δημοκρατικές κοινωνίες, όπως η ελευθερία εκφράσεως⁹³ και η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι⁹⁴, περιλαμβάνονται μεταξύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ένωσης που το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει μέσω της κριτικής ανάλυσεως συγκριτικού δικαίου που ήδη αναφέρθηκε και της λήψεως υπόψη των διεθνών και ευρωπαϊκών συμβάσεων στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτά περιλαμβάνουν επίσης τις θεμελιώδεις αρχές που απορρέουν άμεσα από τις Συνθήκες, όπως η αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ιθαγενείας⁹⁵ και η απαγόρευση διακρίσεων λόγω φύλου⁹⁶.

Επί του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών στην Ευρωπαϊκή Ένωση

99. Τίθεται όμως το ζήτημα αν το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών πληροί τις προϋποθέσεις τις οποίες θέτει η νομολογία όσον αφορά τις γενικές αρχές του δικαίου. Για να συμβεί αυτό, θα πρέπει το δικαίωμα αυτό στον τομέα του εργατικού δικαίου να έχει τόσο θεμελιώδη σημασία, όπως ακριβώς τα προαναφερθέντα παραδείγματα, ώστε να έχει εκφρασθεί σε πολυάριθμους κανόνες του πρωτογενούς δικαίου ή του παραγώγου δικαίου της Ένωσης.

100. Σημείο αναφοράς συνιστούν και οι πολυάριθμες συνθήκες του διεθνούς δικαίου σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου καθώς και των δικαιωμάτων των εργαζομένων, στις οποίες έχουν προσχωρήσει τα κράτη μέλη.

85 — Βλ. απόφαση της 21ης Νοεμβρίου 1991, C-269/90, Technische Universität München (Συλλογή 1991, σ. I-5469).

86 — Βλ. απόφαση της 14ης Φεβρουαρίου 1978, 68/77, IFG κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1978, σ. 163).

87 — Βλ. απόφαση του Γενικού Δικαστηρίου της 25ης Μαΐου 2004, T-154/01, Distilleria Palma κατά Επιτροπής (Συλλογή 2004, σ. II-1493, σκέψη 45).

88 — Βλ. απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 2005, T-306/01, Ali Yusuf και Al Barakaat International Foundation κατά Συμβουλίου (Συλλογή 2005, σ. II-3533, σκέψη 277).

89 — Βλ. απόφαση της 18ης Μαρτίου 1980, 154/78, 205/78, 206/78, 226/78 έως 228/78, 263/78 και 264/78 καθώς και 39/79, 31/79, 83/79 και 85/79, Ferriera Valsabbia κ.λπ. κατά Επιτροπής (Συλλογή τόμος 1980/I, σ. 489).

90 — Βλ. απόφαση Kuhner κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 83).

91 — Βλ. απόφαση της 5ης Μαΐου 1981, 804/79, Επιτροπή κατά Ηνωμένου Βασιλείου (Συλλογή 1981, σ. 1045).

92 — Βλ. απόφαση της 30ής Μαρτίου 1995, C-65/93, Κοινοβούλιο κατά Συμβουλίου (Συλλογή 1995, σ. I-643, σκέψη 21).

93 — Βλ. απόφαση της 17ης Ιανουαρίου 1984, 43/82 και 63/82, VBVB και VBBB κατά Επιτροπής (Συλλογή 1984, σ. 19).

94 — Βλ. απόφαση Bosman (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 18).

95 — Βλ. απόφαση της 12ης Ιουλίου 1984, 237/83, Prodest (Συλλογή 1984, σ. 3153).

96 — Βλ. απόφαση της 15ης Ιουνίου 1978, 149/77, Defrenne (Συλλογή τόμος 1978, σ. 419).

101. Τέλος, πρέπει να εξετασθεί και το δίκαιο των κρατών μελών. Συναφώς, μάλιστα, μπορεί να είναι χρήσιμη η μελέτη των αναλύσεων συγκριτικού δικαίου τις οποίες εφαρμόζει συχνά το Δικαστήριο, προκειμένου να διαπιστωθεί αν στο δικαίωμα αυτό αποδίδεται εξέχουσα σημασία στο πλαίσιο των εθνικών εννόμων τάξεων, κατά τις συνταγματικές παραδόσεις⁹⁷ ή τις κεντρικές διατάξεις του εθνικού εργατικού δικαίου.

– Οι διατάξεις του δικαίου της Ένωσης

102. Όσον αφορά τις οικείες διατάξεις του δικαίου της Ένωσης, ενδείκνυται η παραπομπή στην προηγηθείσα ανάλυση σχετικά με τον χαρακτηρισμό του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών ως θεμελιώδους δικαιώματος. Όπως επισημάνθηκε ήδη, η κωδικοποίησή του στο άρθρο 31, παράγραφος 1, του Χάρτη συνιστά επιβεβαίωση της εξέχουσας σημασίας του εντός της έννομης τάξεως της Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να υπομνησθεί ότι ο Χάρτης, όπως αναφέρει και η πέμπτη αιτιολογική σκέψη του προοιμίου του, «επιβεβαιώνει τα δικαιώματα που απορρέουν ιδίως από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις και τις διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών μελών, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, τους Κοινωνικούς Χάρτες που έχουν υιοθετηθεί από την Ένωση και το Συμβούλιο της Ευρώπης καθώς και από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου». Με άλλα λόγια, ο Χάρτης αποδίδει το σημερινό σύνολο των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

103. Μολονότι είναι πρόδηλο ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/104 –της διατάξεως που προηγήθηκε του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88– λειτούργησε ως πρότυπο για τη διατύπωση του άρθρου 31, παράγραφος 1, του Χάρτη, δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι το δικαίωμα ελάχιστης ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών θεσπίστηκε πρώτη φορά με την οδηγία περί χρόνου εργασίας. Αντιθέτως, το εν λόγω δικαίωμα, ανεξαρτήτως της διάρκειας αδείας την οποία εξασφαλίζει, συγκαταλέγεται προ πολλού στα αναγνωρισμένα από το διεθνές δίκαιο θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα.

– Οι διατάξεις του διεθνούς δικαίου

104. Σε διεθνές επίπεδο, το θεμελιώδες αυτό δικαίωμα μνημονεύεται, παραδείγματος χάριν, στο άρθρο 24 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁹⁸, το οποίο αναγνωρίζει σε κάθε πρόσωπο «το δικαίωμα στην ανάπαυση, σε ελεύθερο χρόνο και, ιδιαίτερα, σε λογικό περιορισμό του χρόνου εργασίας και σε περιοδικές άδειες με πλήρεις αποδοχές». Αναγνωρίζεται, ομοίως, στο άρθρο 2, παράγραφος 3, του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης⁹⁹ καθώς και στο άρθρο 7, στοιχείο δ', του Διεθνούς Συμφώνου για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα¹⁰⁰ ως έκφραση του δικαιώματος κάθε προσώπου για δίκαιες και ευνοϊκές συνθήκες εργασίας. Επίσης, το άρθρο 8 του Κοινοτικού Χάρτη των Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων θεσπίζει το δικαίωμα κάθε εργαζομένου σε ετήσια άδεια μετ' αποδοχών¹⁰¹. Ο εν λόγω χάρτης είναι σχετικός

97 — Βλ. αποφάσεις της 3ης Μαΐου 2005, C-387/02, C-391/02 και C-403/02, Berlusconi κ.λπ. (Συλλογή 2005, σ. I-3565, σκέψεις 67 έως 69), της 11ης Μαρτίου 2008, C-420/06, Jager (Συλλογή 2008, σ. I-1315, σκέψη 59), και της 28ης Απριλίου 2011, C-61/11 PPU, El Dridi (Συλλογή 2011, σ. I-3015, σκέψη 61).

98 — Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, που υιοθετήθηκε στις 10 Δεκεμβρίου 1948 με το ψήφισμα 217 Α (III) από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών.

99 — Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, που τέθηκε προς υπογραφή από τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης στο Τορίνο, στις 18 Οκτωβρίου 1961, και τέθηκε σε ισχύ στις 26 Φεβρουαρίου 1965. Κατά το άρθρο του 2, στοιχείο δ', «[τ]α συμβαλλόμενα κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα κάθε προσώπου να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική άσκηση του δικαιώματος δίκαιων συνθηκών εργασίας, να διασφαλίζουν τη χορήγηση ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον δύο εβδομάδων.

100 — Το Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα υιοθετήθηκε ομοφώνως από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 19 Δεκεμβρίου 1966. Κατά το άρθρο του 7, στοιχείο δ', «[τ]α συμβαλλόμενα κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα κάθε προσώπου να απολαμβάνει δίκαιους και ευνοϊκούς όρους εργασίας οι οποίοι εξασφαλίζουν ειδικότερα: [...] [τ]ην ανάπαυση, άνεση, λογικό περιορισμό της διάρκειας της εργασίας στις περιοδικές άδειες με αποδοχές καθώς και την καταβολή των ημερών αργίας».

101 — Ο Κοινοτικός Χάρτης των Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων της 9ης Δεκεμβρίου 1989 ορίζει στο άρθρο του 8 ότι «κάθε εργαζόμενος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας έχει δικαίωμα εβδομαδιαίας αναπαύσεως και ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών, ως προς τη διάρκεια των οποίων θα πρέπει να επιτευχθεί προοδευτική προσέγγιση, σύμφωνα με τα ισχύοντα σε κάθε κράτος».

καθόσον έχει ιδιαίτερη σημασία ως σημείο αναφοράς στη νομολογία του Δικαστηρίου. Πράγματι, αντανakλά τις κοινές θέσεις και παραδόσεις των κρατών μελών και θεωρείται ως διακήρυξη των θεμελιωδών αρχών τις οποίες οφείλουν να τηρούν η Ένωση και τα κράτη μέλη της¹⁰². Στο πλαίσιο της Διεθνούς Οργανώσεως Εργασίας (ΔΟΕ), ως ειδικής οργανώσεως των Ηνωμένων Εθνών, το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών ορισμένης τουλάχιστον διάρκειας έχει μέχρι τούδε αποτελέσει το αντικείμενο δύο πολυμερών συμβάσεων, από τις οποίες η υπ' αριθ. 132¹⁰³, που τέθηκε σε ισχύ στις 30 Ιουνίου 1973, τροποποίησε τη μέχρι τότε ισχύουσα υπ' αριθ. 52¹⁰⁴. Οι συμβάσεις αυτές περιέχουν δεσμευτικούς κανόνες για τα συμβαλλόμενα κράτη σε σχέση με την υλοποίηση αυτού του θεμελιώδους κοινωνικού δικαιώματος εντός των εθνικών τους εννόμων τάξεων.

105. Αυτές οι ποικιλόμορφες διεθνείς πράξεις διαφέρουν πάντως τόσο ως προς το ρυθμιστικό τους περιεχόμενο όσο και ως προς την κανονιστική τους έκταση, δεδομένου ότι σε ορισμένες περιπτώσεις πρόκειται για συμβάσεις διεθνούς δικαίου, σε άλλες δε για απλώς πανηγυρικές διακηρύξεις χωρίς δεσμευτικά νομικά αποτελέσματα¹⁰⁵. Επίσης, το προσωπικό πεδίο εφαρμογής εμφανίζεται διαφοροποιημένο, οπότε ο κύκλος των ενδιαφερομένων ουδόλως είναι ο αυτός. Επιπροσθέτως έχει παραχωρηθεί κατά κανόνα στα υπογράψαντα κράτη, καθόσον σε αυτά απευθύνονται οι ως άνω πράξεις, ευρεία ευχέρεια εκτιμήσεως ως προς τη μεταφορά τους στο εθνικό δίκαιο, οπότε οι ενδιαφερόμενοι δεν μπορούν να επικαλεσθούν άμεσα αυτό το δικαίωμα¹⁰⁶. Εντούτοις, είναι χαρακτηριστικό ότι όλες αυτές οι διεθνείς πράξεις συγκαταλέγουν με σαφή διατύπωση το δικαίωμα αδείας μετ' αποδοχών στα θεμελιώδη δικαιώματα των εργαζομένων.

– Οι έννομες τάξεις των κρατών μελών

106. Τα κοινωνικά δικαιώματα έχουν διαμορφωθεί με πολύ διαφορετικό τρόπο σε επίπεδο συνταγματικού δικαίου. Αρκετά συνταγματικά κείμενα, αλλά όχι όλα, περιέχουν εγγυήσεις για τις συνθήκες εργασίας, περιλαμβάνοντας και το δικαίωμα των εργαζομένων για ανάπαυση.

107. Επί παραδείγματι, το άρθρο 11, παράγραφος 5, του λουξεμβουργιανού Συντάγματος και το άρθρο 40, παράγραφος 2, του ισπανικού Συντάγματος επιβάλλουν στο κράτος την υποχρέωση να εξασφαλίζει υγιεινές συνθήκες εργασίας και να εγγυάται την ανάπαυση των εργαζομένων ή να μεριμνά σχετικά¹⁰⁷. Πολύ λεπτομερέστερη, εγγύτατη προς τη διατύπωση του άρθρου 31 του Χάρτη ρύθμιση περιέχεται στο άρθρο 36 του ιταλικού Συντάγματος, η οποία προβλέπει, μεταξύ άλλων, δικαίωμα μίας ημέρας αναπαύσεως εβδομαδιαίως και ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών. Το πορτογαλικό Σύνταγμα ήταν ένα από τα πρότυπα των ρυθμίσεων του Χάρτη, δεδομένου ότι το άρθρο του 59, παράγραφος 1, στοιχείο d, θεσπίζει το δικαίωμα αναπαύσεως και ελεύθερου χρόνου, ενός ορίου μέγιστης διάρκειας ημερήσιας

102 — Βλ. Frenz, W. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 1059, σημείο 3539.

103 — Σύμβαση 132 περί της ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών (αναθεωρηθείσα το 1970), που υιοθετήθηκε από τη Γενική Διάσκεψη της ΔΟΕ στις 24 Ιουνίου 1970 και τέθηκε σε ισχύ στις 30 Ιουνίου 1973.

104 — Σύμβαση 52 περί της ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών, που υιοθετήθηκε από τη Γενική Διάσκεψη της ΔΟΕ στις 24 Ιουνίου 1936 και τέθηκε σε ισχύ στις 22 Σεπτεμβρίου 1939. Η σύμβαση αυτή αναθεωρήθηκε μαζί με τη Σύμβαση 132, εξακολουθεί όμως να παραμένει ανοικτή προς κύρωση.

105 — Ο Zuleeg, M., «Der Schutz sozialer Rechte in der Rechtsordnung der Europäischen Gemeinschaft», *Europäische Grundrechte-Zeitschrift* 1992, τόμος 15/16, σ. 331, επισημαίνει ότι πράξεις χωρίς δεσμευτική νομική ισχύ, όπως ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων, χρησιμεύουν πρώτιστα ως κατευθυντήριες γραμμές προγραμματικού χαρακτήρα. Προσλαμβάνουν νομική σημασία μόνον καθόσον λαμβάνονται υπόψη από δικαστήρια κατά την ερμηνεία ή την περαιτέρω διάπλαση του δικαίου. Ο Balze, W., «Überblick zum sozialen Arbeitsschutz in der EU», *Europäisches Arbeits- und Sozialrecht*, συμπλήρωμα αριθ. 38, 1998, σημείο 4, διαπιστώνει ορθώς ότι μολοντί ο Κοινοτικός Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων δεν παράγει ο ίδιος, ως πανηγυρική διακήρυξη, νομικά δεσμευτικά αποτελέσματα, αποτέλεσε πάντως σημαντικό καταλύτη για το υιοθετηθέν στα τέλη του 1989 πρόγραμμα δράσεως της Επιτροπής για την εφαρμογή του Κοινοτικού Χάρτη της 28ης Νοεμβρίου 1989. Το πρόγραμμα δράσεως προέβλεπε συνολικώς 23 συγκεκριμένες προτάσεις οδηγιών, μεταξύ άλλων, στον τομέα της ασφάλειας και της προστασίας της υγείας των εργαζομένων, οι οποίες ως επί το πλείστον υλοποιήθηκαν έως το 1993. Κατά συνέπεια, και οι πανηγυρικές διακηρύξεις μπορούν, ως πηγή εμπνεύσεως για νομοθετική δράση, να αποκτούν τελικώς σημασία κατά την υλοποίηση των εξαγγελθέντων σε αυτές θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων.

106 — Βλ. Frenz, W. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 1060, σημείο 3542.

107 — Βλ. González Ortega, S., «El disfrute efectivo de las vacaciones anuales retribuidas: una cuestión de derecho y de libertad personal, de seguridad en el trabajo y de igualdad», *Revista española de derecho europeo*, αριθ. 11 (2004), σ. 423 επ.

εργασίας, εβδομαδιαίου χρόνου αναπαύσεως, καθώς και περιοδικής αδείας μετ' αποδοχών¹⁰⁸. Εντούτοις, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι τα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα τα οποία διατυπώνονται λεπτομερώς και υποκειμενικώς στα εν λόγω Συντάγματα έχουν εν γένει χαρακτήρα μόνον κρατικών καθηκόντων και όχι δικαιωμάτων με δυνατότητα άμεσης επικλήσεως¹⁰⁹.

108. Στα πλείστα των παλαιών κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών ορισμένης τουλάχιστον διάρκειας θεμελιώνεται σε ρυθμίσεις απλώς νομοθετικού επιπέδου, οι οποίες αντανakλούν τους σχετικούς κανόνες παραγωγού δικαίου των οδηγιών, καθόσον πρόκειται για πεδία εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης. Τούτο ισχύει, παραδείγματος χάρη, στο γερμανικό δίκαιο που αναγνωρίζει μεν την «αρχή του κοινωνικού κράτους» (Sozialstaatsprinzip), από την οποία απορρέουν αρκετές ελάχιστες προδιαγραφές, ως σκοπό του κράτους στο άρθρο 20, παράγραφος 1, του Grundgesetz [γερμανικός Θεμελιώδης Νόμος], αλλά, κατά τα λοιπά, επαφίεται στον νομοθέτη ως προς τη ρύθμιση της ετήσιας αδείας¹¹⁰. Ανεξαρτήτως αυτού όμως τα Συντάγματα των γερμανικών ομόσπονδων κρατιδίων περιλαμβάνουν πλήθος κοινωνικών εγγυήσεων και αρχών, οι οποίες ορίζουν μεταξύ άλλων την υποχρέωση του νομοθέτη του ομόσπονδου κρατιδίου να προβλέπει επαρκή άδεια μετ' αποδοχών¹¹¹.

109. Αντιθέτως, στα νέα κράτη μέλη, πλην της Κύπρου, απαντά εξαιρετικώς λεπτομερής κωδικοποίηση αυτού του δικαιώματος. Αυτό ισχύει, για παράδειγμα, ως προς το άρθρο 36, στοιχείο f, του σλοβακικού, το άρθρο 66, παράγραφος 2, του πολωνικού, το άρθρο 70/B, παράγραφος 4, του ουγγρικού, το άρθρο 107 του λεττονικού, το άρθρο 41, παράγραφος 2, του ρουμανικού, το άρθρο 48, παράγραφος 5, του βουλγαρικού, το άρθρο 13, παράγραφος 2, του μαλτέζικου καθώς και το άρθρο 49, παράγραφος 1, του λιθουανικού Συντάγματος, τα οποία εγγυώνται ετήσια άδεια μετ' αποδοχών ορισμένης τουλάχιστον διάρκειας. Οι συνθήκες εργασίας γενικώς μνημονεύονται στο σλοβενικό Σύνταγμα (άρθρο 66), στο τσεχικό (άρθρο 28), καθώς και στο εσθονικό (άρθρο 29, παράγραφος 4)¹¹².

– Τελικά συμπεράσματα

110. Η σημασία του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών έχει αναγνωρισθεί προ πολλού στη νομολογία του Δικαστηρίου. Κατά πάγια νομολογία θεωρείται ως «ειδικής σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης», από την οποία δεν επιτρέπονται οι αποκλίσεις και την οποία οι αρμόδιες εθνικές αρχές οφείλουν να τη μεταφέρουν στο εσωτερικό δίκαιο εντός των ορίων που θέτει ρητώς η ίδια η οδηγία 2003/88. Ωστόσο, το Δικαστήριο δεν έχει άρει έως σήμερα τις αμφιβολίες ως προς το αν πρόκειται για γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης. Το γεγονός ότι στη νομολογία δεν χρησιμοποιείται ενιαία ορολογία όσον αφορά τον χαρακτηρισμό τέτοιων γενικών αρχών¹¹³ δυσχεραίνει περισσότερο την ακριβή κατάταξή της.

108 — Βλ. Vieira De Andrade, J. C., «La protection des droits sociaux fondamentaux dans l'ordre juridique du Portugal», *La protection des droits sociaux fondamentaux dans les États membres de l'Union européenne – Étude de droit comparé*, Αθήνα/Βρυξέλλες/Baden-Baden 2000, σ. 677.

109 — Βλ. Frenz, W. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 1062, σημείο 3542.

110 — Όπ.π., σ. 1062, σημείο 3548.

111 — Παραδείγματος χάρη, το άρθρο 24, παράγραφος 3, του Συντάγματος του Nordrhein-Westfalen ορίζει ότι το δικαίωμα επαρκούς αδείας μετ' αποδοχών πρέπει να προβλέπεται από τον νόμο.

112 — Βλ. Riedel, E., *Charta der Grundrechte der Europäischen Union* (επιμέλεια Jürgen Meyer), 2η έκδοση, Baden-Baden 2006, άρθρο 31, σημεία 3, 4.

113 — Βλ. σημείο 92 των παρούσων προτάσεων.

111. Εντούτοις, η ανωτέρω συγκριτικού δικαίου εξέταση καθιστά πρόδηλο ότι η αντίληψη κατά την οποία στον εργαζόμενο πρέπει να απονέμεται δικαίωμα τακτικής αναπαύσεως διαπνέει τις έννομες τάξεις της Ένωσης και των κρατών μελών της. Το γεγονός ότι αυτή η αντίληψη, τόσο στο πλαίσιο της Ένωσης¹¹⁴ όσο και σε αρκετά κράτη μέλη, αναγνωρίζεται σε συνταγματικό επίπεδο¹¹⁵ συνηγορεί υπέρ της εξέχουσας σημασίας αυτού του δικαιώματος η οποία προσεγγίζει τον χαρακτηρισμό του ως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης.

112. Συναφώς, δεν ασκεί δυσμενή επιρροή ότι δεν αναγνωρίζουν όλα τα κράτη μέλη το εν λόγω δικαίωμα σε συνταγματικό επίπεδο εντός της έννομης τάξεως τους¹¹⁶, εφόσον αυτό θεωρείται οπωσδήποτε βασικό στοιχείο του εθνικού δικαίου και μάλιστα ανεξαρτήτως του αν αφορά εργασιακές σχέσεις ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, όπως άλλωστε γίνεται δεκτό και από τη νομολογία του Δικαστηρίου¹¹⁷. Δεδομένου ότι δεν περιορίζεται σε έναν συγκεκριμένο τομέα του δικαίου, αλλά αφορά περισσότερους τομείς, δηλαδή ισχύει για πλήθος επαγγελματικών πεδίων στο πλαίσιο τόσο του εργατικού όσο και του υπαλληλικού δικαίου σε όλα τα κράτη μέλη, το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών χρήζει εκείνης της γενικής εφαρμογής της οποίας τυγχάνουν τυπικά οι γενικές αρχές του δικαίου διαφέροντας από τους ειδικούς κανόνες του δικαίου¹¹⁸. Στο πλαίσιο της έννομης τάξεως της Ένωσης η κατάσταση δεν διαφέρει, καθόσον, όπως ανέλυσα πρόσφατα στις προτάσεις μου επί της υποθέσεως C-155/10, Williams κ.λπ.¹¹⁹, και οι οδηγίες περί της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, οι οποίες περιέχουν συγκεκριμένες ρυθμίσεις λόγω των ιδιοτήτων ορισμένων επαγγελματικών τομέων¹²⁰ και συνεπώς μπορούν να θεωρηθούν ως *lex specialis* σε σχέση με τις ρυθμίσεις της οδηγίας 2003/88, περιλαμβάνουν δικές τους διατάξεις όσον αφορά το δικαίωμα αδείας.

113. Περαιτέρω, το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών εμφανίζει ως προς το περιεχόμενο την ελάχιστη κανονιστική ακρίβεια η οποία θεωρείται συνήθως προϋπόθεση αναγνώρισεως των γενικών αρχών του δικαίου¹²¹. Τούτο επιβεβαιώνει, αφενός, και η σύγκριση με ορισμένες αναγνωρισμένες στη νομολογία γενικές αρχές του δικαίου, όπως οι προαναφερθείσες αρχές της «δημοκρατίας» και της

114 — Βλ. Nielsen, R., «Free movement and fundamental rights», *European Labour Law Journal*, 2010, αριθ. 1, σ. 258, η οποία τονίζει την εν δυνάμει σημασία του Χάρτη στην εξέλιξη των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων διά της νομολογίας του Δικαστηρίου που αφορά τις γενικές αρχές του δικαίου. Η συγγραφέας είναι της απόψεως ότι το Δικαστήριο, κατά την εκτέλεση αυτού του καθήκοντος, οφείλει να στηρίζεται ολοένα και περισσότερο στον Χάρτη, ο οποίος —διαφέροντας από την ΕΣΔΑ— θεσπίζει πολυάριθμες κοινωνικές αρχές όπως την απαγόρευση των διακρίσεων, την απαγόρευση της παιδικής εργασίας καθώς και την απαγόρευση της δουλείας και της καταναγκαστικής εργασίας, την ελευθερία του συνέρχεσθαι, το δικαίωμα συλλογικών διαβουλεύσεων και το δικαίωμα απεργίας των εργαζομένων.

115 — Βλ. Lenaerts, K. και Gutiérrez-Fons, J. A. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 69), σ. 1633, οι οποίοι επισημαίνουν ότι όσο περισσότερο συγκλίνουν οι έννομες τάξεις τόσο ισχυρότερη θα είναι η τάση του Δικαστηρίου να υιοθετήσει συγκεκριμένο είδος ρυθμίσεως. Εφόσον όμως η σύγκλιση δεν είναι πλήρης, αλλά επικρατεί συγκεκριμένη άποψη στη μεγάλη πλειονότητα των κρατών μελών, το Δικαστήριο θα συμμεριστεί αυτήν την άποψη προσαρμόζοντάς την στην έννομη τάξη της Ένωσης.

116 — Βλ. Tridimas, T. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 67), σ. 6, ο οποίος υπογραμμίζει ότι το Δικαστήριο μπορεί υπό ορισμένες συνθήκες να αναγνωρίσει γενική αρχή του δικαίου, μολονότι αυτή δεν υφίσταται στις έννομες τάξεις των κρατών μελών.

117 — Βλ. διάταξη της 7ης Απριλίου 2011, C-519/09, May (Συλλογή 2011, σ. I-2761, σκέψεις 26 και 27), στην οποία το Δικαστήριο εξηγεί ότι και πρόσωπο το οποίο απασχολείται σε οργανισμό δημοσίου δικαίου, ανεξαρτήτως της ιδιότητάς του ως δημόσιος υπάλληλος, θεωρείται εργαζόμενος κατά την έννοια του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88.

118 — Βλ. Tridimas, T. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 67), σ. 1, ο οποίος θέτει το ζήτημα της διακρίσεως μεταξύ γενικής αρχής του δικαίου και ειδικού κανόνα. Κατά τη γνώμη του, η διάκριση αυτή, αφενός, έχει να κάνει με τη γενική ισχύ της εν λόγω αρχής, όπου «γενική» σημαίνει ότι η αρχή πρέπει να εμφανίζει έναν κάπως αφηρημένο χαρακτήρα. Αφετέρου, έχει να κάνει με τον λυσιτελή χαρακτήρα της αρχής αυτής εντός μιας έννομης τάξης.

119 — Βλ. σκέψεις 39 έως 42 των προτάσεών μου της 16ης Ιουνίου 2011 στην υπόθεση C-155/10, Williams κ.λπ., η οποία αφορούσε το δικαίωμα ετήσιας αδείας των πιλότων εταιρίας αερομεταφορών. Αντικείμενο ερμηνείας συνιστούσε ο τρίτος όρος της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας για την οργάνωση του χρόνου εργασίας του ιπτάμενου προσωπικού της πολιτικής αεροπορίας που συνήφθη από την Ένωση Ευρωπαϊκών Αεροπορικών Εταιρειών (AEA), την Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Εργαζομένων στις Μεταφορές (ETF), την Ευρωπαϊκή Ένωση Προσωπικού Θαλάμων Διακυβέρνησης Αεροσκαφών (ECA), την Ευρωπαϊκή Ένωση Αερομεταφορέων των Περιφερειών της Ευρώπης (ERA) και τη Διεθνή Ένωση για τις Ναυλωμένες Πτήσεις (IACA) και εκτελείται με την οδηγία 2000/79/EK (ΕΕ L 302, σ. 59). Ο όρος αυτός περιέχει ειδικές διατάξεις περί αδείας του ιπτάμενου προσωπικού της πολιτικής αεροπορίας.

120 — Επιπλέον παράδειγμα αποτελούν και οι ρυθμίσεις του χρόνου εργασίας των ναυτικών. Κατά τη δωδέκατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 2003/88, η εν λόγω οδηγία δεν τυγχάνει εφαρμογής όσον αφορά αυτά τα άτομα. Συναφώς, γίνεται παραπομπή στην οδηγία 1999/63/EK του Συμβουλίου, της 21ης Ιουνίου 1999, που αφορά τη συμφωνία περί οργάνωσης του χρόνου εργασίας των ναυτικών (ΕΕ L 167, σ. 33), η οποία συνήφθη από την Ένωση Εφοπλιστών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (European Community Shipowners' Association, ECSA) και από την Ομοσπονδία των Συνδικάτων Μεταφορέων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Federation of Transport Workers' Unions in the European Union, FST). Η συμφωνία αυτή περιλαμβάνει στην παράγραφο 16 ειδικές ρυθμίσεις περί αδείας όσον αφορά τους ναυτικούς, οι οποίες είναι παρόμοιες με εκείνες του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88.

121 — Κατά τον Tridimas, T. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 67), σ. 26, οι γενικές αρχές του δικαίου πρέπει να διαθέτουν ένα ελάχιστο αναγνωρίσιμο νομικά δεσμευτικό περιεχόμενο.

«αλληλεγγύης», οι οποίες διακρίνονται για τον αφηρημένο χαρακτήρα τους. Αφετέρου, το αυτό καταδεικνύει και η σαφήνεια του σκοπού του δικαιώματος. Ανεξαρτήτως της αναγκαίας διαμόρφωσης του από τον νομοθέτη, το δικαίωμα ετήσιας αδείας σκοπεί κατ' ουσία στην προσωρινή απαλλαγή του εργαζομένου από τη συμβατική υποχρέωση εργασίας. Εφόσον, πάντως, το εν λόγω δικαίωμα ικανοποιεί τις ελάχιστες απαιτήσεις ακρίβειας του περιεχομένου του, πληροί και τις προϋποθέσεις προκειμένου να θεωρηθεί γενική αρχή του δικαίου.

114. Κατόπιν τούτων, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι αρκετά επιχειρήματα συνηγορούν υπέρ της αναγνώρισεως του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών ως γενικής αρχής του δικαίου στο πλαίσιο της έννομης τάξεως της Ένωσης.

– Δυνατότητα εφαρμογής των γενικών αρχών του δικαίου μεταξύ ιδιωτών

115. Περαιτέρω, πρέπει να αποσαφηνισθεί αν αυτή η γενική αρχή του δικαίου θα μπορούσε να εφαρμοσθεί και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών.

Η καταρχήν δυνατότητα άμεσης εφαρμογής

116. Κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου αναγνωρίζεται ότι οι ιδιώτες μπορούν να επικαλούνται τις γενικές αρχές του δικαίου όσον αφορά τις σχέσεις τους με το Δημόσιο¹²². Αντιθέτως, το Δικαστήριο δεν έχει τοποθετηθεί ρητώς έως σήμερα επί του ζητήματος αρχής που συνίσταται στο αν τα θεμελιώδη δικαιώματα μπορούν εν γένει να εφαρμοσθούν ως γενικές αρχές του δικαίου στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών.

117. Το ζήτημα αυτό χρήζει ιδιαίτερης προσοχής ιδίως ενόψει της σημασίας της ατομικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Πράγματι, αφενός, μπορεί να προβληθεί η προέλευση και ο σκοπός των γενικών αρχών του δικαίου ως επιχείρημα υπέρ της απόψεως ότι η κύρια λειτουργία τους συνίσταται στην προστασία των ιδιωτών από τις επεμβάσεις της δημόσιας εξουσίας, αποκλείοντας ως εκ τούτου την άμεση εφαρμογή τους μεταξύ ιδιωτών. Αφετέρου, όμως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η παραδοσιακή αντιπαράθεση «δημόσιο/ιδιωτικό» δεν είναι πλέον επίκαιρη στο πλαίσιο του σύγχρονου κράτους. Όντως, υφίστανται περιπτώσεις στις οποίες η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων εμφανίζεται αναγκαία τόσο ενώπιον ιδιωτικών φορέων όσο και ενώπιον των Αρχών και ως εκ τούτου η μη παροχή προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων ισοδυναμεί με προσβολή τους¹²³.

122 — Συναφώς, το Δικαστήριο έκρινε, επί παραδείγματι, ότι το κοινοτικό δίκαιο αποκλείει διάφορα εθνικά μέτρα, καθόσον δεν συνάδουν με τη γενική αρχή της ίσης μεταχειρίσεως (βλ., παραδείγματος χάρι, τις αποφάσεις της 25ης Νοεμβρίου 1986, 201/85 και 202/85, Klensch, Συλλογή 1986, σ. 3477, και της 13ης Ιουλίου 1989, 5/88, Wachauf, Συλλογή 1989, σ. 2609) ή με ειδικότερες εκφράσεις αυτής της αρχής –όπως είναι η απαγόρευση διακρίσεων λόγω ιθαγενείας σε διάφορα πλαίσια [βλ., παραδείγματος χάρι, τις αποφάσεις της 13ης Φεβρουαρίου 1985, 293/83, Gravier, Συλλογή 1985, σ. 593 (πρόσβαση σε επαγγελματική εκπαίδευση), της 2ας Φεβρουαρίου 1988, 24/86, Blaizot, Συλλογή 1988, σ. 379 (πρόσβαση σε πανεπιστημιακή εκπαίδευση), της 27ης Σεπτεμβρίου 1988, 42/87, Επιτροπή κατά Βελγίου, Συλλογή 1988, σ. 5445 (ενισχύσεις για την εκπαίδευση), της 20ής Οκτωβρίου 1993, C-92/92 και C-326/92, Phil Collins κ.λπ., Συλλογή 1993, σ. I-5145 (δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας), και της 26ης Σεπτεμβρίου 1996, C-43/95, Data Delecta, Συλλογή 1996, σ. I-4661 (λειτουργία της δικαιοσύνης)], ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων [βλ., παραδείγματος χάρι, την απόφαση Johnston, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 79 (αποτελεσματικός δικαστικός έλεγχος όσον αφορά τα «επαγγελματικά προσόντα» ως δικαιολόγηση της διαφορετικής μεταχειρίσεως των ανδρών και των γυναικών), Wachauf, προπαρατεθείσα (δικαιώματα ιδιοκτησίας στο πλαίσιο της κοινής οργάνωσης αγοράς στον τομέα του γάλακτος και των γαλακτοκομικών προϊόντων), και της 11ης Ιουλίου 2002, C-60/00, Carpenter, Συλλογή 2002, σ. I-6279 (δικαίωμα σεβασμού της οικογενειακής ζωής σε σχέση με πιθανό περιορισμό της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών)], η αρχή της προστασίας της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης [βλ., παραδείγματος χάρι, την απόφαση της 11ης Ιουλίου 2002, C-62/00, Marks & Spencer, Συλλογή 2002, σ. I-6325 (προστασία της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης σε σχέση με νέα προθεσμία παραγραφής σε εθνικό επίπεδο, εντός της οποίας μπορεί να ζητηθεί η επιστροφή ποσών τα οποία παρακρατήθηκαν κατά παράβαση του κοινοτικού δικαίου)], και η αρχή της αναλογικότητας [βλ., παραδείγματος χάρι, τις αποφάσεις της 19ης Ιουνίου 1980, 41/79, 121/79 και 796/79, Testa, Συλλογή τόμος 1980/II, σ. 319 (διακριτική ευχέρεια του κράτους μέλους ως προς την παράταση διάρκειας του δικαιώματος παροχών σε καθεστώς ανεργίας κατά το άρθρο 69, παράγραφος 2, του κανονισμού αριθ. 1408/71), και της 18ης Δεκεμβρίου 1997, C-286/94, C-340/95, C-401/95 και C-47/96, Molenheide κ.λπ., Συλλογή 1997, σ. I-7281].

123 — Συναφώς, Tridimas, T. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 67), σ. 47. Ομοίως, οι Walter, R. και Mayer, H. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 45), σ. 549, σημείο 1330, είναι της απόψεως ότι η ισχύς των θεμελιωδών δικαιωμάτων ειδικά σε περίπτωση υπεροχής του ενός συμβαλλομένου (παραδείγματος χάρι ενός μονοπωλίου) έναντι του άλλου μπορεί να είναι ευκαίτα.

118. Τούτο ισχύει, για παράδειγμα, σε σχέσεις εργασίας, όπως αυτή της υπό κρίση υποθέσεως, οι οποίες –ανεξαρτήτως αν είναι ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου– χαρακτηρίζονται κατά κανόνα από την ασύμμετρη σχέση εξουσίας μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου¹²⁴. Εφόσον όμως συχνά εξαρτάται από τυχαίους παράγοντες το αν ο εργοδότης είναι υποκείμενο ιδιωτικού δικαίου ή φορέας δημόσιας εξουσίας¹²⁵, δεν θα μπορούσε να δικαιολογηθεί εύκολα η κατά περίπτωση διαφορετική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

119. Υπέρ της δεσμευτικής ισχύος των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως γενικών αρχών του δικαίου όσον αφορά τους ιδιώτες συνηγορούν σε σημαντικό βαθμό η αρχή της πρακτικής αποτελεσματικότητας (*effet utile*) του δικαίου της Ένωσης και η ενότητα της έννομης τάξεως της Ένωσης. Η αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης θα μπορούσε να αυξηθεί με την αναγνώριση της τριτενέργειας των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε ορισμένους τομείς. Ενώ τα κράτη μέλη δεσμεύονται να εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης κατά τρόπο σύμφωνο προς τα θεμελιώδη δικαιώματα, οι ιδιώτες θα μπορούσαν να πλήξουν την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, στο πλαίσιο των εννόμων σχέσεών τους, προσβάλλοντας τα θεμελιώδη δικαιώματα σε τομείς οι οποίοι καθορίζονται από το δίκαιο της Ένωσης. Τούτο θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την ενότητα του δικαίου της Ένωσης¹²⁶.

120. Κατά την εξέταση της μέχρι τούδε νομολογίας προκύπτουν ενδείξεις προς την κατεύθυνση αυτή από το σκεπτικό του Δικαστηρίου.

121. Χρήσιμα στοιχεία όσον αφορά την άμεση εφαρμογή των γενικών αρχών του δικαίου στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών παρέχει, για παράδειγμα, η απόφαση *Defrenne*¹²⁷, στην οποία το Δικαστήριο διαπιστώνει ότι η αρχή του άρθρου 119 ΕΚ (άρθρο 157 ΣΛΕΕ) θεμελιώνει δικαίωμα ίσης αμοιβής μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων το οποίο οι θιγόμενοι μπορούν να επικαλεσθούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και μάλιστα όσον αφορά σχέσεις με εργοδότες τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα.

122. Πρόσθετα στοιχεία ως προς την εφαρμογή των θεμελιωδών ελευθεριών μεταξύ ιδιωτών απορρέουν από την απόφαση *Walrave*¹²⁸, στην οποία το Δικαστήριο έκρινε ότι η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγενείας των άρθρων 7 ΕΚ, 48 ΕΚ και 59 ΕΚ (άρθρα 18, 45 και 56 ΣΛΕΕ) επιβάλλεται όχι μόνο στη δράση των δημοσίων αρχών, αλλά εκτείνεται εξίσου και σε άλλης φύσεως κανονιστικές διατάξεις –στη συγκεκριμένη περίπτωση αθλητικού συλλόγου– οι οποίες σκοπεύουν στη ρύθμιση, κατά τρόπο συλλογικό, της μισθωτής εργασίας και της παροχής υπηρεσιών. Ως προς τη θεμελίωση της απόφασής του το Δικαστήριο επισημαίνει ότι η κατάργηση, μεταξύ των κρατών μελών, των εμποδίων στην ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων και στην ελεύθερη παροχή υπηρεσιών θα ετίθετο σε κίνδυνο αν θα μπορούσε να εξουδετερώνεται η κατάργηση των φραγμών κρατικής προελεύσεως από εμπόδια προερχόμενα από τη νομική αυτοτέλεια ενώσεων ή οργανισμών μη διεπομένων από το δημόσιο δίκαιο. Εφόσον, κατά τα λοιπά, οι συνθήκες εργασίας σε κάθε κράτος μέλος υπόκεινται σε ρυθμίσεις νόμου και κανονισμών ή συμβάσεων και άλλων δικαιοπραξιών μεταξύ ιδιωτών, ο περιορισμός μόνον των κρατικών φραγμών θα μπορούσε να έχει ως συνέπεια τη μη ενιαία εφαρμογή της σχετικής απαγορεύσεως¹²⁹. Εκ των υστέρων, στην απόφαση *Bosman*¹³⁰ το Δικαστήριο έκρινε ότι οι διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου σχετικά με την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων εφαρμόζονται και όσον αφορά τους κανόνες μετεγγραφής των διεθνών ομοσπονδιών του ποδοσφαίρου FIFA («*Fédération Internationale de Football Association*») και UEFA («*Fédération Européenne des Associations de Football*»).

124 — Για τον λόγο αυτό, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, ο εργαζόμενος θεωρείται συχνά ως κοινωνικά και οικονομικά πιο αδύναμος και ως εκ τούτου άξιος προστασίας συμβαλλόμενος. Βλ., παραδείγματος χάρι, σε σχέση με την ερμηνεία του άρθρου 6 της Συμβάσεως για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενochές, η οποία άνοιξε προς υπογραφή στη Ρώμη στις 19 Ιουνίου 1980 (ΕΕ L 266, σ. 1), την απόφαση της 15ης Μαρτίου 2011, C-29/10, *Koelzsch* (Συλλογή 2011, σ. I-1595, σκέψη 40).

125 — Βλ. *Preis, U. και Temming, F.*, «*Der EuGH, das BVerfG und der Gesetzgeber*», *Neue Zeitschrift für Arbeitsrecht*, 2010, σ. 190. Ορθώς επισημαίνει ο *Thüsing, G.* (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 20), σ. 15, σημείο 34, ότι η αρχή και το τέλος του κράτους έχουν ρευστά όρια.

126 — Βλ. *Rengeling, H.-W. και Szczekalla, P.* (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 45), σ. 182, σημείο 341.

127 — Απόφαση της 8ης Απριλίου 1976, 43/75 (Συλλογή τόμος 1976, σ. 175).

128 — Απόφαση της 12ης Δεκεμβρίου 1974, 36/74 (Συλλογή τόμος 1974, σ. 563).

129 — Οπ.π., σκέψεις 16 έως 19.

130 — Απόφαση *Bosman* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 18).

123. Ωστόσο, τίθεται το ζήτημα αν από τις αποφάσεις *Walrave* και *Bosman* συνάγεται απευθείας το συμπέρασμα ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα μπορούν να τύχουν εν γένει άμεσης εφαρμογής στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών ως γενικές αρχές του δικαίου, δεδομένου ότι και οι δύο υποθέσεις είχαν ως αντικείμενο την εφαρμογή θεμελιωδών ελευθεριών σε σχέση με ιδιωτικούς οργανισμούς, οι οποίοι διέθεταν σε ορισμένο βαθμό ρυθμιστική αρμοδιότητα και ως εκ τούτου είχαν οιονείδη δημόσιο χαρακτήρα. Συνεπώς, θα ήταν δυνατό να υποστηριχθεί ότι η απόφαση του Δικαστηρίου ήταν δικαιολογημένη λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών των σχετικών υποθέσεων. Κατά την άποψη αυτή, δεν μπορεί να γίνει δεκτός κανένας παραλληλισμός με την προκειμένη περίπτωση, εφόσον ο αναιρεσίβλητος της κύριας δίκης δεν είναι ιδιωτικός οργανισμός με αντίστοιχες ρυθμιστικές αρμοδιότητες.

124. Επιπρόσθετο στοιχείο όσον αφορά την άμεση εφαρμογή των γενικών αρχών του δικαίου στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών συνιστά η απόφαση επί της υποθέσεως *Angonese*, η οποία έχει ως αντικείμενο την πρόσβαση στην απασχόληση σε ιδιωτική τράπεζα και στην οποία το Δικαστήριο δέχτηκε ότι «η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας, η οποία διακηρύσσεται στο άρθρο 48 της Συνθήκης (άρθρο 45 ΣΛΕΕ), εφαρμόζεται και στους ιδιώτες»¹³¹.

125. Τέλος, στο πλαίσιο αυτό δεν μπορεί να μην αναφερθεί η απόφαση *Kücükdeveci*¹³², κατά την οποία το Δικαστήριο εφάρμοσε σε σχέση εργασίας μεταξύ ιδιωτών την απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας, η οποία είχε αναγνωρισθεί πρώτη φορά ως γενική αρχή του δικαίου εντός της έννομης τάξεως της Ένωσης στην απόφαση *Mangold*¹³³. Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι το Δικαστήριο, προκειμένου να θεμελιώσει την άμεση εφαρμογή αυτής της γενικής αρχής του δικαίου, διατύπωσε δική του θέση, η οποία χρήζει διεξοδικότερης εκτιμήσεως, από δογματικής απόψεως, κυρίως λόγω του καινοτόμου χαρακτήρα της. Ως εκ τούτου, στο σημείο αυτό παραπέμπω και σε επιπλέον ανάλυσή μου¹³⁴ σχετικά με αυτήν τη θέση, την οποία θα εξετάσω χωριστά και λεπτομερώς.

126. Συνοψίζοντας, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι κατά τη νομολογία αυτή δεν αποκλείεται, καταρχήν, η άμεση εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπό μορφή γενικών αρχών του δικαίου στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών¹³⁵.

Ο κίνδυνος αξιολογικής αντιφάσεως προς τις διατάξεις του Χάρτη

127. Μετά την έναρξη ισχύος του Χάρτη το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών θεμελιωνόταν πλέον στο άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη. Εντούτοις, η γενική αρχή του δικαίου η οποία αναπτύχθηκε από το Δικαστήριο στο πλαίσιο των ανωτέρω σκέψεων και κατ' ουσία προβλέπει το ίδιο δικαίωμα θα μπορούσε να εξακολουθεί να υφίσταται, καθόσον το άρθρο 6 ΣΕΕ παραθέτει ρητώς τον Χάρτη και τα θεμελιώδη δικαιώματα που απορρέουν από τις γενικές αρχές του δικαίου στις παραγράφους 1 και 3¹³⁶. Όσον αφορά τη σχέση των δικαιωμάτων του Χάρτη με τα δικαιώματα που απορρέουν από τις γενικές αρχές του δικαίου, από τις εν λόγω διατάξεις προκύπτει ότι αυτά είναι ισότιμα μεταξύ τους¹³⁷. Κατά συνέπεια, μπορούν να εφαρμοσθούν και σωρευτικώς προκειμένου να εξασφαλισθεί στους ιδιώτες η δυνατότητα να επικαλεσθούν την ευρύτερη προστασία. Βεβαίως, από απόψεως περιεχομένου είναι δυνατό να αλληλεπικαλύπτονται σε σημαντικό βαθμό, εφόσον ο Χάρτης, όπως προκύπτει από το προοίμιό του,

131 — Απόφαση της 6ης Ιουνίου 2000, C-281/98 (Συλλογή 2000, σ. I-4139, σκέψη 36).

132 — Απόφαση *Kücükdeveci* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 3).

133 — Απόφαση *Mangold* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 9, σκέψη 75).

134 — Βλ. σημεία 144 επ. των παρούσων προτάσεων.

135 — Συναφώς, και η γενική εισαγγελίας E. Sharpston στις προτάσεις της της 22ας Μαΐου 2008 στην υπόθεση C-427/06, *Bartsch* (απόφαση της 23ης Σεπτεμβρίου 2008, Συλλογή 2008, σ. I-7245, σημείο 85).

136 — Βλ. Jarass, H., «Bedeutung der EU-Rechtsschutzgewährleistung für nationale und EU-Gerichte», *Neue Juristische Wochenschrift*, 2011, σ. 1394.

137 — Οι Lenaerts, K. και Gutiérrez-Fons, J. A. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 69), σ. 1656, φαίνεται ότι δέχονται την παράλληλη ισχύ των γενικών αρχών του δικαίου και των δικαιωμάτων του Χάρτη, καθόσον αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στον Χάρτη ως σημείο αναφοράς για την αναγνώριση νέων γενικών αρχών του δικαίου. Ομοίως και οι Preis, U. και Temming, T. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 125), σ. 190, οι οποίοι τάσσονται υπέρ της απόψεως ότι το Δικαστήριο εντός της αρμοδιότητάς του κατά το άρθρο 6, παράγραφος 3, ΣΕΕ παράγει στο πλαίσιο της Ένωσης άγραφο, επικουρικό θεμελιώδες δικαίωμα γενικής ελευθερίας δράσεως, εξασφαλίζοντας στους ιδιώτες τη δυνατότητα να αποκρούσουν εν γένει παραβάσεις κανονικών διατάξεων των οδηγιών.

αφενός, επιβεβαιώνει τα δικαιώματα που απορρέουν από τη νομολογία του Δικαστηρίου και, αφετέρου, συνιστά ένδειξη για το περιεχόμενο των κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών μελών. Εντούτοις δεν μπορεί να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο τα δικαιώματα που απορρέουν από γενικές αρχές του δικαίου και εξελίσσονται να παρέχουν ευρύτερη προστασία σε σχέση με τον Χάρτη¹³⁸.

128. Εφόσον γίνεται δεκτό ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα του Χάρτη ισχύουν παράλληλα με τις γενικές αρχές του δικαίου εντός της έννομης τάξεως της Ένωσης, πρέπει εν συνεχεία να σημειωθεί ότι η άμεση εφαρμογή γενικής αρχής του δικαίου η οποία προβλέπει δικαίωμα ετήσιας αδείας ενέχει τον κίνδυνο αξιολογικής αντιφάσεως, τουλάχιστον όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Όπως επισημάνθηκε ήδη, το άρθρο 51, παράγραφος 1, πρώτη περίοδος, του Χάρτη πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι το θεμελιώδες δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη δεν τυγχάνει άμεσης εφαρμογής μεταξύ ιδιωτών. Αν επιτρεπόταν συγχρόνως στους ιδιώτες να επικαλούνται τη γενική αρχή του δικαίου, τότε θα αναιρούνταν ο περιορισμός που έθεσε στον Χάρτη ο νομοθέτης της Ένωσης ως προς τον κύκλο των φορέων υποχρεώσεων οι οποίες απορρέουν από τα θεμελιώδη δικαιώματα.

129. Εντούτοις, η απαίτηση ενιαίας προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων επιτάσσει την κατά το δυνατόν ομοιόμορφη ερμηνεία αμφοτέρων των δικαιωμάτων¹³⁹. Δεδομένου ότι, κατά την πέμπτη αιτιολογική σκέψη του προοιμίου του Χάρτη, τα θεμελιώδη δικαιώματα τα οποία απορρέουν από τις γενικές αρχές του δικαίου και κυρίως η σχετική νομολογία του Δικαστηρίου πρέπει να ενσωματώνονται στην ερμηνεία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Χάρτη, δεν επιτρέπεται να υφίσταται καμία αντίφαση μεταξύ των δύο κατηγοριών θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αντιθέτως, είναι αναγκαία η εναρμονισμένη ερμηνεία κατά την οποία υποχωρεί πάντα το θεμελιώδες δικαίωμα του Χάρτη¹⁴⁰.

130. Στην προκειμένη περίπτωση, δεν θα ήταν δυνατή η εναρμονισμένη ερμηνεία όσον αφορά την άμεση εφαρμογή της γενικής αρχής του δικαίου στη σχέση μεταξύ εργαζομένου και εργοδότη. Η απόφαση του νομοθέτη της Ένωσης να παρέχει μόνον έμμεση προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων –στην περίπτωση της κύριας δίκης με το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη– θεσπίζοντας την υποχρέωση προστασίας εκ μέρους της Ένωσης και των κρατών μελών της, θα ακυρωνόταν εν τέλει αν, κατ' επίκληση των άγραφων γενικών αρχών του δικαίου, υφίστατο η δυνατότητα τριτενέργειας, στο πλαίσιο της οποίας θα μπορούσε να ζητηθεί από τον επιληφθέντα διαφοράς μεταξύ ιδιωτών εθνικό δικαστή να μην εφαρμόσει διατάξεις του εσωτερικού δικαίου οι οποίες αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης. Προκειμένου να αποτραπεί η αξιολογική αντίφαση δεν θα έπρεπε να γίνει δεκτή η άμεση εφαρμογή γενικής αρχής του δικαίου¹⁴¹.

131. Συναφώς, πρέπει να υπογραμμισθεί ότι οι παρούσες παρατηρήσεις ισχύουν μόνον εφόσον το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη και η γενική αρχή του δικαίου αφορούν το ίδιο θεμελιώδες δικαίωμα ή θεμελιώδη δικαιώματα με το ίδιο εύρος προστασίας. Όπως όμως επισημάνθηκε, εισαγωγικά, δεν δύναται να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο τα θεμελιώδη δικαιώματα τα οποία απορρέουν από γενικές αρχές του δικαίου και εξελίσσονται να εξασφαλίζουν ευρύτερη προστασία από τα θεμελιώδη δικαιώματα του Χάρτη. Στην περίπτωση αυτή μπορεί, υπό ορισμένες συνθήκες, να μην ισχύει η αξιολογική αντίφαση προς το άρθρο 51, παράγραφος 1, πρώτη περίοδος, του Χάρτη.

132. Οι ακόλουθες παρατηρήσεις ισχύουν μόνο στην περίπτωση που το Δικαστήριο δεν διαπιστώσει αξιολογική αντίφαση προς το άρθρο 51, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, του Χάρτη κατά την εφαρμογή στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών γενικής αρχής του δικαίου η οποία αφορά τη χορήγηση ετήσιας αδείας.

138 — Βλ. Geiger, R. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 48), άρθρο 6, σ. 45, σημείο 27, και Jarass, H. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 55), σ. 19, σημείο 15.

139 — Συναφώς, Jarass, H. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 136), σ. 1394.

140 — Βλ. Jarass, H. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 55), σ. 19, σημείο 15.

141 — Συναφώς, η De Mol, M. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 50), σημείο 6, σ. 302, δεν δέχεται το οριζόντιο αποτέλεσμα των γενικών αρχών του δικαίου, παραπέμποντας στην αποκλειστική δεσμευτική ισχύ των θεμελιωδών δικαιωμάτων για την Ένωση και τα κράτη μέλη της, όπως προβλέπει το άρθρο 51, παράγραφος 1, πρώτη περίοδος, του Χάρτη.

Δυνατότητα εφαρμογής επί του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών

133. Εφόσον δεν μπορεί να αποκλεισθεί, καταρχήν, το ενδεχόμενο άμεσης εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπό μορφή γενικών αρχών του δικαίου στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, οφείλει να ερευνηθεί αν συντρέχουν οι σχετικές προϋποθέσεις.

– Αναγνώριση υποκειμενικού δικαιώματος

134. Συναφώς, το επίμαχο, εν προκειμένω, δικαίωμα ετήσιας αδείας θα πρέπει να σκοπεί στην αναγνώριση δικαιωμάτων. Όπως διαπιστώθηκε ήδη, η γενική αρχή του δικαίου εξασφαλίζει δικαίωμα, στο μέτρο που θεμελιώνει δικαίωμα του εργαζομένου έναντι του εργοδότη με ουσιαστικό περιεχόμενο την προσωρινή απαλλαγή από την υποχρέωση εργασίας προκειμένου ο εργαζόμενος να έχει στη διάθεσή του εύλογο χρόνο αναπαύσεως. Συνεπώς, τηρείται η πρώτη προϋπόθεση της δυνατότητας άμεσης εφαρμογής.

– Απαλλαγμένη αιρέσεων και αρκούντως ακριβής

135. Περαιτέρω, η γενική αρχή του δικαίου θα έπρεπε να είναι απαλλαγμένη αιρέσεων και αρκούντως ακριβής, προκειμένου να προβληθεί έναντι του ιδιώτη εργοδότη. Απαλλαγμένη αιρέσεων θεωρείται η διάταξη η οποία μπορεί να εφαρμοσθεί ανεπιφυλάκτως και άνευ όρων χωρίς να απαιτείται η έκδοση επιπρόσθετων πράξεων από τα όργανα των κρατών μελών ή της Ένωσης¹⁴². Αρκούντως ακριβής είναι η διάταξη η οποία επιβάλλει υποχρέωση χωρίς διφορούμενη διατύπωση¹⁴³, είναι, δηλαδή, πλήρης από νομικής απόψεως και ως εκ τούτου μπορεί να εφαρμοσθεί από κάθε δικαστήριο¹⁴⁴.

136. Αβέβαιο είναι όμως αν αυτές οι προϋποθέσεις συντρέχουν ως προς το δικαίωμα ετήσιας αδείας, δεδομένου ότι είναι ασαφές το πραγματικό πεδίο προστασίας της γενικής αρχής του δικαίου. Καθόσον το εύρος αυτού του πεδίου δεν μπορεί να καθορισθεί αναμφίβολα και οριστικά εκ προοιμίου, θα έπρεπε να εξετάζεται σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση αν το εν λόγω πεδίο προστασίας θίγεται ενδεχομένως από πράξη της Ένωσης και/ή των κρατών μελών της. Το καθήκον αυτό ανήκει στο Δικαστήριο το οποίο είναι αρμόδιο για την ερμηνεία των γενικών αρχών του δικαίου¹⁴⁵.

137. Για να θεωρηθεί αρκούντως ακριβής, η γενική αρχή του δικαίου θα έπρεπε να περιλαμβάνει αρκετές πτυχές του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών, η ρύθμιση των οποίων όμως απόκειται ευλόγως μόνο στον νομοθέτη, ώστε να λαμβάνονται υπόψη με κατάλληλο και εύλικτο τρόπο οι απαιτήσεις της κάθε εποχής. Τα ζητήματα τα οποία χρήζουν ρυθμίσεως αφορούν ενδεικτικά, επί παραδείγματι, τον αριθμό των ημερών αδείας σχετικά με τις οποίες γεννάται και το ερώτημα αν εννοείται ένας συγκεκριμένος αριθμός ή ένας ελάχιστος αριθμός ημερών. Επιπλέον, η γενική αρχή του δικαίου, προκειμένου να τύχει άμεσης εφαρμογής έναντι του εργοδότη, πρέπει να ορίζει τον τρόπο κατανομής των ημερών αδείας κατά έτος με κριτήριο τον σκοπό αναπαύσεως που επιτυγχάνεται με την ετήσια άδεια. Περαιτέρω, η γενική αρχή του δικαίου θα έπρεπε να λαμβάνει υπόψη και τις ιδιαιτερότητες κάθε οικονομικού κλάδου, προβλέποντας εν ανάγκη ειδικές ρυθμίσεις χωριστά για κάθε τομέα δραστηριότητας.

142 — Βλ. τις αποφάσεις της 4ης Δεκεμβρίου 1974, 41/74, Van Duyn (Συλλογή τόμος 1974, σ. 537, σκέψεις 13 έως 14), της 12ης Μαΐου 1987, 372/85 έως 374/85, Traen (Συλλογή 1987, σ. 2141, σκέψη 25), της 20ής Σεπτεμβρίου 1988, 31/87, Beentjes (Συλλογή 1988, σ. 4635, σκέψη 43), της 23ης Φεβρουαρίου 1994, C-236/92, Comitato di coordinamento per la difesa della Cava κατά Regione Lombardia (Συλλογή 1994, σ. I-483, σκέψη 9).

143 — Βλ. αποφάσεις της 22ας Σεπτεμβρίου 1983, 271/82, Auer (Συλλογή 1983, σ. 2727, σκέψη 16), της 15ης Δεκεμβρίου 1983, 5/83, Rienks (Συλλογή 1983, σ. 4233, σκέψη 8), Marshall (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 20, σκέψη 52), της 4ης Δεκεμβρίου 1986, 71/85, Federatie Nederlandse Vakbeweging (Συλλογή 1986, σ. 3855, σκέψη 18), και Comitato di coordinamento per la difesa della Cava κατά Regione Lombardia (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 142, σκέψη 10).

144 — Βλ. αποφάσεις της 27ης Ιουνίου 1989, 50/88, Kühne (Συλλογή 1989, σ. 1925, σκέψη 26), και της 22ας Μαΐου 1980, 131/79, Santillo (Συλλογή 1980/II, σ. 171, σκέψη 13).

145 — Βλ. Fischinger, P. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 34), σ. 206, ο οποίος εξηγεί σχετικά με την περίπτωση της απαγορεύσεως διακρίσεων λόγω ηλικίας ότι εξετάζοντας αν υφίσταται παραβίαση γενικής αρχής του δικαίου είναι αναγκαίο, κατ' αρχάς, να διαπιστωθεί καθαυτό το περιεχόμενο της επίμαχης γενικής αρχής του δικαίου (ήτοι χωρίς τη συνδρομή κανόνα του παραγώγου δικαίου).

138. Βεβαίως, καθίσταται πρόδηλο ότι αυτό θα ήταν αδύνατο. Αφενός, δεν θα μπορούσε να υπάρξει τόσο περιεκτική γενική αρχή του δικαίου δίχως να αμφισβητηθεί συγχρόνως η εννοιολογική οριοθέτηση προς τους ειδικούς κανόνες του δικαίου¹⁴⁶. Αφετέρου, πρέπει να συνεκτιμηθεί ότι η ρύθμιση αυτών των λεπτομερειών εμπίπτει στην αρμοδιότητα του νομοθέτη. Κυρίως για αυτόν τον λόγο και τα Συντάγματα των κρατών μελών που αναγνωρίζουν ρητώς το δικαίωμα ετήσιας αδείας ως θεμελιώδες δικαίωμα παραχωρούν στον εθνικό νομοθέτη τη ρύθμιση των εκτελεστικών λεπτομερειών. Παρόμοια είναι η κατάσταση και στο πλαίσιο της Ένωσης όσον αφορά τη σχέση μεταξύ του άρθρου 31 του Χάρτη και της οδηγίας 2003/88.

139. Κατά τις Συνθήκες, τη νομοθετική αρμοδιότητα της Ένωσης ασκούν από κοινού το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Η ρυθμιστική αρμοδιότητα την οποία ασκούν σε νομοθετικό επίπεδο ως προς το δικαίωμα αδείας ως ζήτημα του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης πρέπει οπωσδήποτε να διατηρηθεί. Τούτο επιτάσσουν όχι μόνον οι προαναφερθέντες πρακτικοί λόγοι, αλλά και η θεσμική ισορροπία εντός της Ένωσης. Αυτή δεν στηρίζεται στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών κατά την έννοια του δημοσίου δικαίου, αλλά στην αρχή της διάκρισης των λειτουργιών, κατά την οποία οι λειτουργίες της Ένωσης πρέπει να ασκούνται από τα θεσμικά όργανα στα οποία η Συνθήκη ανέθεσε τα συναφώς καταλληλότερα μέσα. Αντίθετα προς την αρχή της διακρίσεως των εξουσιών, η οποία σκοπεί μεταξύ άλλων στην προστασία του ατόμου μετριάζοντας την εξουσία του κράτους, η αρχή της διακρίσεως των λειτουργιών έχει ως σκοπό να εξασφαλίζει την αποτελεσματική επίτευξη των στόχων της Ένωσης¹⁴⁷.

140. Όπως έχω επισημάνει και στις προτάσεις μου στην υπόθεση C-101/08 (Audiolux), το Δικαστήριο ως θεσμικό όργανο της Ένωσης κατά την έννοια του άρθρου 12, παράγραφος 1, ΕΕ αποτελεί επίσης μέρος της εν λόγω θεσμικής ισορροπίας¹⁴⁸. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι το Δικαστήριο, υπό την ιδιότητά του του δικαστικού οργάνου της Ένωσης που καλείται στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του να διαφυλάσσει το δίκαιο κατά την ερμηνεία και εφαρμογή της Συνθήκης, σέβεται τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου και του Κοινοβουλίου στον νομοθετικό τομέα¹⁴⁹. Αυτό προϋποθέτει κατ' ανάγκην ότι, αφενός, το Δικαστήριο υπογραμμίζει το καθήκον του νομοθέτη της Ένωσης να νομοθετεί στον τομέα της οργανώσεως του χρόνου εργασίας, το οποίο του ανατέθηκε με τη Συνθήκη, και, αφετέρου, εξακολουθεί να επιδεικνύει την απαιτούμενη επιφυλακτικότητα κατά τη διαμόρφωση γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης, οι οποίες ίσως θα μπορούσαν να είναι αντίθετες προς τους σκοπούς του νομοθέτη.

141. Η άμεση εφαρμογή γενικής αρχής του δικαίου η οποία θα θέσπιζε δικαίωμα ετήσιας αδείας του εργαζομένου έναντι του εργοδότη θα προϋπέθετε, κατ' αρχάς, ότι το Δικαστήριο κατά την ερμηνεία αυτής της αρχής θα της προσέδιδε αρκούντως ακριβές κανονιστικό περιεχόμενο, αλλά στην περίπτωση αυτή, λόγω του πλήθους των σχετικών αναγκαίων ρυθμίσεων, θα ασκούσε εν τέλει αρμοδιότητες οι οποίες παραδοσιακά ανήκουν στον νομοθέτη της Ένωσης. Εφόσον αυτό δεν επιτρέπεται, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η εν λόγω γενική αρχή του δικαίου, τουλάχιστον αυτούσια, δεν μπορεί να θεωρηθεί απαλλαγμένη αιρέσεων, αλλά αντιθέτως χρήζει διαμορφώσεως από τον νομοθέτη.

146 — Βλ. De Mol, M. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 50), σ. 301, η οποία χαρακτηρίζει αξιοσημείωτη την αναγνώριση οριζοντίου αποτελέσματος γενικής αρχής του δικαίου στην απόφαση Küçükdeveci, καθόσον θεωρεί ότι οι γενικές αρχές του δικαίου διακρίνονται, πρώτον, λόγω της προστασίας που παρέχουν υπό κανονικές συνθήκες στον ιδιώτη όσον αφορά τη σχέση του με το κράτος και, δεύτερον, «λόγω του αφηρημένου χαρακτήρα τους, αφού υποδεικνύουν μόνον κατεύθυνση, δίχως να θεσπίζουν συγκεκριμένο κανόνα δικαίου».

147 — Συναφώς Schweitzer, M., Hummer, W. και Obwexer, W., *Europarecht*, σ. 178, σημείο 653• η Sariyannidou, E. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 59), σ. 122, αναφέρεται επίσης σε «διάκριση λειτουργιών». Κατά τον Oppermann, T. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 73), § 5, σημείο 5, σ. 80, στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα η διάκριση των κρατικών εξουσιών μεταξύ της νομοθετικής, της εκτελεστικής και της δικαστικής έχει πάρει τη μορφή ειδικής θεσμικής ισορροπίας μεταξύ των κοινοτικών οργάνων. Ειδικότερα, μεταξύ του Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου και της Επιτροπής κατανέμονται τα καθήκοντα διαφορετικά απ' ό,τι σε κρατικό επίπεδο. Και στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα υπάρχουν αμοιβαίοι έλεγχοι και ισορροπία των εξουσιών («checks and balances»). Η θεσμική ισορροπία των οργάνων αντικατοπτρίζει θεμελιώδη αρχή του κράτους δικαίου. Επιτάσσει κάθε όργανο να ασκεί τις αρμοδιότητές του σεβόμενο τις αρμοδιότητες των άλλων οργάνων και οι παραβάσεις αυτού του κανόνα να μπορούν να τιμωρούνται μέσω του ελέγχου του Δικαστηρίου.

148 — Βλ. τις προτάσεις μου της 30ής Ιουνίου 2009, C-101/08, Audiolux (απόφαση της 15ης Οκτωβρίου 2009, Συλλογή 2009, σ. I-9823, σημείο 107).

149 — Η Sariyannidou, E. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 59), σ. 137, έχει τη γνώμη ότι το άρθρο 220 ΕΚ αναθέτει τελικώς στο Δικαστήριο την αρμοδιότητα να καθορίζει τι είναι «δίκαιο», χωρίς πάντως η σχετική αρμοδιότητά του να οροθετείται επακριβώς. Στο πλαίσιο της διαμορφώσεως γενικών αρχών του δικαίου, το Δικαστήριο έκανε ευρέως χρήση της αρμοδιότητάς του για την εξέλιξη του δικαίου μέσω της νομολογίας. Η συγγραφέας εκφράζει τον φόβο ότι αυτό θα μπορούσε να εξαλείψει τα όρια μεταξύ δικαστικής και πολιτικής δραστηριότητας.

142. Κατά συνέπεια, η γενική αρχή του δικαίου δεν πληροί τις προϋποθέσεις ώστε να μπορεί να εφαρμοσθεί άμεσα στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών.

– Συμπέρασμα

143. Από τις ανωτέρω παρατηρήσεις προκύπτει ότι επί διαφοράς μεταξύ ιδιωτών το αιτούν δικαστήριο δεν μπορεί να στηριχθεί σε γενική αρχή του δικαίου προκειμένου να μην εφαρμόσει διατάξεις του εθνικού δικαίου οι οποίες αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης χωρίς να είναι δυνατή η σύμφωνη προς τις οδηγίες ερμηνεία τους.

iii) Εφαρμογή της γενικής αρχής του δικαίου όπως συγκεκριμενοποιείται από την οδηγία 2003/88

144. Άλλο ενδεχόμενο συνιστά η εφαρμογή της ανωτέρω γενικής αρχής του δικαίου όπως συγκεκριμενοποιείται από την οδηγία 2003/88¹⁵⁰.

– Η θέση του Δικαστηρίου στην απόφαση Küçükdeveci

145. Στην απόφαση Küçükdeveci, την οποία επικαλούνται στις παρατηρήσεις τους ορισμένοι εκ των μετεχόντων στη διαδικασία, το Δικαστήριο υιοθετεί παρόμοια θέση επιβεβαιώνοντας ότι κάθε εθνικό δικαστήριο υποχρεούται να επιβάλλει την απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας όπως αυτή συγκεκριμενοποιείται από την οδηγία 2000/78 για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία¹⁵¹, παραλείποντας εν ανάγκη την εφαρμογή κάθε διατάξεως του εθνικού δικαίου η οποία αντιβαίνει στην εν λόγω απαγόρευση¹⁵².

146. Με τη διαπίστωση αυτή το Δικαστήριο επεκτείνει την αρχή της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης έναντι του εθνικού δικαίου στις λεγόμενες οριζόντιες σχέσεις¹⁵³. Η ανωτέρω θέση συνάδει και με τη μέχρι τούδε νομολογία σχετικά με τη μη αναγνώριση άμεσου οριζοντίου αποτελέσματος των οδηγιών¹⁵⁴, καθόσον το Δικαστήριο δεν έκρινε ότι η οδηγία 2000/78 πρέπει να εφαρμοσθεί σε σχέση μεταξύ ιδιωτών, παρά μόνον ότι η απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας που συγκεκριμενοποιείται από την εν λόγω οδηγία συνιστά –όπως επισημάνθηκε ήδη στην απόφαση Mangold¹⁵⁵– γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης ως ειδική εφαρμογή της γενικής αρχής της ίσης μεταχείρισεως¹⁵⁶. Η θέση του Δικαστηρίου στην απόφαση Küçükdeveci στηρίζεται κατ' ουσία στη λογική ότι γενική αρχή όπως αυτή της απαγόρευσης διακρίσεων λόγω ηλικίας πρέπει να επιβάλλεται δεόντως και σε εθνικό επίπεδο προς όφελος της ατομικής έννομης προστασίας αλλά και της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης¹⁵⁷. Από δογματικής απόψεως, η θέση αυτή συνιστά μετεξέλιξη της νομολογίας που αναπτύχθηκε στην απόφαση Mangold.

150 — Βλ. επίσης Seifert, A. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 808, ο οποίος θεωρεί πιθανή την κατ' αναλογία εφαρμογή των νομολογιακών αρχών που αναπτύχθηκαν στην απόφαση Küçükdeveci σε άλλα πεδία προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων. Παραπέμπει σχετικά στο θεμελιώδες δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, το οποίο συγκεκριμενοποιείται κυρίως στην οδηγία περί οργάνωσης του χρόνου εργασίας.

151 — ΕΕ L 303, σ. 16.

152 — Απόφαση Küçükdeveci (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 3, σκέψη 53).

153 — Βλ. Simon, D., «L'invocabilité des directives dans les litiges horizontaux: confirmation ou infléchissement», *Europe: actualité du droit communautaire*, 2010, αριθ. 3, σ. 7, σημείο 19.

154 — Βλ. Seifert, A. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 806, ο οποίος υποστηρίζει ότι η χρήση γενικής αρχής του δικαίου από το Δικαστήριο συνιστά το μέσο προκειμένου να αποτραπεί η αντίφαση προς την ίδια τη νομολογία του Δικαστηρίου η οποία αφορά τη μη αναγνώριση άμεσου οριζοντίου αποτελέσματος των οδηγιών μεταξύ ιδιωτών.

155 — Απόφαση Mangold (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 9, σκέψη 75).

156 — Απόφαση Küçükdeveci (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 3, σκέψη 50).

157 — Όπ.π. (σκέψη 51).

147. Εντούτοις, κατά τις παρατηρήσεις του Δικαστηρίου, δυνατότητα άμεσης εφαρμογής της απαγορεύσεως διακρίσεων λόγω ηλικίας όπως συγκεκριμενοποιείται στην οδηγία 2000/78 στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών υφίσταται μόνον υπό συγκεκριμένες συνθήκες. Συναφώς, θα πρέπει στην περίπτωση της κύριας δίκης να υπάρχει, κατ' αρχάς, αντικειμενικώς αδικαιολόγητη άνιση μεταχείριση λόγω ηλικίας, η οποία πρέπει να διερευνηθεί κατά τις προϋποθέσεις εφαρμογής της οδηγίας 2000/78¹⁵⁸. Περαιτέρω, πρέπει η εκάστοτε εθνική ρύθμιση να αφορά έναν τομέα διεπόμενο από την εν λόγω οδηγία¹⁵⁹.

– Δυνατότητα εφαρμογής αυτής της θέσεως επί του δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών

Προϋποθέσεις εφαρμογής

148. Η κατ' αναλογία εφαρμογή αυτής της θέσεως στην περίπτωση της κύριας δίκης, προκειμένου να αναγνωρισθεί στο εθνικό δικαστήριο η αρμοδιότητα να μην εφαρμόσει εν ανάγκη διατάξεις εσωτερικού δικαίου οι οποίες αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης, θα προϋπέθετε μεταξύ άλλων ότι το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών, πέραν της κωδικοποίησής του στο πλαίσιο του παραγώγου δικαίου με το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88, κατατάσσεται ιεραρχικά εντός της έννομης τάξεως της Ένωσης ως γενική αρχή του δικαίου, πράγμα το οποίο έγινε δεκτό από τη μέχρι τούδε ανάλυση¹⁶⁰.

149. Πρόσθετο όρο θα αποτελούσε η ύπαρξη σχέσεως εργασίας, η οποία είναι δεδομένη στην περίπτωση της κύριας δίκης. Τέλος, θα έπρεπε να υφίσταται και δικαίωμα αδείας κατά τους όρους της οδηγίας. Τούτο θα εξασφάλιζε ότι η γενική αρχή του δικαίου δεν εφαρμόζεται απεριορίστως, αλλά μόνον στον βαθμό που η οικεία εθνική ρύθμιση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2003/88. Και αυτή η προϋπόθεση συντρέχει στην περίπτωση της κύριας δίκης, διότι το αντικείμενο της επίμαχης στην υπό κρίση διαφορά ρυθμίσεως είναι όρος τον οποίο έθεσε ο εθνικός νομοθέτης ως προς τη λήψη ετήσιας αδείας¹⁶¹.

150. Προκειμένου να ενεργοποιηθεί η γενική αρχή του δικαίου και να μπορεί να αντισταχθεί στο εθνικό δίκαιο, είναι εν τέλει αναγκαία η ύπαρξη προσβολής του δικαιώματος αδείας το οποίο θεμελιώνεται στην οδηγία. Τούτο έγινε ήδη δεκτό κατά την εξέταση του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος¹⁶².

151. Από τυπικής απόψεως, λοιπόν, θα μπορούσαν να συντρέχουν οι προϋποθέσεις άμεσης εφαρμογής του δικαιώματος ετήσιας αδείας υπό μορφή γενικής αρχής του δικαίου όπως συγκεκριμενοποιείται με την οδηγία 2003/88. Ωστόσο, κρίνεται εύλογο να εκτιμηθούν τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα αυτής της θέσεως προτού ληφθεί υπόψη στο πλαίσιο της προκειμένης υποθέσεως¹⁶³.

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα αυτής της θέσεως

152. Το πλεονέκτημα αυτής της θέσεως συνίσταται στο ότι εκτοπίζει την προαναφερθείσα ανεπάρκεια της άμεσης εφαρμογής αυτούσιας της γενικής αρχής του δικαίου¹⁶⁴. Τούτο ισχύει κατά κύριο λόγο όσον αφορά την απαίτηση περί «αρκούντως ακριβούς» περιεχομένου. Καθόσον η οδηγία συγκεκριμενοποιεί τη γενική αρχή του δικαίου, η τελευταία αποκτά την ακρίβεια του περιεχομένου η οποία απαιτείται για την άμεση εφαρμογή της.

158 — Όπ.π. (σκέψεις 28 έως 43).

159 — Όπ.π. (σκέψεις 25 και 26).

160 — Βλ. σημεία 110 έως 114 των παρουσών προτάσεων.

161 — Βλ. σημείο 47 των παρουσών προτάσεων.

162 — Βλ. σημείο 53 των παρουσών προτάσεων.

163 — Βλ., συναφώς, τις προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott της 6ης Μαΐου 2010 στην υπόθεση C-104/09, Roca Álvarez (απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2010, Συλλογή 2010, σ. I-8661, σημείο 55), στις οποίες παρατίθενται οι αποφάσεις Mangold και Küçükdeveci και τίθεται το ερώτημα αν το Δικαστήριο θα επέκτεινε το άμεσο οριζόντιο αποτέλεσμα και σε άλλες γενικές αρχές όπως η απαγόρευση διακρίσεων λόγω φύλου. Κατά την άποψη της γενικής εισαγγελέα πριν από αυτήν την εξέλιξη θα ήταν αναγκαίο να αναλυθεί η δογματική θεμελίωση και τα όρια του εν λόγω αμφισβητούμενου άμεσου οριζόντιου αποτελέσματος. Ομοίως, οι Thüsing, G. και Horler, S., «Besprechung des Urteils Küçükdeveci», *Common Market Law Review*, 2010, σ. 1171, τάσσονται υπέρ της λεπτομερέστερης δογματικής θεμελίωσης αυτής της θέσεως.

164 — Βλ. σημείο 136 των παρουσών προτάσεων.

153. Εντούτοις πρέπει να επισημανθούν οι αμφιβολίες μου σχετικά με τη δογματική ορθότητα της εν λόγω θέσεως, τις οποίες και θα αναλύσω ακολούθως.

– Κίνδυνος συγχύσεως των πηγών του δικαίου

154. Οι αμφιβολίες μου αφορούν, κατ' αρχάς, τον ενδεχόμενο κίνδυνο μη επιτρεπόμενης συγχύσεως πηγών του δικαίου διαφορετικού ιεραρχικού επιπέδου εντός της έννομης τάξεως της Ένωσης, ο οποίος προκύπτει από την κοινή εφαρμογή γενικής αρχής του δικαίου και οδηγίας.

155. Αντικειμενικώς, η επίμαχη θέση στηρίζεται κατ' ουσία στο δεδομένο ότι το περιεχόμενο της γενικής αρχής του δικαίου πρέπει να εκφράζεται και στην οδηγία και ως εκ τούτου δεν απαιτείται, καταρχήν, να ορισθεί χωριστά αυτό το περιεχόμενο με τη χρήση ερμηνευτικής μεθόδου. Εξάλλου, το πεδίο προστασίας της γενικής αρχής συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με εκείνο των ειδικότερων διατάξεων της οδηγίας¹⁶⁵.

156. Το μειονέκτημα όμως συνίσταται στο ότι δεν προβλέπονται καθόλου τα πραγματικά όρια του πεδίου προστασίας της εκάστοτε γενικής αρχής του δικαίου ούτε και αν η οδηγία περιλαμβάνει ενδεχομένως ευρύτερες ρυθμίσεις, οι οποίες δεν εμπίπτουν στο σχετικό πεδίο προστασίας¹⁶⁶. Το δεδομένο πάνω στο οποίο θεμελιώνεται αυτή η θέση είναι παραπλανητικό αφού όχι μόνο δεν είναι αναγκαίο το περιεχόμενο της οδηγίας να συμφωνεί με εκείνο του πρωτογενούς δικαίου, αλλά στην πραγματικότητα αυτό συμβαίνει κατ' εξαίρεση, διότι το παράγωγο δίκαιο περιλαμβάνει συνήθως ευρύτερες ρυθμίσεις¹⁶⁷. Το γεγονός αυτό δημιουργεί προβλήματα καθόσον σε τέτοια περίπτωση θα αποκλειόταν η εν λόγω θέση. Αν η θέση αυτή, όπως εκφράζεται από το Δικαστήριο, σκοπεί πράγματι στην εφαρμογή της γενικής αρχής του δικαίου, θα ήταν δογματικώς ορθό να ορισθεί, χωριστά το περιεχόμενό της αντί να συναχθεί αντίστροφο συμπέρασμα επ' αυτού βάσει των διατάξεων της οδηγίας¹⁶⁸.

157. Εφόσον η επίμαχη θέση δεν λαμβάνει υπόψη ως αφετηρία για τη διακρίβωση του πεδίου προστασίας της ρύθμισης την ίδια τη γενική αρχή του δικαίου, αλλά την οδηγία¹⁶⁹, ελλοχεύει ο κίνδυνος στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας να θεωρείται ολοένα και περισσότερο κανονιστικό περιεχόμενο της οδηγίας ως τμήμα της γενικής αρχής του δικαίου. Με άλλα λόγια, η οδηγία θα μπορούσε να εξελιχθεί θεωρητικώς σε σημείο αναφοράς το οποίο θα διεύρυνε ανεξάντλητα το πεδίο προστασίας της γενικής αρχής του δικαίου και μακροπρόθεσμα θα επέφερε ενδεχομένως τη συγχώνευση πηγών του δικαίου διαφορετικού ιεραρχικού επιπέδου¹⁷⁰. Σε τελική ανάλυση, η διαδικασία αυτή θα είχε ως συνέπεια τη μη αναστρέψιμη «παγίωση» του σχετικού κανονιστικού περιεχομένου. Όντως, η αυξανόμενη υπαγωγή κανονιστικού περιεχομένου της οδηγίας στο πεδίο προστασίας της γενικής αρχής του δικαίου θα προήγαγε το εν λόγω περιεχόμενο σε επίπεδο πρωτογενούς δικαίου, στο οποίο ο νομοθέτης δεν ασκεί επιρροή και ως εκ τούτου δεν θα είχε πλέον τη δυνατότητα να τροποποιήσει την οδηγία.

165 — Βλ. De Mol, M. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 50), σ. 305, η οποία ορθώς υποστηρίζει ότι το Δικαστήριο στην προσέγγισή του εξομοιώνει σε μεγάλο βαθμό τη γενική αρχή του δικαίου με την οδηγία.

166 — Την ίδια ένσταση εκφράζει και ο Simon, D. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 153), αριθ. 3, σ. 4, σημείο. 7. Κατά την άποψη του συγγραφέα, η θέση αυτή δεν ορίζει επακριβώς το βεληκεές της γενικής αρχής του δικαίου περί απαγόρευσης διακρίσεων λόγω ηλικίας ούτε της συγκεκριμενοποιήσεώς του, αλλά ούτε και καθαυτής της οδηγίας.

167 — Συναφώς, Fischinger, P. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 34), σ. 207.

168 — Βλ. Fischinger, P. (προπαρατεθείς στην υποσημείωση 34), σ. 207, ο οποίος είναι της απόψεως ότι η θέση που διατυπώνεται στην απόφαση Küçükdeveci εξομοιούται σε εθνικό επίπεδο με την προσπάθεια αντήσεως του πεδίου προστασίας συνταγματικά κατοχυρωμένου θεμελιώδους δικαιώματος από το περιεχόμενο νόμου.

169 — Βλ. Mörsdorf, O., «Diskriminierung jüngerer Arbeitnehmer – Unanwendbarkeit von § 622 II 2 BGB wegen Verstoßes gegen das Unionsrecht», *Neue Juristische Wochenschrift*, 2010, σ. 1048, ο οποίος σημειώνει ότι στην απόφαση Küçükdeveci το Δικαστήριο –πρά τα τους αντίθετους ισχυρισμούς– δεν εξετάζει τη συμβατότητα του εθνικού δικαίου με το δίκαιο της Ένωσης κατά τους αφηρημένους νομικούς κανόνες του πρωτογενούς δικαίου (ήτοι τις γενικές αρχές του δικαίου), αλλά κατά την οδηγία, η οποία περιλαμβάνει λεπτομερείς ρυθμίσεις. Ο Fischinger, P. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 34), σ. 206, υποστηρίζει ότι η θέση που υιοθετείται στην απόφαση Küçükdeveci αντλεί στην πράξη τις προϋποθέσεις από την οδηγία και τις συνέπειες από το πρωτογενές δίκαιο.

170 — Ο Fischinger, P. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 34), σ. 207, εικάζει ότι το Δικαστήριο άφησε ανοιχτή μία πίσω πόρτα στην απόφαση Küçükdeveci, προκειμένου να αναβαθμίσει και στο μέλλον το περιεχόμενο οδηγιών σε πρωτογενές δίκαιο νέας κοπής.

158. Δεδομένου ότι το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών συνιστά θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα το οποίο —ως εκ της φύσεώς του— χρήζει συγκεκριμενοποίησης σε σημαντικό βαθμό και η χορήγησή του εξαρτάται από την εκάστοτε οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα¹⁷¹, η επίμαχη θέση θα μπορούσε να έχει σοβαρές συνέπειες όσον αφορά την Ένωση και τα κράτη μέλη της. Πρέπει να επισημανθεί ότι κατά τη συγκεκριμενοποίηση τέτοιας γενικής αρχής του δικαίου από τον νομοθέτη είναι αναγκαία ορισμένη ευελιξία, καθόσον αυτό που η κοινωνία θεωρεί «κοινωνικό» ή «κοινωνικά δίκαιο», αφενός, μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου και, αφετέρου, στηρίζεται συχνά σε συμβιβασμούς¹⁷². Περαιτέρω, πρέπει να τονισθεί ότι κατά την εφαρμογή της λογικής του κοινωνικού κράτους πρέπει να συνεκτιμάται η κρατούσα οικονομική κατάσταση της Ένωσης και των κρατών μελών της. Ως εκ τούτου, πρέπει να αποτρέπεται η παγίωση κοινωνικών σταθερών χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα.

159. Βεβαίως, τούτο δεν σημαίνει ότι η κοινωνική διάσταση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης δεν απαιτεί την προσοχή της Ένωσης. Η προώθηση της κοινωνικής συνοχής υπό την έννοια της «αλληλεγγύης» είναι και παραμένει σημαντικός σκοπός της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης όπως προκύπτει σαφώς από το άρθρο 2 («αλληλεγγύη» ως αρχή της Ένωσης) και το άρθρο 3, παράγραφος 3, ΣΕΕ («καταπολέμηση κοινωνικού αποκλεισμού», «κοινωνική δικαιοσύνη», «ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών», «αλληλεγγύη μεταξύ των γενεών», «προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού») καθώς και από το άρθρο 9 ΣΛΕΕ («προαγωγή υψηλού επιπέδου απασχόλησης», «διασφάλιση κατάλληλης κοινωνικής προστασίας», «καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού»). Ως εκ τούτου, λοιπόν, η ευχέρεια διαμορφώσεως την οποία διαθέτει ο νομοθέτης της Ένωσης στο πλαίσιο της υποχρέωσης προστασίας που απορρέει από θεμελιώδες δικαίωμα πρέπει να συνιστά αντικείμενο προστασίας.

– Ελλείπουσα συγκεκριμενοποίηση από την οδηγία

160. Ακόμα και αν το Δικαστήριο δεν συμμεριζόταν αυτές τις αμφιβολίες, δεν θα ήταν βέβαιο ότι η θέση που υιοθετήθηκε στην απόφαση Küçükdeveci θα μπορούσε να μεταφερθεί και στην περίπτωση της κύριας δίκης, καθόσον η οδηγία 2003/88 δεν συγκεκριμενοποιεί αρκούντως τη γενική αρχή του δικαίου, προκειμένου να καταστεί δυνατή η άμεση εφαρμογή της στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών.

161. Η οδηγία 2003/88 προβλέπει σειρά ειδικών ρυθμίσεων οι οποίες καθιστούν δυνατή, επί παραδείγματι, στο άρθρο 15 τη θέσπιση ευνοϊκότερων εθνικών διατάξεων και στο άρθρο 17 αποκλίσεις και εξαιρέσεις από ορισμένες κομβικές διατάξεις της οδηγίας¹⁷³. Επιπροσθέτως, αναγνωρίζει ευρεία ευχέρεια διαμορφώσεως στα κράτη μέλη. Κατά το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88, «τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους ετήσια άδεια μετ' αποδοχών, [...] σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές». Άλλωστε, συγκεκριμένες απαντήσεις σε ουσιώδη ζητήματα του δικαιώματος αδείας, όσον αφορά, για

171 — Συναφώς, ο Frenz, W. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 137, σημείο 453, εξαρτά την άσκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων και από τις οικονομικές δυνατότητες. Βλ. Riesenhuber, K. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 50), σ. 49 επ., σημείο 34, ο οποίος παραπέμπει στο ιστορικό θεσπίσεως του τίτλου IV («Αλληλεγγύη») επισημαίνοντας ότι η ένταξη των κοινωνικών θεμελιωδών δικαιωμάτων στον Χάρτη αμφισβητήθηκε έντονα κατά τη συνέλευση, διότι υπήρχε φόβος ότι η αναγνώριση κοινωνικών δικαιωμάτων θα είχε ως συνέπεια την υπέρμετρη οικονομική επιβάρυνση της Ένωσης και των κρατών μελών. Υπέρ της θεσπίσεως τους συνηγορούσε, αντιθέτως, η αδιάσπαστη συνοχή των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων καθώς και το γεγονός ότι ο Κοινοτικός Χάρτης των Κοινωνικών Δικαιωμάτων είχε ήδη ληφθεί υπόψη στο άρθρο 136, παράγραφος 1, και στο άρθρο 151 ΣΛΕΕ. Το αποτέλεσμα ήταν συμβιβαστικό, καθόσον θεσπίστηκαν κοινωνικά δικαιώματα, αλλά διαμορφώθηκαν με πιο αδύναμο τρόπο, δίχως χαρακτήρα αξιώσεως. Σε πολλές περιπτώσεις ο Χάρτης δεν περιέχει αυτόνομες εγγυήσεις, αλλά παραπέμπει σχετικά με το «αν» και το «πώς» της προστασίας στο δίκαιο της Ένωσης και στο εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών.

172 — Βλ. Frenz, W. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37), σ. 1059, σημείο 3540, ο οποίος προσπαθεί να εξηγήσει για ποιον λόγο ο Χάρτης στερείται πληρότητας ειδικά στον τομέα των κοινωνικών δικαιωμάτων. Κατά την άποψή του, τα κοινωνικά δικαιώματα μπορούν πολύ δύσκολα να είναι πλήρη. Αφενός, μεταβάλλονται οι κοινωνικές προσδοκίες ως προς αυτά, το τι θεωρείται «κοινωνικό», και, αφετέρου, η θέσπιση κοινωνικών δικαιωμάτων στηρίζεται πάντα σε συμβιβασμούς. Οι Rengeling, H.-W. και Szczekalla, P. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 45), σ. 793, σημείο 793, επισημαίνουν ορθώς ότι ο όρος «κοινωνικό» στον Χάρτη παραμένει μάλλον ασαφής. Αβέβαιο είναι επίσης το τι εννοείται στον τίτλο IV ως «αλληλεγγύη».

173 — Βλ., πιο αναλυτικά σε σχέση με τις αποκλίσεις και τις εξαιρέσεις, Blanpain, R., *European Labour Law*, 11η έκδοση, Alphen aan den Rijn 2008, σ. 586 επ.

παράδειγμα, τη διάρκεια της χορηγούμενης αδείας, δεν προκύπτουν άμεσα ούτε από την οδηγία ούτε και από το γράμμα του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη¹⁷⁴, το οποίο μάλιστα ως εγγύηση του θεμελιώδους δικαιώματος ετήσιας αδείας έχει συντομότερη διατύπωση από τη σχετική ρύθμιση που το μεταφέρει στο άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88.

162. Συναφώς εντοπίζεται και η βασική διαφορά σε σχέση με τις απαγορεύσεις διακρίσεων ως προς τις οποίες αναπτύχθηκε η θέση που υιοθετήθηκε στην απόφαση *Kücükdeveci*. Οι απαγορεύσεις διακρίσεων χαρακτηρίζονται από την ιδιαιτερότητα ότι ο πυρήνας του περιεχομένου τους είναι κατ' ουσία ταυτόσημος σε επίπεδο τόσο πρωτογενούς όσο και παραγώγου δικαίου. Το τι είναι διάκριση προκύπτει από την ερμηνεία των απαγορεύσεων διακρίσεων του πρωτογενούς δικαίου. Συνεπώς, οι κανόνες των οδηγιών συνιστούν απλώς λεπτομερείς διατυπώσεις των αρχών του πρωτογενούς δικαίου. Μόνον όταν οι οδηγίες ρυθμίζουν το προσωπικό και το καθ' ύλην πεδίο εφαρμογής καθώς και τις έννομες συνέπειες και τη διαδικασία, περιλαμβάνουν ρυθμίσεις οι οποίες δεν απορρέουν απευθείας από το πρωτογενές δίκαιο. Εντούτοις, δεν συμβαίνει το ίδιο με τα θεμελιώδη δικαιώματα των εργαζομένων κατά τα άρθρα 27 επ. του Χάρτη, διότι αυτά χρήζουν εξαρχής συγκεκριμενοποιήσεως από τον νομοθέτη¹⁷⁵.

163. Δεδομένου ότι η οδηγία 2003/88 δεν ρυθμίζει ολοκληρωμένα την ετήσια άδεια, αλλά παραπέμπει σε σημαντικό βαθμό στο εθνικό δίκαιο, τίθεται το ερώτημα αν κατά τη συγκεκριμενοποίηση της γενικής αρχής του δικαίου μπορούν να λαμβάνονται υπόψη και τα εθνικά μέτρα περί μεταφοράς της οδηγίας στην εσωτερική έννομη τάξη. Κατά την εκτίμησή μου όμως η θέση αυτή θα συναντούσε εμπόδια. Λόγω του πλήθους των διαφορετικών ρυθμίσεων που αφορούν το δικαίωμα αδείας δεν θα ήταν αμφίβολη μόνον η πρακτικότητα της εν λόγω θέσεως. Επιπλέον, δεν θα εξασφαλιζόταν ούτε η ενιαία εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης σε όλα τα κράτη μέλη.

– Ελλείπουσα ασφάλεια δικαίου για τους ιδιώτες

164. Περαιτέρω, υφίστανται αμφιβολίες ως προς το αν συνάδει αυτή η θέση με την επιταγή της ασφάλειας δικαίου. Άλλωστε, και η εν λόγω επιταγή συνιστά γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης¹⁷⁶. Όπως έχει εξηγήσει επανειλημμένως το Δικαστήριο, η αρχή της ασφάλειας δικαίου επιτάσσει ότι κανονιστική ρύθμιση έχουσα δυσμενείς συνέπειες για τους ιδιώτες πρέπει να είναι σαφής και ακριβής και οι ιδιώτες να μπορούν να προβλέψουν την εφαρμογή της¹⁷⁷. Εφόσον όμως ο ιδιώτης δεν μπορεί να είναι ποτέ βέβαιος αν άγραφη γενική αρχή του δικαίου κατά τη συγκεκριμενοποίησή της από σχετική οδηγία θα υπερισχύσει του εθνικού γραπτού δικαίου, επικρατεί από τη δική του οπτική γωνία αβεβαιότητα όσον αφορά την ισχύ του εθνικού δικαίου παρόμοια με την αβεβαιότητα που υφίσταται κατά την άμεση

174 — Βλ. Bauer, J.-H. και von Medem, A., «Kücükdeveci = Mangold hoch zwei? Europäische Grundrechte verdrängen deutsches Arbeitsrecht», *Zeitschrift für Wirtschaftsrecht*, τεύχος 11, 2010, σ. 452.

175 — Συναφώς, οι Bauer, J.-H. και von Medem, A. (προπαταθέν στην υποσημείωση 174), σ. 452, τάσσονται κατά της εφαρμογής της θέσεως που υιοθετήθηκε στην απόφαση *Kücükdeveci* επί των θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων του άρθρου 27 επ. του Χάρτη λόγω της διαφοροποιήσεως μεταξύ αυτού του είδους των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των απαγορεύσεων διακρίσεων. Επισημαίνουν ότι υφίστανται οδηγίες όσον αφορά πολλούς τομείς από αυτούς που περιλαμβάνονται στον τίτλο IV («Αλληλεγγύη») του Χάρτη, οι οποίες δεν δύνανται κανονικά να απωθήσουν αντίθετο εθνικό δίκαιο σε διαφορές μεταξύ ιδιωτών. Συναφώς, οι συγγραφείς αναφέρονται ρητώς και στην οδηγία περί οργανώσεως του χρόνου εργασίας, η οποία συγκεκριμενοποιεί, για παράδειγμα, το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη.

176 — Βλ., σχετικά με τις αρχές του κράτους δικαίου στο δίκαιο της Ένωσης, το σημείο 96 των παρούσων προτάσεων. Βλ. αποφάσεις της 16ης Ιουνίου 1993, C-325/91, Γαλλία κατά Επιτροπής (Συλλογή 1993, σ. I-3286, σκέψη 26), και της 16ης Οκτωβρίου 1997, C-177/96, Banque Indosuez and Others (Συλλογή 1997, σ. I-5659, σκέψεις 26 έως 31).

177 — Βλ. αποφάσεις της 7ης Ιουνίου 2005, C-17/03, VEMW (Συλλογή 2005, σ. I-4983, σκέψη 80), και της 14ης Ιανουαρίου 2010, C-226/08, Stadt Papenburg (Συλλογή 2010, σ. I-131, σκέψη 45).

εφαρμογή οδηγίας στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών και την οποία το Δικαστήριο έχει δεχτεί συχνά στη νομολογία του¹⁷⁸, αλλά εν προκειμένω θέλει να την αποκλείσει¹⁷⁹. Οι συνέπειες ενδέχεται να είναι σημαντικές, ειδικά στον τομέα του εργατικού δικαίου, το οποίο ρυθμίζει τις λεπτομέρειες πολλών σχέσεων εργασίας.

165. Πράγματι, είναι υπαρκτός ο κίνδυνος τα εθνικά δικαστήρια να θεωρήσουν ότι έχουν υποχρέωση λόγω αυτής της θέσεως να μην εφαρμόσουν διατάξεις του εθνικού δικαίου οι οποίες καλύπτονται καθ' οιονδήποτε τρόπο από το ρυθμιστικό πεδίο της οδηγίας χωρίς να έχει εξαρτηθεί όμως η θέσπισή τους από αυτήν, και μάλιστα με το σκεπτικό ότι οι επίμαχες διατάξεις της οδηγίας συγκεκριμενοποιούν γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης ή ενσωματώνουν έννομα αγαθά επιπέδου πρωτογενούς δικαίου¹⁸⁰ και χωρίς να εξετάζουν καν αν τους αναγνωρίζεται σχετική αρμοδιότητα κατά το εθνικό δίκαιο. Ο κίνδυνος αυτός είναι αυξημένος δεδομένου ότι στην απόφαση *Kücükdeveci* επισημαίνεται ρητώς ότι το εθνικό δικαστήριο δεν υποχρεούται σε σχετικές περιπτώσεις να υποβάλει αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως ενώπιον του Δικαστηρίου¹⁸¹.

166. Αν επικρατούσε αυτή η θέση στη νομολογία του Δικαστηρίου, οι οδηγίες θα αποκτούσαν σημασία, η οποία δεν τους αποδίδεται από το πρωτογενές δίκαιο. Θα συνιστούσαν πύλες προσβάσεως στο πρωτογενές δίκαιο υπερβαίνοντας σε μεγάλο βαθμό το σχετικό πεδίο, το οποίο επεδίωκαν να ρυθμίσουν με την έκδοσή τους τα αρμόδια όργανα της Ένωσης. Σε συνδυασμό με τη μη εφαρμογή εθνικού κανόνα, η οποία ως συνέπεια ανάγεται στο πρωτογενές δίκαιο, και την αντίστοιχη αρμοδιότητα μη εφαρμογής κανόνων την οποία αναγνωρίζει το Δικαστήριο στα εθνικά δικαστήρια κάθε δικαιοδοτικού βαθμού χωρίς να προηγείται διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, το αποτέλεσμα θα ήταν, λόγω του πλήθους των νομικών θεμάτων τα οποία με τον έναν ή τον άλλο τρόπο εμπίπτουν στις οδηγίες, η σημαντική αδρανοποίηση των εθνικών διατάξεων.

167. Για τον λόγο αυτό είναι αμφίβολο αν η θέση αυτή συνάδει με το προβλεπόμενο από τις Συνθήκες σύστημα παραγωγής και εφαρμογής του δικαίου.

– Κίνδυνος αξιολογικής αντιφάσεως προς τις διατάξεις του Χάρτη

168. Η αμφιβολία μου σε σχέση με την άμεση εφαρμογή της γενικής αρχής του δικαίου ενόψει του κινδύνου αξιολογικής αντιφάσεως προς το άρθρο 51 του Χάρτη¹⁸² ισχύει αντιστοίχως και ως προς αυτήν τη θέση. Συναφώς, λοιπόν, παραπέμπω στις σχετικές παρατηρήσεις μου. Ο προβλεπόμενος στο άρθρο 51, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, του Χάρτη περιορισμός του κύκλου των φορέων υποχρεώσεων οι οποίες απορρέουν από τα θεμελιώδη δικαιώματα αντίκειται επίσης στην εφαρμογή της γενικής αρχής του δικαίου όπως αυτή συγκεκριμενοποιείται από την οδηγία 2003/88.

– Συμπέρασμα

169. Κατόπιν τούτων, συνάγεται το συμπέρασμα ότι δεν θα ήταν δυνατή η άμεση εφαρμογή γενικής αρχής του δικαίου, όπως στην υπόθεση *Kücükdeveci*, προκειμένου να μην εφαρμοσθούν διατάξεις του εθνικού δικαίου οι οποίες αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης στην περίπτωση της κύριας δίκης.

178 — Βλ. σημεία 61 έως 63 των παρουσών προτάσεων.

179 — Βλ. Avbelj, M., «Temeljna načela prava EU padajo na glavo», *Pravna praksa*, 2010, αριθ. 7, σ. 34, ο οποίος ασκεί κριτική στην απόφαση *Kücükdeveci*, καθόσον θεωρεί ότι θα μπορούσε να αλλοιώσει τη μέχρι τούδε νομολογία του Δικαστηρίου σχετικά με τη μη αναγνώριση άμεσου οριζοντίου αποτελέσματος των οδηγιών. Η De Mol, M. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 50), σ. 307, εκφράζει τις αμφιβολίες της ως προς το αν συνάδει αυτή η θέση, η οποία αφορά την εφαρμογή γενικής αρχής του δικαίου (απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας), με την επιταγή της ασφάλειας δικαίου, η οποία συνιστά επίσης γενική αρχή του δικαίου. Κατά τη συγγραφέα, οι ιδιώτες δεν θα μπορούσαν πλέον να εμπιστεύονται το εθνικό (γραφτό) δίκαιο. Αντ' αυτού θα έπρεπε να λαμβάνουν υπόψη τα πιθανά αποτελέσματα των (άγραφων) γενικών αρχών του δικαίου.

180 — Συναφώς, Thüsing, G. και Horler, S. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 163) και Seifert, A. (προπαρατεθέν στην υποσημείωση 37).

181 — Απόφαση *Kücükdeveci* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 3, σκέψη 53).

182 — Βλ. σημείο 127 των παρουσών προτάσεων.

γ) Τελικό συμπέρασμα

170. Συνοψίζοντας, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν αναγνωρίζει καμία δυνατότητα στο εθνικό δικαστήριο να μην εφαρμόσει την επίμαχη στην υπό κρίση διαφορά ρύθμιση σε σχέση μεταξύ ιδιωτών. Εφόσον το προδικαστικό ερώτημα είναι διατυπωμένο κατά τρόπο με τον οποίο ζητείται διευκρίνιση ως προς το αν ο εθνικός δικαστής φέρει σχετική υποχρέωση κατά το δίκαιο της Ένωσης, θα πρέπει να δοθεί αντιστοίχως η απάντηση ότι ελλείψει ανάλογων απαιτήσεων στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης ο εθνικός δικαστής δεν φέρει σχετική υποχρέωση.

3. Επικουρική ευθύνη του κράτους μέλους λόγω παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης

171. Αν διαπιστωθεί –όπως στην περίπτωση της κύριας δίκης– ότι υφίσταται παραβίαση του δικαίου της Ένωσης λόγω μη ορθής μεταφοράς στο εσωτερικό δίκαιο του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88, αλλά ο εθνικός δικαστής δεν δύναται να κηρύξει ανεφάρμοστες τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου που αντιβαίνουν στο δίκαιο της Ένωσης, τούτο δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι η αναιρεσείουσα της κύριας δίκης στερείται κάθε άλλου δικαιώματος.

172. Αντιθέτως, όπως επισημάνθηκε εισαγωγικώς¹⁸³, διατηρεί τη δυνατότητα να προσφύγει κατά του κράτους μέλους που διέπραξε την παράβαση, στο πλαίσιο επιβολής του δικαιωμάτος της σε ετήσια άδεια το οποίο απορρέει από το δίκαιο της Ένωσης. Ο θεσμός της ευθύνης του κράτους μέλους λόγω παραβίασεως στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης έχει σκοπό να παρέχει ικανοποίηση στους ιδιώτες σε αντίστοιχες περιπτώσεις, επιβάλλοντας στο εκάστοτε κράτος μέλος υποχρέωση αποζημιώσεως των ιδιωτών όσον αφορά βλάβες τις οποίες υπέστησαν λόγω της παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης εκ μέρους του κράτους.

173. Το δίκαιο της Ένωσης αναγνωρίζει δικαίωμα αποζημιώσεως υπό τρεις προϋποθέσεις: Πρέπει ο παραβιαζόμενος κανόνας δικαίου να αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες, η παράβαση να είναι αρκούντως κατάφωρη και να υφίσταται άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παραβίασεως της υποχρέωσης που υπέχει το κράτος και της βλάβης που υπέστησαν οι ζημιωθέντες¹⁸⁴. Με την απόφαση Dillenkofer κ.λπ.¹⁸⁵, το Δικαστήριο, αναφερόμενο ειδικότερα σε καταστάσεις που συνεπάγονται έλλειψη μέτρου μεταφοράς οδηγίας, διατύπωσε, συμπληρωματικά, την πρώτη προϋπόθεση κατά τρόπο ελαφρώς διαφορετικό –ήτοι ότι το επιδιωκόμενο από την οδηγία αποτέλεσμα πρέπει να περιλαμβάνει τη χορήγηση δικαιωμάτων στους ιδιώτες, το περιεχόμενο των οποίων να μπορεί να προσδιορισθεί βάσει των διατάξεων της οδηγίας–, ενώ ταυτοχρόνως υπογράμμισε ότι οι δύο διατυπώσεις ήσαν κατ' ουσία ίδιες¹⁸⁶.

183 — Βλ. σημείο 65 των παρουσών προτάσεων.

184 — Οι Goffin, L., «À propos des principes régissant la responsabilité non contractuelle des États membres en cas de violation du droit communautaire», *Cahiers de droit européen*, αριθ. 5-6 (1997), σ. 537 επ., Lenaerts, K., Arts, D. και Maselis, I., *Procedural Law of the European Union*, 2η έκδοση, Λονδίνο 2006, σημείο 3-042, σ. 109, Knez, R., «Varstvo pravic posameznika, ki jih vsebuje pravo skupnosti», *Revizor*, αριθ. 4/5 (2003), έτος 14, σ. 105, Ossenbühl, F., *Staatshaftungsrecht*, 5η έκδοση, Μόναχο 1998, σ. 505, και Guichot, E., *La responsabilidad extracontractual de los poderes públicos según el Derecho Comunitario*, Valencia 2007, σ. 473, 474, αναφέρουν τρεις προϋποθέσεις: πρώτον, ο παραβιαζόμενος κανόνας δικαίου να αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες, δεύτερον, η παράβαση να είναι αρκούντως κατάφωρη και, τρίτον, να υφίσταται άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παραβίασεως και της βλάβης που υπέστησαν οι ζημιωθέντες. Βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 5ης Μαρτίου 1996, C-46/93 και C-48/93, Brasserie du Pêcheur και Factortame (Συλλογή 1996, σ. I-1029, σκέψη 51), της 23ης Μαΐου 1996, C-5/94, Hedley Lomas (Συλλογή 1996, σ. I-2553, σκέψη 25), της 4ης Ιουλίου 2000, C-424/97, Haim (Συλλογή 2000, σ. I-5123, σκέψη 36), καθώς και της 4ης Δεκεμβρίου 2003, C-63/01, Evans (Συλλογή 2003, σ. I-14447, σκέψη 83) και της 25ης Ιανουαρίου 2007, C-278/05, Robins κ.λπ. (Συλλογή 2007, σ. I-1053, σκέψη 69).

185 — Απόφαση της 8ης Οκτωβρίου 1996, C-178/94, C-179/94, C-188/94 έως C-190/94 (Συλλογή 1996, σ. I-4845, σκέψη 23).

186 — Συναφώς και ο γενικός εισαγγελέας F. G. Jacobs στις προτάσεις του της 26ης Σεπτεμβρίου 2000, C-150/99, Lindöpark (Συλλογή 2001, σ. I-493, σημείο 51).

174. Όσον αφορά την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των δικαστηρίων της Ένωσης και των δικαστηρίων των κρατών μελών, τονίζεται ότι απόκειται, κατ' αρχήν, στα εθνικά δικαστήρια να καθορίζουν αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της στοιχειοθετήσεως της ευθύνης του κράτους μέλους λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης στη συγκεκριμένη περίπτωση¹⁸⁷. Αντιθέτως, το ζήτημα της υπάρξεως και της εκτάσεως της ευθύνης κράτους από ζημίες απορρέουσες από τέτοια παραβίαση αφορά την ερμηνεία του ίδιου του δικαίου της Ένωσης και, ως τέτοιο, ανήκει στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου¹⁸⁸.

4. Συμπέρασμα

175. Κατόπιν τούτων, στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν επιβάλλει στον επιληφθέντα διαφοράς μεταξύ ιδιωτών εθνικό δικαστή την υποχρέωση να μην εφαρμόσει εθνική διάταξη η οποία εξαρτά τη θεμελίωση δικαιώματος ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών από τη συμπλήρωση ελάχιστου χρόνου πραγματικής εργασίας δέκα ημερών κατά την περίοδο αναφοράς και δεν είναι δυνατή η σύμφωνη προς την οδηγία ερμηνεία της.

Γ – Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος

176. Από τη διατύπωση του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος καθίσταται πρόδηλο ότι το αιτούν δικαστήριο λαμβάνει υπόψη συγκεκριμένο εθνικό νομικό πλαίσιο το οποίο προβλέπει δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών διαφορετικής διάρκειας, με κριτήριο τον λόγο της απουσίας, διακρίνοντας αν η απουσία λόγω ασθενείας οφείλεται σε ατύχημα κατά τη διάρκεια της εργασίας, επαγγελματική νόσο, ατύχημα κατά τη μετάβαση από την κατοικία στον χώρο εργασίας και αντιστρόφως ή μη επαγγελματική νόσο. Από τη διάταξη περί παραπομπής δεν προκύπτει η διάρκεια της αδείας στην κάθε περίπτωση. Το μόνο δεδομένο όμως είναι ότι το επίμαχο εθνικό νομικό πλαίσιο προβλέπει υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις ετήσια άδεια μετ' αποδοχών μεγαλύτερης διάρκειας από τις τέσσερις εβδομάδες τις οποίες η οδηγία ορίζει ως ελάχιστη διάρκεια της εν λόγω αδείας.

177. Όπως επισήμανα ήδη στο πλαίσιο των παρατηρήσεών μου επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος, το παρεχόμενο από το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών γεννάται ανεξάρτητα από το αν ο εργαζόμενος απουσίαζε λόγω ασθενείας, εφόσον είχε λάβει δεόντως αναρρωτική άδεια¹⁸⁹. Όπως ορθώς παρατηρεί το αιτούν δικαστήριο στη διάταξη περί παραπομπής, το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν διακρίνει με κριτήριο την αιτία της απουσίας λόγω ασθενείας. Τουναντίον, η επίμαχη διάταξη της οδηγίας σχετικά με το δικαίωμα ετήσιας αδείας μετ' αποδοχών τυγχάνει εφαρμογής ως προς «κάθε εργαζόμενο». Ως εκ τούτου, όλοι οι εργαζόμενοι, περιλαμβανομένων όσων έχουν λάβει δεόντως αναρρωτική άδεια για έναν από τους ανωτέρω λόγους, δικαιούνται κατά το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 ετήσια άδεια μετ' αποδοχών ελάχιστης διάρκειας τεσσάρων εβδομάδων.

178. Τούτο δεν σημαίνει όμως ότι θα απαγορευόταν στα κράτη μέλη να ορίσουν στις εθνικές διατάξεις τους ετήσια άδεια με διάρκεια μεγαλύτερη των τεσσάρων εβδομάδων που προβλέπονται στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης, καθόσον εν προκειμένω ορίζεται μόνον ελάχιστη διάρκεια, όπως προκύπτει και από το γράμμα της διατάξεως. Άλλωστε, η εν λόγω διάταξη πρέπει να ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του γενικού σκοπού της οδηγίας 2003/88 ο οποίος κατά το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας συνίσταται στο «να καθορίσει τις στοιχειώδεις προδιαγραφές ασφάλειας και υγείας όσον αφορά την οργάνωση του χρόνου εργασίας» και κατά τα λοιπά, δυνάμει του άρθρου 15, δεν επηρεάζει το δικαίωμα των κρατών μελών «να εφαρμόζουν ή να θεσπίζουν ευνοϊκότερες νομοθετικές, κανονιστικές ή διοικητικές διατάξεις για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων ή να ευνοούν ή να επιτρέπουν την

187 — Αποφάσεις *Brasserie du Pêcheur* και *Factortame* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 184, σκέψη 22) και της 26ης Μαρτίου 1996, C-392/93, *British Telecommunications* (Συλλογή 1996, σ. I-1631, σκέψη 41), καθώς και απόφαση της 18ης Ιανουαρίου 2001, C-150/99, *Lindöpark* (Συλλογή 2001, σ. I-493, σκέψη 38).

188 — Απόφαση *Brasserie du Pêcheur* και *Factortame* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 184, σκέψη 25).

189 — Βλ. σημείο 52 των παρουσών προτάσεων.

εφαρμογή ευνοϊκότερων συλλογικών συμβάσεων ή συμφωνιών μεταξύ κοινωνικών εταίρων για την προστασία της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων». Από αυτές τις διατάξεις απορρέει και η αρμοδιότητα των κρατών μελών να θεσπίζουν ρυθμίσεις σε σχέση με το δικαίωμα ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών οι οποίες είναι ευνοϊκότερες από τις προβλεπόμενες στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης.

179. Η οδηγία 2003/88 δεν μπορεί επίσης να εμποδίσει τα κράτη μέλη να εξαρτήσουν αυτές τις ευνοϊκότερες ρυθμίσεις από συγκεκριμένες συνθήκες, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θίγεται η παρεχόμενη από την οδηγία ελάχιστη προστασία. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να υπομνησθεί η απόφαση *Merino Gómez*¹⁹⁰ στην οποία το Δικαστήριο εξηγεί ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, της επίμαχης οδηγίας, κατά το οποίο τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα «σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές», πρέπει να νοηθεί ως έχον την έννοια ότι «οι σχετικές εθνικές εκτελεστικές διατάξεις πρέπει, εν πάση περιπτώσει, να προστατεύουν το δικαίωμα για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων»¹⁹¹. Ως προς την προβληματική της περιπτώσεως της κύριας δίκης, αυτό σημαίνει ότι επιτρέπεται, καταρχήν, σε κράτος μέλος να ορίσει διαφορετική ελάχιστη διάρκεια ετήσιας αδειάς για τους εργαζομένους με κριτήριο την αιτία της απουσίας λόγω ασθένειας, εφόσον δεν μειώσει την προβλεπόμενη από το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας ελάχιστη διάρκεια των τεσσάρων εβδομάδων.

180. Επίσης, στις διατάξεις που ρυθμίζουν το δικαίωμα αναρρωτικής αδειάς και τις λεπτομέρειες άσκησης του δεν περιλαμβάνονται προβλέψεις από τις οποίες θα προέκυπτε άλλη εκτίμηση, καθόσον το δικαίωμα αυτό, όπως ορθώς διαπιστώνει το Δικαστήριο στην απόφαση *Schultz-Hoff* κ.λπ., «δεν διέπ[ε]ται, στο παρόν στάδιο εξέλιξως του δικαίου της Ένωσης, από το δίκαιο αυτό»¹⁹². Αντιθέτως, το εν λόγω δικαίωμα εμπίπτει στη ρυθμιστική αρμοδιότητα των κρατών μελών. Ως εκ τούτου επιτρέπεται σε αυτά η θέσπιση ρυθμίσεων οι οποίες ενδέχεται και να μειώνουν τη διάρκεια της ετήσιας αδειάς, εφόσον τηρείται σε κάθε περίπτωση η προϋπόθεση που θέτει η οδηγία 2003/88 ως προς την ελάχιστη διάρκεια ετήσιας αδειάς των τεσσάρων εβδομάδων.

181. Ο μη υπολογισμός του χρόνου απουσίας λόγω ασθένειας ως χρόνου εργασίας δυνάμει διατάξεων του εθνικού δικαίου, όπως στην περίπτωση του ατυχήματος κατά τη μετάβαση από την κατοικία στον χώρο εργασίας και αντιστρόφως ή της μη επαγγελματικής νόσου, δεν επιτρέπεται να επιφέρει μείωση της ελάχιστης διάρκειας ετήσιας αδειάς των τεσσάρων εβδομάδων. Η Γαλλική Κυβέρνηση¹⁹³ ορθώς επισημαίνει ότι αυτό πρέπει να αποτρέπεται εν ανάγκη, παρέχοντας στον εργαζόμενο τη δυνατότητα να αναπληρώσει την άδειά του εντός εύλογης μεταβατικής περιόδου, λαμβάνοντας υπόψη τον σκοπό αναπαύσεως της οδηγίας 2003/88. Όπως τόνισε το Δικαστήριο στην απόφαση *Federatie Nederlandse Vakbeweging*¹⁹⁴, το θετικό αποτέλεσμα της ετήσιας αδειάς για την ασφάλεια και την υγεία του εργαζομένου διασφαλίζεται πλήρως όταν η άδεια χρησιμοποιείται κατά τη διάρκεια του έτους για το οποίο προβλέπεται, δηλαδή κατά τη διάρκεια του τρέχοντος έτους. Εντούτοις, αυτός ο χρόνος αναπαύσεως δεν χάνει την αξία του, αν χρησιμοποιηθεί σε μεταγενέστερη περίοδο, παραδείγματος χάρη, κατά τη μεταβατική περίοδο.

182. Από τις ανωτέρω παρατηρήσεις συνάγεται, συνεπώς, το συμπέρασμα ότι το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι δεν απαγορεύει εθνικές διατάξεις και/ή πρακτικές οι οποίες προβλέπουν διαφορετικής διάρκειας άδεια μετ' αποδοχών με κριτήριο τον λόγο απουσίας του εργαζομένου, εφόσον εξασφαλίζεται σε κάθε περίπτωση η προβλεπόμενη στην εν λόγω διάταξη της οδηγίας ελάχιστη διάρκεια τεσσάρων εβδομάδων.

190 — Απόφαση *Merino Gómez* (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 11).

191 — Ό.π. (σκέψη 31).

192 — Απόφαση *Schultz-Hoff* κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 6, σκέψη 27).

193 — Βλ. σημείο 53 των γραπτών παρατηρήσεων της Γαλλικής Κυβερνήσεως.

194 — Βλ. αποφάσεις της 6ης Απριλίου 2006, C-124/05, *Federatie Nederlandse Vakbeweging* (Συλλογή 2006, σ. I-3243, σκέψη 30), και *Schultz-Hoff* κ.λπ. (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 6, σκέψη 30).

VII – Πρόταση

183. Ενόψει των ανωτέρω εκτιμήσεων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα που υπέβαλε το Cour de cassation ως εξής:

1. Το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνικές διατάξεις ή πρακτικές οι οποίες εξαρτούν το δικαίωμα ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών από τη συμπλήρωση ελάχιστου χρόνου πραγματικής εργασίας δέκα ημερών (ή ενός μηνός) κατά την περίοδο αναφοράς.
2. Το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν επιβάλλει στον επιληφθέντα διαφοράς μεταξύ ιδιωτών εθνικό δικαστή την υποχρέωση να μην εφαρμόσει εθνική διάταξη η οποία εξαρτά τη θεμελίωση δικαιώματος ετήσιας αδειάς μετ' αποδοχών από τη συμπλήρωση ελάχιστου χρόνου πραγματικής εργασίας δέκα ημερών κατά την περίοδο αναφοράς και δεν είναι δυνατή η σύμφωνη προς την οδηγία ερμηνεία της.
3. Το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 2003/88 πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε εθνικές διατάξεις και/ή πρακτικές οι οποίες προβλέπουν διαφορετικής διάρκειας άδεια μετ' αποδοχών με κριτήριο τον λόγο απουσίας του εργαζομένου, εφόσον εξασφαλίζεται σε κάθε περίπτωση η προβλεπόμενη στην εν λόγω διάταξη της οδηγίας ελάχιστη διάρκεια τεσσάρων εβδομάδων.